

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НПУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Серія 12

Психологічні науки

Випуск 18 (63)

Київ
2022

ФАХОВЕ ВИДАННЯ категорії «Б»
затверджено наказом Міністерства освіти і науки України
від 02.07.2020 р. № 886 (психологічні науки)

Державний комітет телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 8818 від 01.06.2004 р.

Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 13 від 30 червня 2022 р.)

Рецензенти

Гоян І.М., доктор психологічних наук, професор, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, Україна
Виноградова В.С., доктор психологічних наук, доцент, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, Україна

Редакційна рада

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна (*голова Редакційної ради*)
Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Свтух В. Б., доктор історичних наук, професор, академік НАН України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Дробот І. І., доктор історичних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Зернецька А. А., доктор філологічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Мацько Л. І., доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Падалка О. С., доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Синьов В. М., доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Торбін Г. М., доктор фізико-математичних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна (*заступник голови Редакційної ради*)

Редакційна колегія випуску:

Акіл М., кандидат психологічних наук, викладач, Фондація Ісламабадського університету, Пакистан
Булах І. С., доктор психологічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна (*головний редактор*)
Волошина В. В., доктор психологічних наук, доцент, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Гуляс І. А., доктор психологічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна
Долинська Л. В., кандидат психологічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Журавльова Л. П., доктор психологічних наук, професор, Поліський національний університет, Україна
Зелені В. В., кандидат психологічних наук, доцент, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Іванчук М. Г., доктор психологічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна
Ленг А., доктор психологічних наук, доцент, Університет у Печі, Угорщина
Ліберська Г., доктор психологічних наук, професор, Інститут психології університету Казимира Великого в Бидгощі, Польща
Мозгова Г. П., доктор психологічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Праченко О. К., кандидат психологічних наук, старший викладач, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна (*технічний редактор*)
Санніков О. І., доктор психологічних наук, професор, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Україна
Сатова А. К., доктор психологічних наук, професор, Казахський національний педагогічний університет імені Абая, Казахстан
Співак Л. М., доктор психологічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Ставицька С. О., доктор психологічних наук, професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Україна
Щербак Т. І., кандидат психологічних наук, доцент, Сумський державний університет, Україна
Федоренко А. Ф., кандидат психологічних наук, доцент, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна (*відповідальний секретар*)
Федоренко Л. П., кандидат психологічних наук, викладач, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна (*технічний редактор*)
Ханецька Т. І., кандидат психологічних наук, доцент, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна (*заступник головного редактора*)

Міжнародна редакційна рада

Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Асилханова М. А., кандидат психологічних наук, професор, Казахський національний педагогічний університет імені Абая, Казахстан
Каленська-Родзай Ю., кандидат психологічних наук, ад'юнкт, Педагогічний університет у Кракові, Польща
Кузьменко В.У., доктор психологічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Матвієнко О. В., доктор педагогічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна
Петрулевич Б., доктор психологічних наук, професор, Гданський медичний університет, Польща
Помиткіна Л. В., доктор психологічних наук, професор, Національний авіаційний університет, Україна
Татліліоглу К., кандидат наук з мистецтвознавства, доцент, Бінгольський університет науки і літератури, Туреччина

УДК 159.9(066)
ББК 88я54

[https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.18\(63\)](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.18(63))

Н 34 Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць / за наук. Редакцією І. С. Булах. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2022. Вип. 18 (63). 91 с.

У збірнику презентовано результати теоретичного та емпіричного дослідження актуальних питань психологічної науки, що одержані авторами статей.

Наукове видання включено до наукометричних баз і каталогів: Google Scholar, Crossref, «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Наукова бібліотека Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Офіційний web-сайт видання: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pn>

© Автори статей, 2022

© Редакційна рада, редакційна колегія і міжнародна редакційна рада, 2022

© Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2022

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
NATIONAL PEDAGOGICAL DRAGOMANOV UNIVERSITY

SCIENTIFIC JOURNAL

of NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY

Series 12

Psychological Sciences

Issue 18 (63)

**Kyiv
2022**

PROFESSIONAL PUBLICATION of Category “B”
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine
No. 886 of July 02, 2020 (Psychological Sciences)

State Committee for television and radio broadcasting of Ukraine
Certificate of State registration of print media CV No. 8818 dated of June 01, 2004

The publication is approved by the resolutions of the Scientific Boards of
National Pedagogical Dragomanov University (protocol No. 13 dated of June 30, 2022)

Reviewers

Goyan I.M., Doctor of Psychological Sciences, Professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine
Vynogradova V.Ye., Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, V.I. Vernadsky Taurida National University, Ukraine

Editorial Council

Andrushchenko V. P., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Academic of NAPS of Ukraine, Corresponding Member of NAS of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine (*Head of Editorial Council*)
Vernyduh R. M., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Yevtuh V. B., Doctor of Sciences in History, Professor, Academic of NAS of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Drobot I. I., Doctor of Sciences in History, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Zernetska A. A., Doctor of Sciences in Philology, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Matsko L. I., Doctor of Sciences in Philology, Professor, Academic of NAPS of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Padalka O. S., Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Corresponding Member of NAPS of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Syniov V. M., Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Academic of NAPS of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Torbin H. M., Doctor of Sciences in Physics and Mathematics, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine (*Deputy Head of Editorial Council*)
Shut M. I., Doctor of Sciences in Physics and Mathematics, Professor, Academic of NAPS of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

Editorial Board of Series

Aqeel M., PhD in Psychology, lecturer, Foundation University Islamabad, Pakistan
Bulakh I. S., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine (*Editor-in-chief*)
Voloshyna V. V., Doctor of Sciences in Psychology, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Hulias I. A., Doctor of Sciences in Psychology, Associate Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
Dolynska L. V., PhD in Psychology, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Zhuravlova L. P., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Polissia National University, Ukraine
Zasiekina L. V., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine
Zelenin V. V., PhD in Psychology, Assistant Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Ivanchuk M. H., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
Lang A., Doctor of Sciences in Psychology, Associate Professor, University of Pecs, Hungary
Liberska H., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Kazimierz Wielki University, Poland
Mozgova H. P., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Prachenko O. K., PhD in Psychology, Senior Lecturer, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine (*Technical Editor*)
Sannikov O. I., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, South Ukrainian National Pedagogical Ushynsky University, Ukraine
Satova A. K., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan
Spivak L. M., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine (*Managing Editor*)
Stavytska S. O., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine
Shcherbak T. I., PhD in Psychology, Associate Professor, Sumy State University, Ukraine
Fedorenko A. F., PhD in Psychology, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine (*Responsible Secretary*)
Fedorenko L. P., PhD in Psychology, Lecturer, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine (*Technical Editor*)
Khanetska T. I., PhD in Psychology, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine (*Managing Editor*)

International Editorial Council

Andrushchenko T. V., Doctor of Sciences in Politology, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Asylkhanova M. A., PhD in Psychology, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan
Kalenska-Rodzaj J., PhD in Psychology, adjunct, Pedagogical University of Krakow, Poland
Kuzmenko V. U., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Matviienko O. V., Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Pietrulewicz B., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Medical University of Gdansk, Poland
Pomytkina L. V., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, National Aviation University, Ukraine
Tatlioglu K., PhD in Art Criticism, Associate Professor, Bingol University Science and Literature, Turkey

UDC : 159.9(06)

LBC : 8я54

[https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.18\(63\)](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.18(63))

H 34 **Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 12. Psychological Sciences** : collected scientific articles / at scientific edition I. S. Bulakh. Kyiv : Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University, 2022. Issue 18 (63). 91 p.

In the journal presented the results of theoretical and empirical research of topical issues of psychological science, obtained by the authors of the articles.

The scientific publication is included in scientometric databases and directories: Google Scholar, Crossref, “Scientific Periodicals of Ukraine” at Vernadsky National Library of Ukraine, Scientific library of National Pedagogical Dragomanov University.

Official web-site: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pn>

© The authors of articles, 2022

© Editorial Council, Editorial Board & International Editorial Council, 2022

© Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University, 2022

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ВІРИ В ТЕОРІЮ ЗМОВИ ТА ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ ОСОБИСТОСТІ

Оксана Бондарчук

доктор філософії в галузі психології,
викладач кафедри політичної психології
та міжнародних відносин

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

o.yu.bondarchuk@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-6976-6889>

Ілля Роенко

бакалавр спеціальності «Психологія» факультету психології

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

dante-957@ukr.net

Анотація

У статті презентовано результати теоретичного дослідження психологічних, філософських джерел з проблеми взаємозв'язку віри в теорію змови та локусу контролю особистості. Феномен теорії змови (конспірології) досліджували вчені з різних галузей знань: філософії, соціології, математики, історії, політології. Однак, теорія змови під призмою психологічних вчень досліджувалася переважно зарубіжними вченими. Зокрема, є ряд праць присвячених проблемі конспірологічного мислення, патернах змовницького світогляду, емоційних та когнітивних аспектів віри в теорію змови особистості та взаємозв'язку цієї віри з політичним цинізмом і непокорою до влади; параноїдальними та шизотипічними тенденціями особистості. У статті розкрито авторське бачення поняття віри в теорію змови та її зв'язок з локусом контролю особистості. Віра в теорію змови – це інтегроване психічне утворення, що характеризується переконаністю особистості в істинності певних суджень або поглядів, які є наслідком таємного плану групи впливових людей (еліт) чи організацій. Ця віра має декілька компонентів, а саме: когнітивний, що характеризується некритичним мисленням, аналізом та осмисленням інформації; емоційно-мотиваційний – наявність страхів, емоційна сенситивність, активізація мотивів, що спонукають до містичних вчень; поведінковий – конформність поведінки, наслідування поведінкових шаблонів інших, особистісна готовність особистості вірити в теорію змови та містичні явища, дистемічний чи застрягаючий тип акцентуації характеру. Прихильність особистості до сповідування конспірологічних поглядів, на нашу думку, пов'язана з локусом суб'єктивного контролю – властивістю особистості, що проявляється у схильності шукати джерело управління власним життям у зовнішньому середовищі, або ж вбачати його у самому собі. Враховуючи це, у статті розкрито характерні особливості віри в теорію змови особистостей з екстернальним та інтернальним локусом контролю.

Ключові слова: конспірологія, віра в теорію змови, локус контролю, екстернал, інтернал, особистість.

Вступ

З огляду на нестабільність та глобальні зміни у світовій політиці, все більше набирає популярності такий спосіб пояснення політичної дійсності, що має назву теорія змови (конспірологія). Прихильники подібних теорій пояснюють будь-які соціальні, політичні та економічні події злою волею таємних світових організацій, що безпосередньо впливають на хід політичного дискурсу. Такими організаціями, на думку конспірологів (Р. Дайє, А. Джонс та ін.), можуть бути як великі держави, так і окремі групи людей, що мають необмежені ресурси влади, надлюдський рівень інтелекту для планування власних або чужих дій з метою маніпуляції мало не усім населенням Землі. Їхня жага до влади не має меж, вони діють виключно у своїх інтересах, навіть якщо користь з певної події, на перший погляд, не зрозуміла, а деякі вважають, що такі організації існують мало не з початку людської цивілізації.

Критичних досліджень віри в теорію змови доволі мало, хоча вчені (Brotherton, Van Horn, Swami, Lobato) вказують на те, що конспірологія має негативний вплив на суспільну свідомість, активно формуючи відношення особистості до соціально-політичної дійсності. Кризові періоди у політичному та культурному дискурсах дезорієнтують населення, сприяючи виникненню виправданої спокуси пояснити складні явища універсальним наративом про таємний план, скорочення населення, розподіл влади, змову олігархів, фармацевтичних компаній тощо. Глобальні події, пов'язані з карантинном та масовою вакцинацією, що об'єктивно привнесли певний дискомфорт у життя людей, все частіше пояснюються злою волею тих, хто якимось причетний до розробки вакцини або поширення вірусу (як, власне, Китай та Америка). Такі способи пояснення дійсності стрімко поширюються.

На сьогодні теорії змови є предметом зацікавленості політологів та істориків, котрі досліджують справжні причини тих чи інших подій, спростовуючи їхні конспірологічні пояснення. Так, наприклад, німецький історик Bieberstein уперше дослідив міфи про масонську змову, що бере свій початок у XVII столітті. Але ж, з огляду на профанаційний характер змовницьких теорій, наукова спільнота доволі скептично ставиться до цього феномену, проте поширення його популярності змушує звернути на нього увагу.

Говорити про об'єктивну загрозу віри в теорію змови здається неправомірним, адже кожна людина має право сповідувати те, що хоче, проте в історії траплялись випадки змовницького обскурантизму, наслідки якого призводили до невтішних подій. У цьому аспекті інтелектуальна невизначеність проявила себе як наслідок антисемітських настроїв минулого століття, або ж у русі антивакцинаторів після розповсюдження теорії про «фармакологічне лобі», що останнім часом також набирає популярності. Партикулярні випадки екстремізму, спричиненого вірою у світову змову, – власне, підпал вишок 5-G у Великобританії, з метою протидії розповсюдження коронавірусу, – також не можуть виступати основою для ствердження негативних наслідків сповідання теорій змови. Однак, на нашу думку, це проблема саме світоглядного характеру.

На сьогодні у психологічній науці доволі мало наукових праць, які б теоретично та практично досліджували особливості особистості сприймати політичну дійсність через призму теорії змови. Серед таких праць варто виділити лише дослідження психологічних чинників привабливості теорії змови та особливостей конспірологічного мислення і патернів змовницького світогляду особистості.

Слід зауважити, що аналіз психологічної літератури з означеної проблеми засвідчив відсутність у наукових позиціях спеціальних досліджень, які б включали різнобічні аспекти

вивчення суб'єктивного сприйняття особистістю суспільно-політичних реалій у взаємозв'язку з вірою у конспірологію (особливо актуальних на фоні поширення пандемії COVID-19), що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті полягає у вивченні проблеми взаємозв'язку віри в теорію змови та локусу контролю особистості. **Завдання** дослідження: 1) здійснити теоретичний аналіз літературних джерел з проблеми теорії змови, віри в неї та локусу контролю особистості, а також їх взаємозв'язку. 2) теоретично визначити поняття віри в теорію змови та її структуру, взаємозв'язок цієї віри з екстернальним/інтернальним локусом контролю особистості.

Методи дослідження

Для здійснення теоретичного аналізу взаємозв'язку віри в теорію змови та локусу контролю особистості нами було використано ряд теоретичних методів, зокрема, аналіз, порівняння, синтез, класифікація, систематизація та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень.

Результати та дискусії

Феномен теорії змови (конспірології) досліджували вчені з різних галузей знань: філософії, соціології, математики, історії, політології тощо. Особлива увага приділялася сутності визначення цього поняття. Так, наприклад, К. Ропер запропонував визначення «теорії змови», яке стало класичним серед наукових кіл, згідно якого пояснення соціального явища полягає у виявленні осіб, або груп осіб, котрі зацікавлені у виникненні цього явища (іноді це таємний інтерес, що його необхідно розкрити), і котрі запланували це явище та створили змову, з метою його породження (Ропер, 1966).

В оксфордському словнику теорія змови (англ. conspiracy theory) визначається, як теорія про те, що подія або явище відбувається у результаті змови між зацікавленими сторонами; або ж конкретне переконання, що якимсь таємним, але впливовим агентством (звичай політичне за мотивами і деспотичне за намірами) несе відповідальність за події, що їх неможливо пояснити, а британський психолог R. Brotherton, зазначив, що будь-яка конспірологічна інтерпретація звертається до архетипів перемоги добра над злом (Brotherton, 2017).

Аналіз наведених прикладів теорії змови та її сутності у роботах J.R. von Bieberstein (2008), Ch. K. Van Horn (2010), K. Popper (1966) та ін., дозволив нам виділити наступні критерії конспірологічного пояснення подій (Bieberstein, 2008; Van Horn, 2010; Popper, 1966)

- 1) наявність тези про змову певної групи осіб;
- 2) втілення цією групою змови у вигляді певної соціально-політичної події;
- 3) пряма або опосередкована вигода від втілення задуму для його таємних організаторів (розширення владних меж, збагачення, контроль тощо);
- 4) подія, що інтерпретується, розцінюється як протиправна, небажана або ж незаконна.

Інтерес до різних аспектів конспірологічних знань крізь призму психологічної думки, можна знайти у роботах V. Swami, M. Abalakina-Паар, W.G. Stephan, T. Craig, W.L. Gregory, D.M. Kahan, D. Braman, P. Slovic, J. Gastil, G.L. Cohen та інших.

Зокрема, психологічні чинники віри у конспірологічні теорії вивчали M. Abalakina-Паар, S. Parsons, V. Swami, M. Bruder та інші вчені. Дані, отримані у результаті цих досліджень засвідчили, що конспірологічне бачення дійсності пов'язане з різноманітними світоглядними та психологічними характеристиками особистості, зокрема: політичним цинізмом та

непокорю до влади; параноїдальними та шизотипічними тенденціями; вірою у псевдонауку та надприродні явища (Abalakina-Paap, Stephan, Craig & Gregory, 1999; Parsons, Simmons, Shinhoster & Kilburn, 1999; Swami, Pietschnig & Tran et al., 2013; Bruder, Haffke, Neave, Nouripannah & Imhoff, 2013).

R. Brotherton вивчав психологічні чинники привабливості теорій змови, а M. Bruder та P. Haffke була виявлена закономірність, що особистість, котра сповідує одну теорію змови має високу вірогідність сповідувати ще декілька (Brotherton, 2017; Bruder, Haffke, Neave, Nouripannah & Imhoff, 2013).

Вартий уваги є експеримент E. Lobato, J. Mendoza, V. Sims, M. Chin, метою якого було встановлення зв'язку між вірою у конспірологію та альтернативними поглядами на дійсність. Це дослідження засвідчило, що зростання значень за одним із показників супроводжувалось зростанням значень за двома іншими, тобто, якщо людина погоджувалась із твердженням про ефективність гомеопатії, як правило, вона погоджувалась з твердженнями про існування екстрасенсорних здібностей та теорією змови стосовно вбивства Дж. Кеннеді. Тому віра у конспірологію часто супроводжується вірою у псевдонауку та надприродне (Lobato, Mendoza, Sims & Chin, 2014).

Окрім особистісних властивостей психіки людини, віру у конспірологічні пояснення часто провокують когнітивні викривлення та евристики. Дослідження D.M. Kahan, D. Braman, P. Slovic, J. Gastil, G.L. Cohen демонструє, що для формування особистісного ставлення до певного питання, особистість потребує мінімального об'єму інформації, навіть беззмислового. Це дослідження вказує, що для формування ілюзії розуміння, людина не потребує достатньої критичності та змістовності інформації (Kahan, Braman, Slovic, Gastil & Cohen, 2008).

Емоційний ефект конспірології часто полягає у формуванні страху. Так, D. Pipes зауважує, що в основі теорій змов лежить страх змов, котрих не існує, — власне, ілюзорні опасіння, властиві конспірологам, R. Hofstadter пов'язує з параноїдальним стилем мислення. Людина, що потрапляє під ефект уявної змови не здатна критично аналізувати та осмислювати інформацію, а пасивно сприймає її на віру, переймаючи та споживаючи евристичний шаблон (Pipes, 1997; Hofstadter, 1964).

Конспіративістський світогляд K.M. Douglas та R.M. Sutton пов'язують з механізмом проєкції. Вченими встановлено, що чим легше людина погоджується стати учасником змови, то з більшою вірогідністю вона уважатиме теорії змови істинними. Тобто, особистісна готовність до змови впливає на віру у конспірологічні теорії (Douglas, Sutton, 2011). Дослідження S. Parsons, W. Simmons, F. Shinhoster та J. Kilburn демонструє певну закономірність, що впевненість у факті змови провокує соціальні утиски та нерівність, котрі вважаються запланованими та навмисними (Parsons, Simmons, Shinhoster & Kilburn, 1999).

Варто відмітити, що всі вище згадані психологічні аспекти вивчення теорії змови досліджувалися переважно зарубіжними вченими, серед українських психологів нами не було знайдено робіт з означеної тематики. Однак, при розгляді саме віри в теорію змови, нами взято за основу наукові погляди таких психологів як Дж. Леуба, Д. Угринович, Ю. Алексеевої, Т. Казанцевої, С. Ставицької, О. Двойніна, В. Москалець, О. Климішина.

На думку Дж. Леуба, віра особистості поєднує у собі переконаність в істинності певних суджень та потребу до їх реалізації. В. Петрушенко та Г. Щербакова розглядали віру як внутрішнє прийняття та згоду особистості з чимось істинним, що підкріплюється емоційним

ставленням до предмета віри. Т. Казанцева визначає віру як комплекс когнітивних, ціннісних, мотиваційних, настановних і емоційних утворень.

Беручи до уваги різноманітні погляди вчених щодо визначення поняття віри та психологічні аспекти вчень про конспірологію, віру в теорію змови ми визначаємо як інтегроване психічне утворення, що характеризується переконаністю особистості в істинності певних суджень або поглядів, які є наслідком таємного плану групи впливових людей (еліт) чи організацій.

Аналіз робіт Ю. Алексєєвої, В. Москалець, А. Демчук дозволив нам виділити компоненти, що склали структуру віри в теорію змови (Алексєєва, 2014; Москалець, 2004; Демчук, 2016):

- 1) когнітивний компонент – характеризується некритичним мисленням, аналізом та осмисленням інформації;
- 2) емоційно-мотиваційний – наявність страхів, емоційна сенситивність, активізація мотивів, що спонукають до містичних вчень;
- 3) поведінковий – конформність поведінки, наслідування поведінкових шаблонів інших, особистісна готовність особистості вірити в теорію змови та містичні явища, дистемічний чи застрягаючий тип акцентуації характеру.

Прихильність до віри в теорію змови не пов'язана з інтелектуальними здібностями — конспірологія поширена як серед інтелектуалів, так і серед людей з ригідністю мислення. Ми припускаємо, що схильність сповідувати такі погляди на соціально-політичну дійсність пов'язана з константними особистісними характеристиками, що визначають та відображають людський світогляд. До такого роду характеристик, можна віднести, зокрема, локус суб'єктивного контролю – властивість особистості, яка характеризується схильністю шукати джерело управління власним життям у зовнішньому середовищі, або ж вбачати його у самому собі (Rotter, 1966).

Локус суб'єктивного контролю полягає у двох протиставлених конструктах: інтернальному та екстернальному. Екстернальний локус контроль представляє індивіда як змінну величину зовнішнього світу, у той час як інтернальний, навпаки, розглядає активну позицію індивіда, який бере на себе відповідальність за події власного життя (Демчук, 2016).

Політичні, економічні, соціальні процеси виступають зовнішнім фактором умов, що оточують особистість. Роль особистості у суспільстві, вплив на перебіг цих подій значною мірою опосередкований обмеженим спектром її можливостей (наприклад, участь у виборах, мітингах тощо). Це сприяє виникненню у свідомості громадянина думки про повну автономність навколишнього світу, враження, що він контролюється лише політичними елітами та нездатністю бути причасним до соціально-політичного дискурсу.

Концепт задуму, що він реалізується таємничою групою змовників постає як певна абсолютна сила, що визначає перебіг суспільно-політичних процесів та подій. Особистість з екстернальним локусом суб'єктивного контролю, на нашу думку, вбачає причини подій власного життя у зовнішніх обставинах, заперечуючи власну причетність та відповідальність. Шляхом проєкції, подібний погляд про непричетність реальних осіб до оточуючих подій, переноситься на соціально-політичну картину світу, а теза про змову виступає тією самою зовнішньою силою (обставиною) на котру можна «списати» будь-яку відповідальність та причинність подій. Також, відіграє свою роль ігнорування причин та наслідків, коли власна поведінка для екстерналів не є гідною причиною актуальних результатів свого життя, при схильності вбачати необхідні причини цих результатів у зовнішньому середовищі (Варе,

2016). Подібна логіка спостерігається при конспірологічній інтерпретації подій, коли необхідний масив каузальності редукується до цілеспрямованих дій зовнішньої сили, прихованої за політичними реаліями (таємної групи змовників).

Особистості з інтернальним локусом контролю, що характеризуються вищою соціальною зрілістю, компетентністю в різних галузях, почуттям відповідальності і усвідомленням мети свого життя, ймовірно, уникають універсального та абсолютного пояснення подій навколишнього світу, а, отже, менш схильні вірити в теорії змови (Rotter, 1966). Інтерналам зазвичай не характерно брати відповідальність за ті чи інші події у соціально-політичному житті виключно на себе, хоча вони усвідомлюють свою відповідальність за вибір кандидата на політичній арені, роль та можливості громадянина до перетворення навколишньої політичної дійсності. Інтерналам властива адекватніша реальності оцінка політичних подій, зважаючи на притаманну їм соціальну зрілість і конструктивну (каузальну) оцінку власних рішень та їх наслідків, з усвідомленням своєї причетності до подій навколишнього світу (Lobato, Mendoza, Sims & Chin, 2014). Дотримуючись тієї ж логіки, що стосується механізму проєкції, подібний погляд, властивий інтерналам, проєктується на інші сфери навколишньої дійсності особистості, зокрема, й соціально-політичну.

Конспірології властиво абсолютизувати змову, постулюючи її організаторів як рушійну силу історії, наділяючи їх колосальними можливостями як у сфері планування, так і володіння владними ресурсами. Ця властивість демонструє міфологічний характер теорій змов, споріднюючи їх з паранормальними явищами і забобонами, і проводить чіткий кордон між реальними учасниками політичного дискурсу (легітимною владою, інституціями тощо) і прихованою за ними рушійною силою, що представлена архетипами зла та знищення (Swami, Chamorro-Premuzic, & Furnham, 2010). Ймовірно, саме ця властивість конспірології і приваблює екстерналів до прийняття змовницьких поглядів. Відповідальність за подію приписується не реальним людям, на тлі означених причин, факторів виникнення події та спектру наявних і потенційних наслідків, що враховуються, а певній «третій силі», «абстрактній зовнішній обставині», в результаті чого сам індивід усвідомлює себе жертвою. Варто зауважити, що з цих припущень, слідує, що інтернали уникають властивій екстерналам каузальної атрибуції, адекватно оцінюючи можливості людини. Тому припускається, що локус суб'єктивного контролю як властивість особистості, має свій вплив на формування світогляду людини, що, зокрема, виражається у прийнятті/запереченні конспірологічних поглядів на суспільну дійсність.

Висновки

Останнім часом спостерігається поширеність такого способу інтерпретації та розуміння подій соціально-політичної дійсності, що отримав назву «теорія змови» (конспірологія). Політична нестабільність та глобальні культурні і соціально-політичні події на фоні загальної недовіри до ЗМІ та офіційних пояснень зумовлюють популярність подібного роду переконань. Широкий спектр реалізації теорій змов у різноманітних дискурсах, від цілеспрямованого застосування у політичній пропаганді, до спрощеного й альтернативного бачення подій і світу загалом, сприяють формуванню в світогляді особистості конкретизованих, швидких, емоційно забарвлених висловлювань із яскравим поділом світу на добро та зло. Віра в теорію змови, на нашу думку, є інтегроване психічне утворення, що характеризується переконаністю особистості в істинності певних суджень або поглядів, які є наслідком таємного плану групи впливових людей (еліт) чи організацій. Одним із вирішальних

факторів такої віри є локус контролю. Особистості з екстернальним локусом суб'єктивного контролю характерно сповідувати конспірологічні теорії, на відміну від особистості з інтернальним локусом контролю.

Перспективами подальших досліджень є поглиблене теоретичне та емпіричне вивчення взаємозв'язку віри в теорію змови та локусу контролю на різних етапах онтогенезу особистості.

Література

1. Алексеева, Ю.А. (2014). Структура та ієрархія конструктів духовно-релігійної віри у юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*, 26, 21–33.
2. Варє, І.С. (2016). Суб'єктивний контроль будучих психологов с високой и низкой степенью сформированности смысложизненных ориентаций. *Науковий огляд*, 6(27), 71–79.
3. Демчук, О.А. (2016). Локус контролю в структурі Я-концепції особистості як когнітивна детермінанта вибору копінг-стратегій. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки»*, 2(1), 53–58.
4. Москалець, В.П. (2004). *Психологія релігії*. Київ : Академвидав.
5. Петрущенко, В.Л. (1989). *Вера в духовном мире личности*. Львов : Высшая школа.
6. Ставицька, С.О. (2011). *Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці*. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова.
7. Abalakina-Paap, M., Stephan, W.G., Craig, T., & Gregory, W.L. (1999). Beliefs in conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637–647.
8. Bieberstein, von J.R. (2008). *Der Mythos von der Verschwörung: Philosophen, Freimaurer, Juden, Liberale und Sozialisten als Verschwörer gegen die Sozialordnung*. Wiesbaden : Marix Verlag ein Imprint von Verlagshaus Römerweg.
9. Brotherton, R. (2017). *Suspicious Minds: Why We Believe Conspiracy Theories*. New York : Bloomsbury Sigma.
10. Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Personality Science and Individual Differences*, 4(297), 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
11. Douglas, K.M., & Sutton, R.M. (2011). Does it take one to know one? Endorsement of conspiracy theories is influenced by personal willingness to conspire. *British Journal of Social Psychology*, 50(3), 544–552. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.2010.02018.x>
12. Hofstadter, R. (1964). The Paranoid Style in American Politics. *Harper's Magazine*. Retrieved from <https://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/#>
13. Kahan, D.M., Braman, D., Slovic, P., Gastil, J., & Cohen, G.L. (2008). The future of nanotechnology risk perceptions. Retrieved from: https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1285&context=faculty_publications
14. Lobato, E., Mendoza, J., Sims, V., & Chin, M. (2014). Examining the relationship between conspiracy theories, paranormal beliefs, and pseudoscience acceptance among a university population. *Applied Cognitive Psychology*, 28(5), 617–625. <https://doi.org/10.1002/acp.3042>
15. Parsons, S., Simmons, W., Shinhoster, F., & Kilburn, J. (1999). A test of the grapevine: An empirical examination of conspiracy theories among African Americans. *Sociological Spectrum*, 19(2), 201–222.
16. Pipes, D. (1997). *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From*. New York : Free Press.
17. Popper, K., (1966). *The Open Society and its Enemies*. Princeton : Princeton University Press.
18. Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychol. Monographs*, 80, 11–28.
19. Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., & Furnham, A. (2010). Unanswered questions: A preliminary investigation personality and individual difference predictors of conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24, 749–761. <https://doi.org/10.1002/acp.1583>
20. Swami, V., Pietschnig, J., Tran, U.S., Nader, I.W., Stieger, S., & Voracek, M. (2013). Lunar lies: The impact of informational framing and individual differences in shaping conspiracist beliefs about the moon landings. *Applied Cognitive Psychology*, 27(1), 71–80. <https://doi.org/10.1002/acp.2873>

21. Van Horn, Ch.K. (2010). *The Paranoid Style in an Age of Suspicion: Conspiracy Thinking and Official Rhetoric in Contemporary America*. Atlanta : Georgia State University. <https://doi.org/10.57709/1666018>

References

1. Alieksieieva, Yu.A. (2014). Struktura ta ierarkhiia konstruktiv dukhovno-relihiinoi viry u yunatskomu vitsi [Structure and hierarchy of constructs of spiritual and religious faith in adolescence]. *Aktualni problemy psykholohii: Zb. nauk. pr. Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy – Current problems of psychology: Coll. Science. etc. Institute of Psychology. G.S. Kostyuk, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 26, 21–33 [in Ukrainian].
2. Vare, I.S. (2016). Subyektivnyy kontrol budushchikh psikhologov s vysokoy i nizkoy stepenyu sformirovannosti smyslozhiznennykh oriyentatsiy [Subjective control of future psychologists with a high and low degree of formation of meaningful life orientations]. *Naukoviy oglyad – Science Review*, 6(27), 71–79 [in Russian].
3. Demchuk, O.A. (2016). Lokus kontrolyu v strukturi YA-kontseptsiiy osobystosti yak kohnityvna determinanta vyboru kopinh-stratehiy [The locus of control in the structure of the self-concept of personality as a cognitive determinant of the choice of coping strategies]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu: Zbirnyk naukovykh prats. Seriiia «Psykhologichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University: Collection of scientific works. Series “Psychological Sciences”*, 2(1), 53–58 [in Ukrainian].
4. Moskalets, V.P. (2004). *Psykholohiya relihiyi [Psychology of religion]*. Kyiv : Akademvydav [in Ukrainian].
5. Petrushenko, V.L. (1989). *Vera v dukhovnom mire lichnosti [Faith in the spiritual world of the individual]*. Lviv : Vyshaya shkola [in Russian].
6. Stavytska, S.O. (2011). *Dukhovna samosvidomist osobystosti: stanovlennya i rozvytok v yunatskomu vitsi [Spiritual self-consciousness of the individual: formation and development in adolescence]*. Kyiv : NPU im. M.P. Drahomanova [in Ukrainian].
7. Abalakina-Paap, M., Stephan, W.G., Craig, T., & Gregory, W.L. (1999). Beliefs in conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637–647.
8. Bieberstein, von J.R. (2008). *Der Mythos von der Verschwörung: Philosophen, Freimaurer, Juden, Liberale und Sozialisten als Verschwörer gegen die Sozialordnung*. Wiesbaden : Marix Verlag ein Imprint von Verlagshaus Römerweg.
9. Brotherton, R. (2017). *Suspicious Minds: Why We Believe Conspiracy Theories*. New York : Bloomsbury Sigma.
10. Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Personality Science and Individual Differences*, 4(297), 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
11. Douglas, K.M., & Sutton, R.M. (2011). Does it take one to know one? Endorsement of conspiracy theories is influenced by personal willingness to conspire. *British Journal of Social Psychology*, 50(3), 544–552. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.2010.02018.x>
12. Hofstadter, R. (1964). The Paranoid Style in American Politics. *Harper’s Magazine*. Retrieved from <https://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/#>
13. Kahan, D.M., Braman, D., Slovic, P., Gastil, J., & Cohen, G.L. (2008). *The future of nanotechnology risk perceptions*. Retrieved from https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1285&context=faculty_publications
14. Lobato, E., Mendoza, J., Sims, V., & Chin, M. (2014). Examining the relationship between conspiracy theories, paranormal beliefs, and pseudoscience acceptance among a university population. *Applied Cognitive Psychology*, 28(5), 617–625. <https://doi.org/10.1002/acp.3042>
15. Parsons, S., Simmons, W., Shinhoster, F., & Kilburn, J. (1999). A test of the grapevine: An empirical examination of conspiracy theories among African Americans. *Sociological Spectrum*, 19(2), 201–222.
16. Pipes, D. (1997). *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From*. New York : Free Press.
17. Popper, K., (1966). *The Open Society and its Enemies*. Princeton : Princeton University Press.
18. Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychol. Monographs*, 80, 11–28.
19. Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., & Furnham, A. (2010), Unanswered questions: A preliminary investigation personality and individual difference predictors of conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24, 749–761. <https://doi.org/10.1002/acp.1583>

20. Swami, V., Pietschnig, J., Tran, U.S., Nader, I.W., Stieger, S., & Voracek, M. (2013). Lunar lies: The impact of informational framing and individual differences in shaping conspiracist beliefs about the moon landings. *Applied Cognitive Psychology*, 27(1), 71–80. <https://doi.org/10.1002/acp.2873>
21. Van Horn, Ch.K. (2010). *The Paranoid Style in an Age of Suspicion: Conspiracy Thinking and Official Rhetoric in Contemporary America*. Atlanta : Georgia State University. <https://doi.org/10.57709/1666018>

THEORETICAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CONSPIRACY THEORY BELIEF AND PERSONALITY CONTROL LOCUS

Oksana Bondarchuk

PhD in Psychology, Lecturer

of the Department of Political Psychology and International Relations

National Pedagogical Drahomanov University

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

o.yu.bondarchuk@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-6976-6889>

Ilya Roenko

Bachelor of Specialty “Psychology” of the Psychology Faculty

National Pedagogical Drahomanov University

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

dante-957@ukr.net

Abstract

The article highlights the results of a theoretical study of psychological and philosophical sources on the relationship between conspiracy theory belief and the locus of personality control. The phenomenon of conspiracy theory has been studied by the scientists from various fields of knowledge: philosophy, sociology, mathematics, history, political science. However, the conspiracy theory under the prism of psychological teachings has been studied mainly by foreign scientists. In particular, there is a number of works on the problem of conspiratorial thinking, patterns of conspiratorial worldview, emotional and cognitive aspects of belief in conspiracy theory of the individual and the relationship of this belief with political cynicism and disobedience to power; paranoid and schizotypal tendencies of personality. The article reveals the author's vision of the concept of belief in the theory of conspiracy and its connection with the personality control locus. Belief in conspiracy theory is an integrated mental formation characterized by an individual's belief in the truth of certain judgments or views that are the result of a secret plan of a group of influential people (elites) or organizations. This faith has several components, namely: a cognitive component, characterized by uncritical thinking, analysis and understanding of information; an emotional and motivational component that is characterized by the presence of fears, emotional sensitivity, activation of motives that motivate mystical teachings; a behavioral component that includes conformity of behavior, imitation of behavioral patterns of others, personal willingness to believe in conspiracy theories and mystical phenomena, dysthymic or stuck type of character accentuation. In our opinion, a person's commitment to confessing conspiratorial views is connected with the locus of subjective control - a property of the individual, which is manifested in the tendency to seek a source of control over their life in the external environment, or to see it in themselves. Taken this into account, the article reveals the characteristic features of belief in the conspiracy theory of individuals with external and internal locus of control.

Keywords: conspiracy theories, belief in conspiracy theory, locus of control, external, internal, personality.

Подано 10.06.2022

Рекомендовано до друку 20.06.2022

РЕГУЛЯТИВНО-ПОВЕДІНКОВИЙ ВЕКТОР ЖИТТЄЗДІЙСНЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Інеса Гуляс

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

58012, Україна, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

inehulias@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4960-4011>

<http://www.researcherid.com/rid/D-9155-2016>

Анотація

Мета. Статтю присвячено емпіричному дослідженню життєздійснення майбутніх педагогів, зокрема його регулятивно-поведінкового аспекту. *Методи дослідження:* теоретичні – аналіз і синтез, конкретизація, порівняння, систематизація, узагальнення наукових положень; емпіричні – методи письмового опитування – тестування і анкетування; математичної статистики – обчислення відсотків, кореляційний аналіз за Ч. Пірсоном. *Результати.* Виявлено *високий* рівень розвитку компонентів саморегуляції: планування 34,4%, моделювання (32,2%), оцінка результатів і самостійність (по 27,8% відповідно), гнучкість (23,3%), програмування (16,7%) і *низький*: самостійність (20%), програмування (18,9%), моделювання (16,7%), планування (14,5 %), гнучкість (11,1 %), оцінка результатів (8,9%). Визначено високий (34%) і низький (56%) рівні самоефективності. Проаналізовано варіанти виявленої мотивації – досягнення успіху (12%) й уникнення невдачі (78%). Встановлено статистично значущі ($p=0,01$; $p=0,05$) кореляційні зв'язки між психодіагностичними змінними методик. *Висновки.* Встановлено, що понад 50% досліджуваних потребують розвитку складників самоефективності, зокрема сценарію й атрибуції, які впливають на вираження її загального рівня. З'ясовано, що задля успішного досягнення поставлених цілей і реалізації життєвих проєктів важливою є гнучкість, себто пластичність усіх регуляторних процесів, яка забезпечить адекватне реагування і адаптивність у ситуації ризику. Констатовано, що тримані результати й досягнення опитаних мають бути відповідно оцінені, що, безумовно, підкріплює самооцінку досліджуваних суб'єктів і спонукає їх до постановки нових цілей та імплементації нових планів. Обґрунтовано й важливість моделювання в успішному виконанні діяльності, а, отже, і життєздійсненні респондентів, яке уможливило виокремлення квінтесенції в досягненні близьких і віддалених цілей. Відзначено відповідальність респондентів щодо власного життєздійснення, грамотне планування свого життя, що сприяє розвитку їхнього самоконтролю і самоповаги, допомагає зростати особистісно.

Ключові слова: життєздійснення, саморегуляція, самоефективність, мотивація досягнення, особистість, педагог.

Вступ

Дослідження проблематики життєздійснення особистості завжди були актуальними і такими залишаються досі. Адже людина живе у світі своїх думок і мрій, очікувань і сподівань, створюючи при цьому власну картину майбутнього у певних баченнях себе серед інших. Властива людині риса проєктувати власне життя і передбачати ймовірні шляхи

результативності в ньому спонукає до залучення внутрішніх сил, можливостей і здібностей життєздійснення.

У сучасній психології окресленою проблемою цікавляться переважно вітчизняні науковці.

Зокрема, Л. Лепіхова (Лепіхова, 2007) описує особливості соціально-психологічного підґрунтя життєздійснення особистості через життєві домагання (та механізми їх реалізації, зокрема компетентність), життєвий простір, картину світу, образ світу, техніки життєво значущого рівня домагань, особистісну зрілість, значущі сфери самоздійснення, а також місце домагань в цілеспрямованій системі особистості тощо.

Цікавим є дослідження О. Злобіної (Злобіна, 2012), у якому розкрито траєкторії життєздійснення у соціальних координатах. Вченою доведено/спростовано зв'язок між об'єктивним та суб'єктивним вимірами життєздійснення, визначено тенденції у плані побудови характерних (типових) ліній самореалізації на певний момент за конкретних соціальних умов.

У своїй монографії Є. Карпенко (Карпенко, 2020) розглядає емоційний інтелект у контексті життєздійснення особистості. Автор обґрунтував триангуляційну модель емоційного інтелекту та презентував позитивно-терапевтичний формат її верифікації у процесі індивідуальної і групової діагностико-реконструктивної роботи задля оптимізації дискурсивно-психологічних та загально-психологічних механізмів життєздійснення особистості.

У публікації І. Поповича та ін. (Porovuch et al., 2021) розкрито аксіопсихологічний вимір життєздійснення у руслі конформної поведінки. Дослідниками теоретично обґрунтовано й емпірично досліджено психологічні змістові параметри конформізму особистості у підлітковому віці та встановлено взаємозв'язок із цінностями. Зазначено, що опитані з високим рівнем конформізму схильні до зміни цінностей під впливом навколишніх, натомість із низьким – не мають такої тенденції. Отримані результати емпіричного дослідження запропоновано використовувати в навчанні та впроваджувати в освітню і професійну підготовку студентів-психологів.

З погляду теоретико-методологічного обґрунтування викликає інтерес дослідження А.А. Фурмана (Фурман, 2017) смисложиттєвого розвитку особистості, у якому розглянуто особистість крізь призму смислбуттєвої оптики з позицій міждисциплінарності; обґрунтовано смислосферу буття і сенсосферу життя як теоретичні конструкти; розкрито методологічні засоби психологічного дослідження смислу тощо. Короткий огляд наявного наукового доробку свідчить про те, що у переважній більшості розглянуті напрацювання є полівекторними, лежать у теоретичній площині й окреслюють концептуальні аспекти порушеної проблеми і лише незначна їхня кількість має емпіричну частину, яка стосується конкретного вікового періоду і висвітлює особливості регуляції життєздійснення. В цьому зв'язку пропонуємо анонсовану наукову розвідку в контексті попередніх досліджень (Гуляс, 2020).

Метою пропонованої статті є емпіричне дослідження особливостей регулятивно-поведінкового аспекту життєздійснення майбутніх педагогів початкової освіти. Для досягнення поставленої мети сформульовано **завдання** дослідження: 1) виявити і проаналізувати рівні розвитку саморегуляції, самоефективності, їхніх складників; мотивації досягнення; 2) виявити й обґрунтувати кореляційні зв'язки між діагностичними змінними методик.

Методи дослідження

У дослідженні використано низку методів, зокрема:

- *теоретичні* – аналіз і синтез, конкретизація, порівняння, систематизація, узагальнення наукових положень;
- *емпіричні* – методи письмового опитування – тестування і анкетування, які реалізовано шляхом застосування релевантного психодіагностичного інструментарію. З метою виявлення рівня розвитку індивідуальної саморегуляції та її структурних компонентів (планування, моделювання, програмування, оцінки результатів, гнучкості, самостійності) слугувала методика «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової, Є. Коноз. Процедурою дослідження було передбачено відповідь кожного з респондентів на 46 запитань шляхом обрання одного з можливих її варіантів: «правильно», «мабуть, правильно», «мабуть, неправильно», «неправильно». Обробку результатів здійснювали за «ключем» методики. Задля дослідження рівнів і складників самоефективності (сценарій, соціальна самоефективність, стратегія, атрибуція) застосовано «Опитувальник самоефективності» І. Брунової-Калісецької. За процедурою дослідження, учасники відповідали на 28 запитань, одним із варіантів відповіді: «згоден(на)» чи «не згоден(на)». За кожен збіг з «ключем» нараховувався один бал. Визначення домінуючого мотиву – прагнення до успіху чи уникнення невдачі охоплено тестом «Діагностика мотивації досягнення» А. Меграбіана. Згідно з процедурою дослідження, опитані оцінювали міру їхньої (не)згоди з кожним із тверджень за шкалою: +3 – цілком згідний; +2 – згідний; +1 – радше згідний, ніж не згідний; 0 – нейтральний; -1 – радше не згідний, ніж згідний; -2 – не згідний; -3 – цілком не згідний;
- *математичної статистики* – обчислення відсотків, кореляційний аналіз за Ч. Пірсоном. Оцінено результати досліджуваних складників з орієнтацією на середнє арифметичне значення (M) і середньоквадратичне відхилення (SD), що відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Дані описової статистики (n = 90)

Шкала	Середнє арифметичне, M	Середньоквадратичне відхилення, SD
«Стиль саморегуляції поведінки»		
Планування	5,2556	2,46577
Моделювання	5,3333	2,44949
Програмування	5,2389	2,41627
Оцінка результатів	5,5111	2,32835
Гнучкість	5,3000	2,38653
Самостійність	5,3500	2,40954
Загальна саморегуляція	5,2667	2,39287
«Опитувальник самоефективності»		
Сценарій	5,1778	2,34079
Соціальна самоефективність	5,2222	2,16082
Стратегія	5,2778	2,20840
Атрибуція	5,2278	2,41735
Загальна самоефективність	5,2333	2,46002
«Мотивація досягнення»		
Мотивація досягнення	5,2556	2,50869

Результати та дискусії

У дослідженні взяли участь 90 респондентів – студентів старших курсів спеціальності «Початкова освіта» віком 20-25 років. Опитування проведено на базі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

За методикою «Стиль саморегуляції поведінки» отримано результати, відображені в таблиці 2.

Отже, ієрархія складників саморегуляції у досліджуваних – майбутніх педагогів високого рівня розвитку набула такого виду:

Таблиця 2

Рівні вираження саморегуляції та її складників майбутніх педагогів (%)

Рівні	Складники саморегуляції						
	Планування	Моделювання	Програмування	Оцінка результатів	Гнучкість	Самостійність	Загальний рівень ср
Високий	34,4	32,2	16,7	27,8	23,3	27,8	25,6
Середній	51,1	51,1	64,4	63,3	65,6	52,2	66,7
Низький	14,5	16,7	18,9	8,9	11,1	20	7,7

– перше місце посіло «планування» (34,4% вибірки), що характеризує опитаних як суб'єктів зі сформованою потребою усвідомлено планувати свою діяльність; людей, які мають реалістичні та стійкі плани на майбутнє, вирізняються цілепокладанням і самостійністю. Можна припустити, що високий рівень розвитку розглядуваного складника пов'язаний із майбутньою професійною діяльністю респондентів;

– на другому – перебуває компонент «моделювання» (32,2% опитаних). Цим досліджуваним властива здатність зосереджуватись на важливих умовах утілення цілей як у буденних життєвих ситуаціях, так і в їхньому прийдешньому. В цьому зв'язку їм характерна конгруентність у програмах дій і планах діяльності, а також отриманих результатах і поставлених цілях;

– третій щабель поділили дві змінні – «оцінка результатів» і «самостійність» (по 27,8% досліджуваних відповідно). Перший складник підкріплює належний рівень розвитку й адекватності самооцінки, а також стійкість і сформованість суб'єктивних критеріїв і параметрів оцінки результатів респондентів. Майбутні педагоги відповідно оцінюють причини розузгодженості отриманих результатів і корегують свою діяльність задля підвищення останніх; другий – свідчить про автономність майбутніх педагогів в організації їхньої активності, здатності незалежно від інших планувати свою поведінку та діяльність, організувати власну роботу з досягнення поставленої мети (цілей), контролювати перебіг її виконання, оцінювати й аналізувати як проміжні, так і здобуті результати власної діяльності;

– четвертий – належить «гнучкості» (23,3% респондентів), що свідчить про пластичність регуляторних процесів респондентів загалом; за несподіваних обставин вони без труднощів перебудовують програми та плани власних дій і поведінки; швидко оцінюють зміну важливих умов; вчасно корегують виниклу розузгодженість. Зауважмо, що саме гнучкість

регуляторики уможливило адекватне реагування досліджуваними на швидко зміну подій та успішне вирішення проблеми в ситуації ризику;

– останню, п'яту позицію, відведено «програмуванню» (16,7% респондентів), що підтверджує сформованість у майбутніх педагогів потреби продумувати способи своєї поведінки та дій з метою реалізації поставлених цілей, розгортати і деталізувати розроблені програми. Зазначмо, що такі опитані вирізняються самостійністю у розробці останніх, гнучкістю у їх зміні за певних обставин і стійкістю в ситуації перешкод.

Середній рівень розвитку складників саморегуляції у майбутніх педагогів мають: «гнучкість» (65,6%), «програмування» (64,4%), «оцінка результатів» (63,3%), «самостійність» (52,2%), «планування» і «моделювання» (по 51,1% відповідно).

Низький рівень розвитку компонентів саморегуляції характерний для:

– «самостійності» (20% опитаних). Частина досліджуваних у своєму життєздійсненні залежать від думок і оцінок навколишніх, програми та плани дій розробляють несамостійно, часто слідує за порадами інших. Характеризуються відсутністю відповідальності (або її «перекладанням» на інших) за власні дії, необхідності здійснювати вибір (адже останній теж передбачає відповідальність). З іншого боку, можна припустити, що студенти у такий спосіб «захищають» себе від переживань, зберігаючи водночас власну самоповагу, адже ухвалення самостійних рішень не завжди сприяють досягненню успішних результатів, що може негативно вплинути на їхню самооцінку. І, мабуть, у контексті розглядуваного, зручним і вигідним є варіант «жертви», який уможливило маніпулювання навколишніми через почуття провини;

– «програмування» (18,9% респондентів), яке свідчить про невміння і небажання майбутніх педагогів продумувати послідовність власних дій, а також імпульсивність у діях, несамостійність у формуванні програми дій, використання методу «спроб і помилок»;

– «моделювання» (16,7% досліджуваних). Цим респондентам властивий недостатній рівень сформованості процесів моделювання, який зумовлює неадекватну оцінку значущих зовнішніх обставин і внутрішніх умов, що проявляється у фантазуванні. Останнє можуть супроводжувати різкі перепади ставлення опитаних до розвитку ситуації, наслідків своїх дій тощо. Респонденти стикаються із труднощами у визначенні цілей і побудові програми дій, вони не завжди помічають зміни ситуації, що часто зумовлює невдачі;

– «планування» (14,5% вибірки). Загалом, у цих опитаних потреба в плануванні має низький рівень розвитку; досліджувані часто змінюють свої цілі, а тому останні рідко бувають реалізованими; їхнє планування є малореалістичним. Отже, представники цієї частини вибірки не переймаються своїм майбутнім, цілі висувають ситуативно та зазвичай несамостійно;

– «гнучкості» (11,1% респондентів). Майбутні педагоги за динамічних і швидко змінюваних обставин почуваються невпевнено, з труднощами звикають до життєвих змін. Вони не здатні адекватно реагувати на ситуацію, вчасно та швидко планувати поведінку та діяльність, розробляти програму своїх дій, оцінити розузгодженість здобутих результатів із метою діяльності;

– «оцінки результатів» (8,9% опитаних), яка свідчить про те, що опитані є некритичними щодо власних дій, вони не помічають власних помилок; мають недостатньо стійкі суб'єктивні критерії успішності, що зумовлює різке погіршення якості результатів за умов збільшення обсягу роботи, погіршення самопочуття чи виникнення зовнішніх труднощів.

Результати дослідження за методикою «Опитувальник самоефективності» відображено на рис. 1.

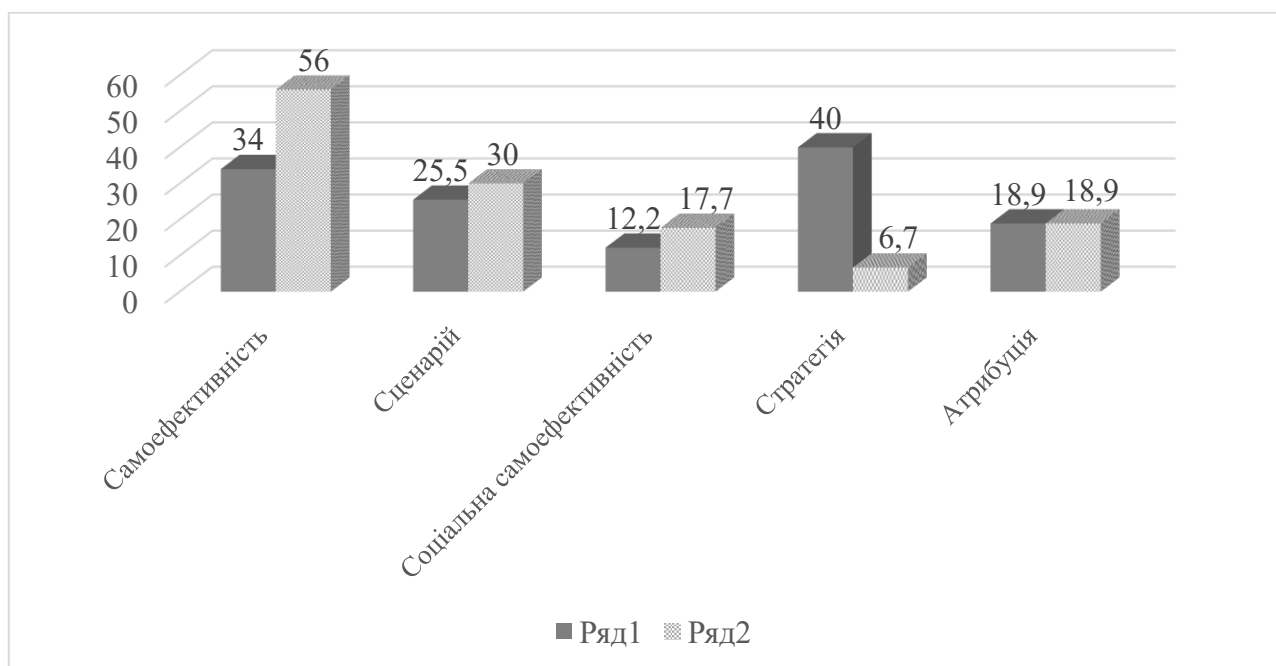

Рис. 1. Вираження рівнів самоефективності та її складників у майбутніх педагогів (у %)

Примітка. Ряд 1 – високий рівень, ряд 2 – низький.

Загалом, опитані, які продемонстрували високий рівень самоефективності (34%) «сприймають» складні завдання радше як виклик, аніж загрозу, проявляють справжній інтерес, активно діють, ставлять мету та наполегливо її досягають, збільшують свої ресурси та нарощують зусилля перед імовірною невдачею, швидше «відновлюють» своє відчуття ефективності після останньої та «списують» її на недостатній рівень докладених зусиль, набутих знань і сформованих навичок, які є досяжними.

Натомість, респондентів із низьким рівнем самоефективності (56%) можна схарактеризувати як людей нерішучих і схильних відступати перед труднощами та розв'язанням складних завдань. Вони не можуть мотивуватися на виконання останніх, послаблюють власні зусилля чи відмовляються від них, стикнувшись із труднощами. За умов напруженої ситуації опитані зосереджуються на своїх недоліках, складнощах завдання та несприятливих наслідках невдачі. Зазнавши фіаско, респонденти важко та повільно відновлюють власну самоефективність з огляду на те, що схильні діагностувати недостатнє виконання дій власне як недолік здібностей, а тому ще й схильні до стресів. Зауважмо, що отримані показники частково збігаються з результатами дисертаційного дослідження Д. Шапошник-Домінської (Шапошник-Домінська, 2015).

За тестом «Мотивація досягнення» у вибірці майбутніх педагогів лише 12% прагнуть до успіху, в них домінує мотивація досягнення, натомість 78% – зорієнтовані на мотивацію уникнення невдачі. Отже, в першому варіанті для опитаних основною мотивацією є досягнення поставленої мети. Вони прагнуть до суперництва зі своїми однолітками, досягати високих результатів і долати труднощі. Досліджувані вважають постановку і досягнення цілей своїм покликанням. У такий спосіб вони зможуть реалізувати свої здібності й підвищити самооцінку.

Для тих, у кого домінує мотивація уникнення невдачі, мета – не головне в їхньому житті. Головне, щоб був порядок і дисципліна. Ці респонденти переконані в тому, що варто ставити перед собою реальні завдання і якісно їх виконувати. Лише так можна уникнути невдачі і не нашкодити своїй репутації.

Задля виявлення характерних особливостей регулятивно-поведінкового аспекту життєздійснення майбутніх педагогів, а також зв'язків між діагностичними змінними методик було проведено кореляційний аналіз за Ч. Пірсоном із використанням комп'ютерної програми SPSS Statistics 22 (табл. 3).

Таблиця 3

Кореляційна матриця

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	*												
2	,207	*											
3	,345*	,166	*										
4	,229*	,397*	,225*	*									
5	,183	,456*	,150	,259*	*								
6	,116	,014	,058	-,180	,007	*							
7	,639*	,556*	,610*	,520**	,447**	,310*	*						
8	-,039	,189	,135	,072	,055	-,004	,128	*					
9	,035	,149	,212*	-,034	,029	,044	,102	,148	*				
10	,047	,018	,345*	,147	,013	,031	,214*	,392*	,242*	*			
11	,076	,172	,159	,173	,063	-,005	,172	,398*	,051	,337*	*		
12	,041	,196	,308*	,165	,036	,014	,228*	,777*	,435*	,721*	,667*	*	
13	,126	,216*	,101	,133	,221*	,110	,291*	,107	,039	,234*	,212*	,251*	*

Примітка. 1 – планування, 2 – моделювання, 3 – програмування, 4 – оцінка результатів, 5 – гнучкість, 6 – самостійність, 7 – загальна саморегуляція (складники методики «Стиль саморегуляції поведінки»); 8 – сценарій, 9 – соціальна самоефективність, 10 – стратегія, 11 – атрибуція, 12 – загальна самоефективність (компоненти методики «Опитувальник самоефективності»); 13 – мотивація досягнення (діагностична змінна тесту «Мотивація досягнення»); ** – кореляція значуща на рівні $p=0,01$; * – кореляція значуща на рівні $p=0,05$.

Встановлено статистично значущий ($p=0,01$) позитивний кореляційний зв'язок між такими показниками:

- загальним рівнем самоефективності та сценарієм ($r=0,777$), стратегією ($r=0,721$), атрибуцією ($r=0,667$), соціальною самоефективністю ($r=0,435$), програмуванням ($r=0,308$);
- загальним рівнем саморегуляції та плануванням ($r=0,639$), програмуванням ($r=0,610$), моделюванням ($r=0,556$), оцінкою результатів ($r=0,520$), гнучкістю ($r=0,447$), самостійністю ($r=0,310$);
- гнучкістю і моделюванням ($r=0,456$);
- оцінкою результатів і моделюванням ($r=0,397$);

- атрибуцією і сценарієм ($r=0,398$), стратегією ($r=0,337$);
- стратегією і сценарієм ($r=0,392$), програмуванням ($r=0,345$);
- програмуванням і плануванням ($r=0,345$);
- мотивацією досягнення і загальним рівнем саморегуляції ($r=0,291$).

Отже, за методиками «Опитувальник самоефективності» та «Стиль саморегуляції поведінки» (складники 8-12 і 1-7 відповідно, табл. 3), існує сильна позитивна внутрітестова кореляція, тобто показники цих методик пов'язані прямо пропорційно: зі збільшенням одного зростає і значення іншого.

Досягнення поставлених цілей і реалізація життєвих проєктів потребують гнучкості, пластичності всіх регуляторних процесів, яка забезпечить адекватне реагування і адаптивність у ситуації ризику. Отримані результати мають бути відповідно оцінені, що підкріплює самооцінку опитаних суб'єктів і спонукає до постановки нових цілей та імплементації нових планів. Успішному виконанню діяльності, а, отже, і життєздійсненню респондентів, сприяє моделювання, яке уможливорює виокремлення квінтесенції у досягненні цілей як на близьку, так і віддалену перспективу. До власного життєздійснення респонденти ставляться відповідально, грамотно планують своє життя, дотримуються загального його напрямку, згідно зі сповідуваними ними цінностями; оптимального розподілу справ у часі, що, відповідно, сприяє розвитку їхнього самоконтролю і самоповаги, спонукає до організованості й зібраності, допомагає зростати особистісно.

Зазначмо, що виявлено також статистично значущі ($p=0,05$) позитивні кореляційні зв'язки між змінними, проте слабкі (табл. 3).

Висновки

У результаті проведеного емпіричного дослідження регулятивно-поведінкового вектору життєздійснення майбутніх педагогів виявлено три рівні саморегуляції: високий (25,6% опитаних), середній (66,7% досліджуваних), низький (незначний відсоток – лише 7,7% респондентів). Загалом, можна констатувати, що опитані достатньо самостійні у визначенні своїх цілей і реалізації проєктів, адекватні в реагуванні на зміни життєвих умов і обставин, здатні успішно долати труднощі на шляху до досягнення поставленої мети.

Виявлено показники високого та низького рівнів самоефективності (34% і 56% відповідно). Можна припустити, що респонденти із високим рівнем самоефективності мають певний життєвий досвід у вирішенні проблем, вони оптимістично налаштовані та впевнені у своїх силах. Однак більшій половині досліджуваних варто звернути увагу на розвиток складників самоефективності, зокрема сценарію й атрибуції, які впливають на вираження її загального рівня.

Визначено мотивацію досягнення успіху (12%) й уникнення невдачі (78%). Можна констатувати, що досліджувані у першому випадку досить високо оцінюють свої шанси на успіх, вони вірять у себе та прагнуть досягнути нових рубежів, беруть відповідальність за свій вибір. Натомість інші – воліють утримуватися на завойованих позиціях і у разі невдачі звинувачують інших і життєві обставини.

У контексті кореляційного аналізу зауважмо, що самоефективність респондентів є стрижнем, який пронизує сферу самооцінювання і саморегуляції, об'єднуючи водночас як когнітивний, так і поведінковий аспекти самосвідомості. Відтак уявлення опитаних щодо власних можливостей і здібностей, себе, а також їхня оцінка об'єктивуються власне в саморегуляції, організації їхньої поведінки та діяльності. А мотивація досягнення є тим

механізмом, який «відповідає» за побудову позитивного сценарію активності та стратегії її реалізації – вагомим складником самоєфективності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні означеного феномена в представників інших вікових груп.

Література

1. Гуляс, І.А. (2020). *Аксиопсихологічне проектування життєвих досягнень особистості*. Київ : «Видавництво Людмила». Режим доступу: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1565>
2. Злобіна, О.Г. (2012). Траєкторії індивідуального життєздійснення в соціальних координатах. Т.М. Титаренко (Ред.), *Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості* (с. 142–159). Кіровоград : Імекс-ЛТД.
3. Карпенко, Є. (2020). *Емоційний інтелект у дискурсі життєздійснення особистості*. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».
4. Лепіхова, Л.А. (2007). Соціально-психологічне підґрунтя життєздійснення особистості. Т.М. Титаренко (Ред.), *Життєві домагання особистості* (с. 136–169). Київ : Педагогічна думка.
5. Popovych, I., Blyskun, O., Hulias, I., Shcherbyna, V., Batasheva, N., Aleksieieva, M., et al. (2021). Psychological Semantic Parameters of Adolescents' Conformism in the Measurement of Value Orientations. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 13(2), 167–184. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.2/416>
6. Фурман, А.А. (2017). *Психологія смисложиттєвого розвитку особистості*. Тернопіль : ТНЕУ. Режим доступу: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29777/1/furman.pdf>
7. Шапошник-Домінська, Д.О. (2015). Психологічні особливості розвитку самоєфективності особистості. (Дис. канд. психол. наук). Київ.

References

1. Hulias, I.A. (2020). *Aksiopsykholohichne proyektuvannya zhytlyevykh dosyahnen osobystosti [Axiopsychological design of life achievements of the person]*. Kyiv : Vydavnytstvo Lyudmyla. Retrieved from <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1565> [in Ukrainian].
2. Zlobina, O.H. (2012). Trayektoriyi indyvidualnoho zhytlyezdiysnennya v sotsialnykh koordynatakh [Trajectories of individual life realization in social coordinates]. In T.M. Tytarenko (Ed.), *Yak buduvaty vlasne maybutnye: zhytlyevi zavdannya osobystosti – How to build your own future: life tasks of the individual* (pp. 142–159). Kirovohrad : Imeks-LTD [in Ukrainian].
3. Karpenko, Ye. (2020). *Emotsiynny intelekt u dyskursi zhytlyezdiysnennya osobystosti [Emotional intelligence in the discourse of life of the individua]*. Ivano-Frankivsk : DVNZ «Prykarpatskyy natsionalnyy universytet imeni Vasylya Stefanyka» [in Ukrainian].
4. Lyepikhova, L.A. (2007). Sotsialno-psykholohichne pidgruntya zhytlyezdiysnennya osobystosti [Socio-psychological basis of the life realization of the individual]. In T.M. Tytarenko (Ed.), *Zhytlyevi domahannya osobystosti – Vital harassment of the individual* (pp. 136–169). Kyiv : Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
5. Popovych, I., Blyskun, O., Hulias, I., Shcherbyna, V., Batasheva, N., Aleksieieva, M., et al. (2021). Psychological Semantic Parameters of Adolescents' Conformism in the Measurement of Value Orientations. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 13(2), 167–184. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.2/416>
6. Furman, A.A. (2017). *Psykholohiya smyslozhytlyevoho rozvytku osobystosti [Psychology of meaningful life development of personality]*. Ternopil : TNEU. Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29777/1/furman.pdf> [in Ukrainian].

7. Shaposhnyk-Dominska, D.O. (2015). *Psykhologichni osoblyvosti rozvytku samoefektyvnosti osobystosti* [Psychological features of the development of self-efficacy of the individual]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

REGULATORY AND BEHAVIORAL VECTOR OF LIFE ACHIEVEMENT OF THE TEACHERS TO BE

Inesa Hulas

**Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Psychology**

Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich
2, Kotsyubynskyi Str., Chernivtsi, Ukraine, 58012

inehulas@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4960-4011>

<http://www.researcherid.com/rid/D-9155-2016>

Abstract

Objective. The article focuses on the empirical study of the life achievement of future teachers, in particular, its regulatory and behavioral aspect. *Research methods:* theoretical – analysis and synthesis, specification, comparison, systematization, scientific provision generalization; empirical – written survey methods – testing and questionnaires; mathematical statistics – percentage calculation, correlation analysis according to Ch. Pearson. *Results.* A high level of self-regulation component development was revealed: planning 34.4%, modeling (32.2%), result evaluation and independence programming (18.9%), modeling (16.7%), planning (14.5%), flexibility (11.1%), result evaluation (8.9%). High (34%) and low (56%) levels of self-efficacy were determined. Variants of revealed motivation were analyzed: achieving success (12%) and avoiding failure (78%). Statistically significant ($p=0.01$; $p=0.05$) correlations between psycho diagnostic method variables were established. *Conclusions.* It was established that more than 50% of the subjects need to develop the components of self-efficacy, in particular, the scenario and attributions that affect the expression of its general level. It was found that in order to successfully achieve the objectives and implement life projects, it is important to be flexible, that is, the plasticity of all regulatory processes which will ensure adequate response and adaptability in a risk situation. It was established that the results and achievements of the interviewees should be estimated respectively that, of course, strengthens the self-esteem of the subjects researched and encourages them to set new objectives and implement new plans. The importance of modeling in the successful performance of activities, and, therefore, in the life of the respondents, which makes it possible to distinguish the quintessence in achieving near and distant goals, is substantiated. Respondents' responsibility for their own life was noted, competent planning of their lives, which contributes to the development of their self-control and self-respect, helps grow personally.

Keywords: life fulfillment, self-regulation, self-efficacy, achievement motivation, personality, teacher.

Подано 02.06.2022

Рекомендовано до друку 13.06.2022

СПЕЦИФІКА СТРУКТУРИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анастасія Курова

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Національний університет «Одеська юридична академія»

65009, Україна, м. Одеса, вул. Академічна, 2

nastusha-k@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-6595-492X>

<https://publons.com/wos-op/researcher/AAB-3476-2022/>

Scopus Author ID: 57222469846

Анотація

Мета. Стаття висвітлює результати емпіричного дослідження структури ціннісних орієнтацій особистості в умовах невизначеності, встановлення їхніх зв'язків з психологічним здоров'ям та стилями особистісної взаємодії. *Методи дослідження:* теоретичні (аналіз та узагальнення наукових досліджень); емпіричні (тестування з метою вивчення особливостей структури ціннісних орієнтацій особистості в умовах невизначеності). *Результати.* Встановлена двофакторна структура життєвих прагнень як форми життєвих цінностей молоді: екстрапсихічні та інтрапсихічні. Інтрапсихічні прагнення-цінності, які містять оцінку важливості прагнень до особистісного зростання та служіння суспільству, пов'язані з задоволенням основних психологічних потреб. Екстрапсихічні прагнення-цінності містять прагнення матеріального успіху, фізичної привабливості та популярності та є зовнішніми показниками благополуччя, які пов'язані безпосередньо з психологічними потребами зростання та розвитку. Екстрапсихічні прагнення-цінності оцінюються студентами як менш важливі порівняно з інтрапсихічними. Доведено, що цінність здоров'я та залученості мають приблизно однакові факторні ваги в обох групах. Це може свідчити про те, що для української молоді ці дві цінності мають сенс і як чинники особистісного розвитку, і як чинники видимого благополуччя. *Висновки.* Отримана інформація щодо зв'язку прагнень-цінностей з психологічним здоров'ям студентів дала можливість констатувати наявність закономірності, яка дозволяє пережити ситуацію невизначеності: чим сильніше людина орієнтована на інтрапсихічні прагнення-цінності порівняно з екстрапсихічними, тим кращі в неї показники психологічного здоров'я, та навпаки, чим вище вона оцінює важливість екстрапсихічних прагнень-цінностей порівняно з інтрапсихічними, тим гірші показники психологічного здоров'я та благополуччя. Це не означає, що молода людина не повинна прагнути матеріального успіху, фізичної привабливості або популярності в молодіжному середовищі, але домінування цінностей багатства, популярності та фізичної привабливості над загальнолюдськими є можливим індикатором психологічного нездоров'я особистості. Зв'язки між стилем спілкування університетських викладачів та домінуванням у студентів прагнень-цінностей наступні: чим більше студенти оцінюють своїх викладачів як таких, що підтримують та поважають їхню самостійність, залучені до їхніх цінностей, тим суттєвіша їх відносна орієнтація на інтрапсихічні прагнення-цінності. Перспективи подальших наукових розвідок полягають у додатковому дослідженні отриманого факту, що стосунки з університетськими викладачами пов'язані з прагненнями-цінностями, а стосунки з батьками – ні.

Ключові слова: цінності, прагнення, структура життєвих прагнень, ситуація невизначеності, психологічне здоров'я, студентська молодь.

Вступ

У сучасному світі людина все частіше стикається з ситуацією невизначеності, яка неоднозначно впливає на розвиток основних особистісних підструктур. Залежно від індивідуальних аперцептивних особливостей вона може виступати як стимулом для особистісного зростання, розвитку, розкриття просоціальних ресурсів особистості, так і стати джерелом застрягання в когнітивному дисонансі, неможливості прийняття рішення та виходу з ситуації.

У контексті нашого дослідження ми розглядаємо ситуацію невизначеності як таку, що унеможливорює або утруднює можливості суб'єкта щодо здійснення контролю. Змістовний репертуар ситуації невизначеності дуже різноманітний: це може бути новизна, складність, невизначеність у часі, суперечливість, непередбачуваність та поліваріативність можливих результатів. Ставлення особистості до ситуації невизначеності детермінується системою соціальних, індивідуально-психологічних, вікових, гендерних чинників, а також специфікою самої ситуації, що в цілому диференціює активність суб'єкта та його індивідуальний вибір стратегій подолання цієї невизначеності. Тобто, ситуація невизначеності фактично змушує людей формувати своє суб'єктивне бачення вирішення проблеми та розробляти відповідні стратегії поведінки. У такій парадигмі ситуація невизначеності виникає внаслідок недостатньо розвиненої перцептивної установки людини щодо подолання інформаційного бар'єру (браку знань про ситуацію чи відсутності соціальних компетенцій щодо дій у її межах).

Особливо гострого звучання набуває проблема пошуку основних особистісних конструктів або новоутворень, які дозволяють пережити ситуацію невизначеності з мінімальними витратами психологічного та фізичного здоров'я в сучасних українських реаліях. Агресія Росії проти України активізувала хвилю зростання національної самосвідомості та патріотизму, боротьби за український суверенітет та територіальну цілісність держави. Але водночас війна – це ситуація змінювана, не завжди однозначна. Тому погляд на цінності як головний ресурс особистості в умовах війни потребує інноваційного підходу до традиційних особистісних конструктів. Індивідуалізоване реагування особистості на ситуацію невизначеності, відображення її дійсного ставлення до об'єктів заради яких розгортається її соціальна активність, потребує чітко сформованої системи цінностей, ідеалів.

З огляду на все зазначене вище, **метою** дослідження стало висвітлення результатів емпіричного дослідження специфіки структури ціннісних орієнтацій особистості в умовах невизначеності та встановлення їхніх зв'язків з психологічним здоров'ям та стилями особистісної взаємодії. **Завдання** дослідження: 1) теоретично проаналізувати феноменологію ціннісної сфери особистості в умовах невизначеності; 2) обґрунтувати використаний методичний інструментарій та проаналізувати результати емпіричного дослідження.

Ситуація невизначеності як головна дефініція сучасної особистості може сприяти виконанню таких важливих соціально-особистісних функцій, як пошук сенсу та спроби вирішення проблем, які виникають в умовах неоднозначності, необхідність проявляти активність, шукати додаткові особистісно-когнітивні ресурси, розвивати здатність розпоряджатися власною свободою та відповідальністю, що суттєво посилює екзистенційний контекст невизначеності (Гусєв, 2007;). Саме екзистенційні, сенсоутворювальні аспекти невизначеності сприяють активізації доступних людині способів розпорядження власною свободою та особистою відповідальністю, що дозволяє розглядати проблему невизначеності як екзистенційну (Ямницький, 2009). Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціальної взаємодії та реалізуються в ситуації невизначеності як унікальний результат всього психічного

розвитку особистості, який є стійким особистісним утворенням та водночас піддається внутрішнім коливанням та змінам (Kurova, Melnychuk & Shcherbakova, 2021). Вони накладають важливий відбиток на всі життєві прояви людини та набувають особливого значення в ситуації невизначеності. Формування системи ціннісних орієнтацій особистості є важливим інтрапсихічним способом подолання напруженості невизначеної ситуації, зниження тривоги від неї. Тому організація та проведення емпіричного дослідження щодо особливостей системи цінностей особистості в ситуації невизначеності є надзвичайно важливими та актуальними.

Основною методологією нашого теоретико-емпіричного підходу є теорія самодетермінації, в межах якої доцільно виділити дві групи життєвих цінностей, пов'язаних з внутрішніми та зовнішніми прагненнями (Kasser & Ryan, 1993). Перша група життєвих цінностей (внутрішні прагнення) об'єднує в собі особистісне зростання, здоров'я, любов, служіння Батьківщині. Саме ця група цінностей лежить в основі формування життєвих цілей, забезпечує задоволення базових психологічних потреб в автономності, ефективності та прихильності, сприяє не тільки особистісному зростанню, але й психологічному здоров'ю (Kasser & Ryan, 1993).

Друга група життєвих цінностей (зовнішні прагнення) об'єднує в собі матеріальне благополуччя, соціальне визнання як форму популярності та фізичну привабливість. Структуру цієї групи життєвих цінностей створюють стани з зовнішніми показниками благополуччя та визнання, оцінювання та значущість яких залежить від реакцій оточуючих. Завдяки цій групі цінностей досягаються зовнішні щодо образу Я цілі та способи реалізації потреб, які не сприяють особистісному зростанню та психічному здоров'ю.

Методи дослідження

Для проведення психодіагностичного дослідження нами був використаний модифікований опитувальник «Індекс прагнень» («Aspirations Index») E.L. Deci, R.M. Ryan для вивчення особливостей життєвих прагнень. Використовувалася шкала вимірювання основних сімох життєвих прагнень особистості, з трьома твердженнями щодо кожного з них (Deci & Ryan, 1985). В дослідженні прийняли участь 220 респондентів, здобувачів вищої освіти різних вишів м. Одеса у віці від 16 до 24 років. Емпіричну вибірку склали 130 жінок та 90 чоловіків.

У контексті головної проблематики нашого дослідження, всі респонденти перебували в умовах психологічної невизначеності, оскільки всі вони є громадянами України, під час війни проживають на її території та відчувають на собі відповідні фізичні та психологічні впливи соціально-політичної ситуації.

Під час здійснення діагностичної роботи досліджувані оцінювали кожне прагнення за такими основними параметрами, як важливість, ймовірність досягнення у майбутньому та реалізація у сьогоденні. Особлива дослідницька увага приділялася параметру важливості цілей.

Схарактеризуємо кожну зі шкал опитувальника.

Коротка *шкала самоактуалізації* містить п'ятнадцять пунктів та вимірює рівень самоактуалізації, яка інтерпретується як самоприйняття, креативність, спонтанність, здатність до встановлення та підтримки глибоких та змістовних міжособистісних відносин.

Шкала вітальності містить сім пунктів та вимірює загальну життєву спрямованість, енергійність та активність.

Шкала самоповаги містить десять пунктів та спрямована на оцінювання загального ставлення особистості до себе та відчуття власної самоцінності.

Шкала депресії містить двадцять пунктів й розкриває різні симптоми депресії протягом останніх тижнів.

Шкала задоволеності життям містить п'ять пунктів та оцінює загальну задоволеність життям.

Шкала особливостей взаємовідносин з батьками містить три субшкали: підтримка батьками самостійності та автономності дитини; контроль та залученість з їхнього боку.

Шкала оцінки респондентом взаємовідносин з викладачами за своїм концептуальним змістом аналогічна шкалі взаємовідносин з батьками та містить субшкали: підтримка самостійності та автономності молодшої людини; контроль за ним та залученість.

Результати та дискусії

У табл. 1 наведені середньоарифметичні та квадратичні відхилення оцінок значущості, важливості життєвих прагнень як форми життєвих цінностей, пов'язаних з внутрішніми та зовнішніми прагненнями та окремих показників психологічного здоров'я як інтрапсихічного способу подолання молоддю напруженості невизначеної ситуації по всій вибірці та окремо для чоловіків та жінок.

Таблиця 1

Особливості життєвих прагнень як форми життєвих цінностей, пов'язаних із внутрішніми та зовнішніми прагненнями та окремих показників психологічного здоров'я (по всій вибірці та з урахуванням гендерних аспектів)

n=220

Життєві прагнення як форма життєвих цінностей	Вся вибірка		Чоловіки		Жінки		t
	̄	σ	̄	σ	̄	σ	
Особистісний розвиток	4,18	0,58	4,14	0,62	4,22	0,55	-1,28
Залученість	4,39	0,57	4,26	0,66	4,48	0,45	-2,75*
Служіння людям	3,31	0,65	3,25	0,67	3,34	0,65	-1,00
Здоров'я	4,13	0,75	4,12	0,84	4,13	0,67	-0,08
Матеріальний успіх	3,71	0,77	3,74	0,67	3,69	0,86	0,50
Популярність	2,94	0,91	3,15	0,94	2,76	0,87	2,98*
Привабливість	3,26	0,79	2,97	0,75	3,48	0,79	-4,78**
Самоактуалізація	49,88	4,46	49,54	3,88	50,13	4,91	-0,92
Самоповага	35,88	5,13	35,64	4,45	35,97	5,48	-0,54
Депресія	46,65	14,51	44,43	11,89	48,37	16,04	-1,84+
Життєва енергія	22,19	5,21	22,97	4,34	21,58	5,73	1,77+
Задоволеність життям	13,59	4,07	13,82	4,02	13,41	4,13	0,65

Примітка: +— $p < 0,10$; * — $p < 0,05$; **— $p < 0,01$.

Із табл. 1 ми бачимо, що підхід до життєвих прагнень як форми життєвих цінностей особистості є виправданим, оскільки дозволяє нам диференційовано розглядати особливості вільного вибору громадянином в умовах невизначеності способу власної поведінки на існування у світі незалежно від зовнішніх агентів впливу та оточення. На тлі депресивних

тенденцій на початку війни (46,65) одночасно у рейтингу життєвих прагнень-цінностей сучасної студентської молоді констатовано зростання суб'єктивного значення самоактуалізації (49,88), самоповаги (35,88), підвищення життєвої енергії (22,19), що реалізується у високій залученості молоді до волонтерської роботи, активній підтримці ЗСУ, участі у теробороні тощо. Тобто, життєві прагнення як форма реалізації життєвих цінностей молоді є як внутрішньомотивованим утворенням, пов'язаним з глибинним відчуттям себе як особистості та громадянина (самоповага, самоактуалізація, задоволеність власним життям), так і зовнішньомотивованими (ситуація невизначеності, пов'язана з небезпекою для держави, прагнення бути корисним у складні часи), об'єднують всі прошарки особистості, починаючи з зовнішніх, поведінкових проявів та завершуючи ядерними утвореннями.

У табл. 2 відображено результати проведеного факторного аналізу щодо особливостей життєвих цінностей особистості в умовах невизначеності з урахуванням їхнього розподілу на зовнішні та внутрішні за параметром важливості.

В процесі статистичної обробки використовувався метод основних компонент та варимакс обертання за Кайзером.

Таблиця 2

Факторна структура життєвих прагнень як форми життєвих цінностей за параметром важливості

n=220

Життєві прагнення	Ф1	Ф2
Особистісний розвиток	0,12	0,83
Залученість	0,48	0,43
Служіння людям	- 0,05	0,81
Здоров'я	0,58	0,49
Матеріальний успіх	0,86	- 0,17
Популярність	0,55	0,08
Привабливість	0,84	0,07
Відсоток дисперсії, що пояснюється фактором	36,3	20,4

Примітка: курсивом — факторні навантаження, що перевищують 0,50 (за першим фактором) та 0,35 (за другим фактором)

Як ми бачимо з табл. 2, до першого фактору, який ми назвали «Екстрапсихічні прагнення-цінності», увійшли компоненти: матеріальний успіх, популярність та фізична привабливість. Необхідно відмітити, що аналогічні компоненти були зафіксовані й на вибірці американських студентів (Kasser & Ryan, 1993).

До другого фактору, який ми назвали «Інтрапсихічні прагнення-цінності», увійшли наступні компоненти: особистісний розвиток та служіння людям. Необхідно відмітити, що за порівнянням результатів Т. Kasser та R.M. Ryan виявлено деякі крос-культурні відмінності у структурі цінностей американської та української молоді: у вибірці американських студентів до внутрішніх цінностей увійшли компоненти: залученість та здоров'я. На вибірці української молоді вони отримали міжфакторний статус, оскільки набрали приблизно однакову факторну вагу (Залученість – Ф1=0,48, Ф2=0,43; Здоров'я – Ф1=0,58, Ф2=0,49). Значущість інтрапсихічних прагнень-цінностей значно вища за значущість екстрапсихічних прагнень-цінностей ($p<0,01$).

У контексті нашого дослідження було поставлене додаткове питання щодо зв'язку відносно важливості виділених прагнень-цінностей та психологічного здоров'я і виявлений позитивний зв'язок інтрапсихічних прагнень-цінностей з основними індикаторами психологічного здоров'я. Така закономірність може бути пояснена специфічним впливом екстрапсихічних чи інтрапсихічних прагнень-цінностей на самоактуалізацію, самоповагу, життєву енергію та задоволеність життям.

Відносна значущість екстрапсихічних прагнень-цінностей пов'язана з цими індикаторами психологічного здоров'я негативно: чим сильніше важливість інтрапсихічних прагнень-цінностей відхиляється в позитивний бік від середнього по всіх видах прагнень, тим більш самоактуалізованими вважають себе студенти, поважають себе, є енергетично наповненими та задоволеними своїм життям. Та навпаки, чим сильніше екстрапсихічні прагнення-цінності оцінюються студентами як важливіші порівняно із середніми даними по всіх видах прагнень-цінностей, тим менш психологічно здоровими вважають себе студенти з даної вибірки.

Окреме місце в дослідженні структури цінностей студентів було приділене виявленню впливу батьківського та викладацького стилів взаємодії з ними на домінування прагнень-цінностей: індекс особистісного стилю як сума оцінок за підшкалами самостійності та автономності молодій людині; контролю та залученості з їхнього боку.

Впливу батьківського стилю взаємодії на переважання студентами інтрапсихічних прагнень-цінностей зафіксовано не було, але проведений регресійний аналіз з індексом особистісного стилю викладачів закладів вищої освіти виявив позитивний зв'язок з інтрапсихічними прагненнями-цінностями ($p < 0,05$). Це дозволяє нам зробити важливий висновок: чим більше студенти оцінюють своїх викладачів як залучених до їхнього соціального життя, таких, що підтримують їхню автономність на протигагу жорсткому домінуванню та контролю за кожним кроком, тим сильніше переважають інтрапсихічні прагнення-цінності над екстрапсихічними.

Висновки

Метою проведеного емпіричного дослідження було вивчення структури ціннісних орієнтацій особистості в умовах невизначеності та встановлення їхніх зв'язків з психологічним здоров'ям молоді, стилями особистісної взаємодії з ними батьків та викладачів закладу вищої освіти

Емпіричним шляхом була встановлена двофакторна структура життєвих прагнень як форми життєвих цінностей молоді. Одна група, *інтрапсихічні прагнення-цінності*, до якої увійшли оцінка важливості прагнень до особистісного зростання та служіння суспільству, була внутрішньо спрямованою та пов'язувалась із задоволенням основних психологічних потреб. До іншої групи, яка була позначена як *екстрапсихічні прагнення-цінності*, увійшли прагнення матеріального успіху, фізичної привабливості та популярності. Вони інтерпретуються нами як видимі, зовнішні показники благополуччя особистості, які пов'язані безпосередньо з психологічними потребами зростання та розвитку.

Необхідно відмітити, що екстрапсихічні прагнення-цінності оцінюються студентами як менш важливі порівняно з інтрапсихічними. Факт, що цінність здоров'я та залученості мають приблизно однакові факторні ваги в обох групах, свідчить про те, що для української молоді ці дві цінності мають сенс і як чинники особистісного розвитку, і як чинники видимого благополуччя.

Отримана інформація щодо зв'язку прагнень-цінностей з психологічним здоров'ям студентів. Можна констатувати наявність закономірності, яка дозволяє пережити ситуацію невизначеності: чим сильніше людина орієнтована на інтрапсихічні прагнення-цінності порівняно з екстрапсихічними, тим кращі в неї показники психологічного здоров'я, та навпаки, чим вище вона оцінює важливість екстрапсихічних прагнень-цінностей порівняно з інтрапсихічними, тим гірші показники психологічного здоров'я та благополуччя.

На наш погляд, це зовсім не означає, що молода людини не повинна прагнути матеріального успіху, фізичної привабливості або популярності в молодіжному середовищі. Отримані дані лише свідчать, що якщо означені цінності домінують щодо інтрапсихічних прагнень-цінностей особистісного зростання та розвитку, то це може негативно вплинути на психологічне здоров'я та благополуччя молодої людини. Тобто, можна припустити, що домінування цінностей багатства, популярності та фізичної привабливості над загальнолюдськими є можливим індикатором психологічного нездоров'я особистості.

Повністю неочікуваним виявився факт відсутності значимої кореляції між батьківським особистісним стилем спілкування та можливим домінуванням екстрапсихічних або інтрапсихічних прагнень-цінностей. Зв'язки між стилем спілкування університетських викладачів та домінуванням у студентів прагнень-цінностей наступні: чим більше студенти оцінюють своїх викладачів як таких, що підтримують та поважають їхню самостійність, залучені до їхніх цінностей, тим суттєвіша їх відносна орієнтація на інтрапсихічні прагнення-цінності.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у додатковому дослідженні отриманого факту, що стосунки з університетськими викладачами пов'язані з прагненнями-цінностями, а стосунки з батьками – ні.

Література

1. Горностай, П.П. (2002). Життєві ролі та життєтворчість. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*, 5, 81–91.
2. Гусев, О.І. (2007). До проблеми виміру толерантності до невизначеності. *Практична психологія та соціальна робота*, 8, 75–80.
3. Ямницький, В. (2009). Системний аналіз феномена життєтворчості особистості. *Психологія і суспільство*, 4, 145–152.
4. Deci, E.L., & Ryan, R.M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York : Plenum.
5. Kasser, T., & Ryan, R.M. (1993). A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Social Psychology*, 65, 410–422.
6. Melnychuk, S., Kurova, A., Shvetsova, I., Shcherbakova, O., Tsilmak, O. M., & Luts, L. (2021). Theoretical fundamentals of study of values and value orientations in management of psychological scientific space. *Journal of management Information and Decision Sciences*, 24(2), 1–6. Режим доступу: <https://www.abacademies.org/articles/theoretical-fundamentals-of-study-of-values-and-value-orientations-in-management-of-psychological-scientific-space-10119.html>
7. Jones, A., & Crandal, R. (1986). Validation of a short index of self-actualization. *Personal Social Psychology Bulletin*, 12, 63–73. <https://doi.org/10.1177/0146167286121007>

References

1. Gornostaj, P.P. (2002). Zhyttyevi roli ta zhyttyetvorchist [Life roles and life creativity]. *Naukovi studiyi z socialnoyi ta polity chnoyi psychologiyyi - Scientific studies and political psychology*, 5, 81–91 [in Ukrainian].
2. Gusev, A.I. (2007). Do problem vymyru tolerantnosti do nevyznachenosti [On the problem of measuring uncertainty tolerance]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical psychology and social work*, 8, 75–80 [in Ukrainian].

3. Yamnytskyi, V. (2009). Systemnyi analiz fenomena zhyttietvorchosti osobystosti [Systemic analysis of the phenomenon of personal creativity]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 145–152 [in Ukrainian].
4. Deci, E.L., & Ryan, R.M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York : Plenum.
5. Kasser, T., & Ryan, R.M. (1993). A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Social Psychology*, 65, 410–422.
6. Melnychuk, S., Kurova, A., Shvetsova, I., Shcherbakova, O., Tsilmak, O. M., & Luts, L. (2021). Theoretical fundamentals of study of values and value orientations in management of psychological scientific space. *Journal of management Information and Decision Sciences*, 24(2), 1–6. Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/theoretical-fundamentals-of-study-of-values-and-value-orientations-in-management-of-psychological-scientific-space-10119.html>
7. Jones, A., & Crandal, R. (1986). Validation of a short index of self-actualization. *Personal Social Psychology Bulletin*, 12, 63–73. <https://doi.org/10.1177/0146167286121007>

SPECIFICITY OF PERSONALITY VALUE ORIENTATION STRUCTURE IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Anastasiia Kurova

PhD in Psychology, Associate Professor of Department of Psychology

National University “Odessa Law Academy”

2, Academichna Str., Odessa, Ukraine, 65009

nastusha-k@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-6595-492X>

<https://publons.com/wos-op/researcher/AAB-3476-2022/>

Scopus Author ID: 57222469846

Abstract

Objective. The article highlights the results of the empirical study of the individuality value orientation structure in conditions of uncertainty and establishing their links with mental health and personal interaction styles. *Results.* A two-factor structure of life aspirations as a form of life values of young people is established, that is extrapsychic and intrapsychic factors. Intrapsychic aspirations are the values which include an assessment of the importance of aspirations for personal growth and service to society. They are associated with the satisfaction of basic psychological needs. Extrapsychic aspirations/values include those of material success, physical attractiveness and popularity, and are external indicators of well-being that are directly related to the psychological needs of growth and development. Extrapsychic aspirations/values are assessed by the students as less important if compared to intrapsychic ones. The fact that the values of health and involvement have approximately the same factor weights in both groups shows that for Ukrainian youth these two values make sense both as factors of personal development and factors of apparent well-being. *Conclusions.* The information obtained on the connection of aspirations/values with mental students' health states the presence of a pattern that allows to overcome the situation of uncertainty: the stronger a person is focused on intrapsychic aspirations/values compared to extrapsychic ones, the better psychological health they have and, on the contrary, the higher they assess the importance of extrapsychic aspirations/values in comparison with intrapsychic ones, the worse the indicators of psychological health and well-being they have. The relationship between university teachers' communication style and students' aspirations for values is as follows: the more students evaluate their teachers as those who support and respect their independence and are involved in their values, the more significant their relative focus on intrapsychic aspirations is. Prospects for further research are to continue studying the fact that the relationships with university professors are connected to aspirations and values, and the relationships with parents are not.

Keywords: values, exercises, structure of life exercises, situation of innocence, psychological health, young students.

Подано 15.05.2022

Рекомендовано до друку 17.06.2022

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСІБ ДОРОСЛОГО ВІКУ

Дарія Отич

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної і соціальної психології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
d.d.otych@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-6827-9832>

Ірина Чабан

магістрантка спеціальності «Психологія» факультету психології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
chaban.ira@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9254-7879>

Анотація

У статті висвітлено результати дослідження суб'єктивного благополуччя осіб дорослого віку. Проведено теоретичний аналіз підходів до трактування поняття «суб'єктивне благополуччя» та його змістових компонентів. Визначено фактори, які на нього впливають. Виявлено, що на рівень переживання людиною власного суб'єктивного благополуччя можуть впливати зовнішні (середовищні, соціальні) та внутрішні (психологічні) фактори. З'ясовано, що важливу роль в переживанні благополуччя суб'єктом відіграють особистісні утворення, зокрема самооцінка, копінг-стратегії та толерантність до невизначеності. Висунуто припущення, що існує взаємозв'язок між рівнем суб'єктивного благополуччя дорослих та їхньою самооцінкою, копінг-стратегіями та толерантністю до невизначеності. Емпіричне дослідження, проведене із застосуванням психодіагностичних методик, показало, що більшість опитаних мають середній рівень суб'єктивного благополуччя в цілому та його окремих аспектів (емоційного 64,8%, екзистенційно-діяльнісного 68,8%, Его-благополуччя 56,2%, гедоністичного 73,5% та соціально-нормативного 78,9%). Вивчення суб'єктивного благополуччя дорослих дозволяє дійти висновків про наявність значної частини опитаних, які мають високий його рівень (емоційного 17,5%, екзистенційно-діяльнісного 16,7%, Его-благополуччя 27%, гедоністичного 14,4% та соціально-нормативного 13,6 %). Результати вивчення взаємозв'язку суб'єктивного благополуччя із рівнем особистісної самооцінки, конструктивністю емоційних та поведінкових копінг-стратегій та толерантністю до невизначеності засвідчили, що чим вищим є рівень їх розвитку – тим більше особа оцінює своє існування як благополучне. Доведено, що не існує значущого взаємозв'язку між суб'єктивним благополуччям дорослого і продуктивністю його когнітивних копінг-стратегій. Суб'єктивне благополуччя дорослих більш пов'язано з індивідуальними емоційними переживаннями та відображається в діях людини, ніж ґрунтується на раціональному об'єктивному осмисленні нею реального стану речей.

Ключові слова: суб'єктивне благополуччя, самооцінка, толерантність до невизначеності, копінг-стратегії, конструктивність копінг-стратегій.

Вступ

Останнім часом увагу психологів привертає проблема благополуччя особистості. Ведуться дискусії щодо його природи – дехто розглядає його як міру задоволення потреб людини, інші – як індивідуальну оцінку себе і світу в позитивному світлі. Є ті, хто розглядає благополуччя як генетично закладений механізм саморегуляції та адаптації особи до нових умов. Водночас, саме благополуччя особистості розглядається як результат практичної діяльності психолога. Воно визначає стани оптимального функціонування людини.

Варто зазначити, що поняття «благополуччя» науковці ототожнюють з іншими суміжними поняттями, зокрема такими як: *щастя, задоволеність життям, якість життя, суб'єктивне благополуччя, психологічне благополуччя, гедонізм, евдемонія, здоров'я, розквіт* тощо. Однак сутність цих психологічних явищ є дещо різною.

У сучасних дослідженнях науковці виокремлюють два основних підходи до визначення сутності поняття благополуччя: гедоністичний (N. Bradburn, Ed. Diner) та евдемонічний (A.S. Waterman). Гедоністичний підхід полягає у прагненні до позитивних емоцій, максимального задоволення та приємного життя в цілому, у реалізації миттєвих бажань та потреб. Евдемонічний підхід стосується самоактуалізації та реалізації свого потенціалу людиною. P.J. Cooke, окрім цих підходів, також виділяє ще два інших: якість життя та оздоровчий підхід (Cooke, 2016).

Вивчення сутності благополуччя у перелічених підходах стало підґрунтям для виділення як самостійного поняття суб'єктивного благополуччя особистості. Виділяють три основні підходи до визначення його сутності: теорію невідповідності, тристоронню модель та благополуччя як гомеостатично захищений настрій.

Теорія невідповідності репрезентує рівень задоволеності людиною життям як співвідношення між оцінкою та сприйняттям реальності і свого стану на цей момент, а також рівнем, якого вона прагне (Швалб, 2021). Більше співпадіння буде означати й вищий рівень суб'єктивного благополуччя. При такому визначенні суб'єктивне благополуччя виступає продуктом когнітивної (осмислення) та афективної (переживання) оцінки людиною дійсності. Набуває значення здатність особистості до адаптації у нових, часто несприятливих умовах. Таким чином, високий рівень суб'єктивного благополуччя людини може означати її успішну адаптацію, а не високу якість життя.

Тристороння модель, запропонована E. Diener, S. Griffin, R.A. Emmons, розглядає суб'єктивне благополуччя особистості як взаємозв'язок його компонентів позитивного і негативного впливу, а також задоволеності життям. Високий рівень суб'єктивного благополуччя визначається переважанням позитивних впливів над негативними, а також почуттям задоволення життям в цілому, що ґрунтується на когнітивній оцінці людиною власного життя (Ryff, 1989).

У 2004 році E. Diener запропонувала розрізняти задоволеність за окремими сферами життя і глобальну задоволеність життям. Це стало основою для розроблення міжнародної шкали вимірювання суб'єктивного благополуччя – PWI (personal well-being index). Вона містить питання про задоволення у різних життєвих сферах, зокрема: рівнем життя, власними досягненнями, здоров'ям, стосунками, зв'язками із оточуючими, безпекою на сьогодні та її уявним рівнем у майбутньому, а також задоволеність духовно-релігійною сферою людини. Тест містить також одне глобальне питання: «Наскільки ви задоволені своїм життям в цілому?» (International Wellbeing Group, 2013).

Залежно від сприйняття людиною власного досвіду у кожен конкретний момент окремі аспекти задоволеності життям можуть варіюватись. Однак домінуюче сприйняття особою

власного життя пов'язане з її індивідуальними якостями. Це дало місце для дискусії про психологічну природу благополуччя – воно може розглядатись і як стан, і як риса особистості. Прихильники підходу до суб'єктивного благополуччя як до гомеостатично захищеного настрою вважають, що воно активно контролюється і підтримується організмом як один зі способів саморегуляції. Таким чином, людина буде прагнути до підтримання позитивного погляду на себе задля переживання власного благополуччя. На думку вчених хоча це є і генетично закладеним, але може мати індивідуальні особливистісні прояви. Багато досліджень суб'єктивного благополуччя у цьому напрямі здійснив R.A. Cummins.

У зв'язку з дуже непередбачуваними обставинами сьогодення (зокрема карантинні обмеження, з якими ми стикнулися протягом останніх кількох років, а також військові дії на території України) виникають питання щодо особливостей переживання суб'єктивного благополуччя дорослими саме у таких непростих і змінюваних умовах. Водночас, виходячи з вищеописаних визначень суб'єктивного благополуччя особистості, з'являється інтерес до психологічних факторів, які можуть бути пов'язаними з ним і увага до яких у сучасних обставинах здатна підвищити якість функціонування людини. На нашу думку, психологічними факторами, які можуть впливати на суб'єктивне благополуччя осіб дорослого віку можна вважати самооцінку, копінг-стратегії та толерантність до невизначеності особистості. Оптимальний рівень розвитку цих утворень дозволяє особі ефективно існувати у змінюваних умовах і сприяє переживанню нею свого життя як благополучного.

Метою дослідження було здійснити вивчення суб'єктивного благополуччя осіб дорослого віку та виявити його взаємозв'язок з їхньою самооцінкою, толерантністю до невизначеності та копінг-стратегіями. Для реалізації поставленої мети дослідження було окреслено такі **завдання**: 1) провести теоретичний аналіз проблеми благополуччя у дорослих; 2) емпірично дослідити психологічні особливості благополуччя дорослих; 3) визначити взаємозв'язок компонентів суб'єктивного благополуччя із самооцінкою, толерантністю до невизначеності та копінг-стратегіями у дорослих.

Методи дослідження

Теоретичні – аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми; *емпіричні* – спостереження, опитування та психодіагностичні методики: методика діагностики суб'єктивного благополуччя особистості Р.М. Шаміонова та Т.В. Бескової, опитувальник «Копінг-механізми» (авт. Е. Нейм), «Експрес-діагностика рівня самооцінки» (авт. С.В. Ковальов), «Методика визначення толерантності до невизначеності» (авт. S. Budner).

Експериментальна база дослідження: вибірку склали 257 осіб віком від 20 до 60+ років. Дослідження проводилось через мережу інтернет за допомогою гугл форм. Для математично-статистичної обробки отриманих емпіричних даних було використано пакет статистичних даних Statistica 26.0.

Результати та дискусії

Аналіз змісту поняття *суб'єктивне благополуччя* виявив, що існує значна кількість його трактувань. У найбільш загальному вигляді суб'єктивне благополуччя можна визначити як персональне ставлення та осмислення людиною своєї особистості й власного життя. При цьому критерії успішності життя у різних осіб будуть різними, а отже, і рівень задоволеності своїм існуванням при схожих зовнішніх обставинах може значно відрізнитись через їх внутрішнє сприймання.

Серед науковців існує єдиний погляд, що концепція суб'єктивного благополуччя охоплює два важливі компоненти: 1) когнітивний, що описує, яким чином ми розглядаємо наше задоволення від життя в цілому та від його конкретних сфер (кар'єра, сім'я, спілкування тощо); 2) афективний, який відображає емоційний досвід людини, що засвідчує наше емоційне переживання життєвих подій. При цьому високий рівень суб'єктивного благополуччя – це переживання позитивних станів часто та інтенсивно (зокрема, радості, вдячності), а також загальна відсутність негативних (злість, страх, розчарування) (Kashdan, 2004).

Схожим є погляд Е. Diener, яка вважає, що основними компонентами суб'єктивного благополуччя є: 1) баланс афектів (впливів), 2) рівень задоволеності життям. Загальний рівень суб'єктивного благополуччя визначається індивідуальною оцінкою цих компонентів (Diener, 2008; Diener, 2000).

Інші дослідники трохи розширюють цей підхід Е. Diener і виділяють три наступні змістові компоненти суб'єктивного благополуччя: когнітивний (уявлення про окремі аспекти власного життя та рефлексія), емоційний (ставлення до цих сторін, яке реалізується як переважаючий емоційний тон) та мотиваційно-поведінковий компонент. Також у зміст благополуччя автори включають ефективність поведінки й результати діяльності, задоволеність спілкуванням і контактами з іншими (Аргайл, 2003; Курова, 2014).

Когнітивний компонент суб'єктивного благополуччя втілюється через створення суб'єктом цілісної картини світу, його розуміння та оцінку актуальної ситуації.

Емоційний компонент суб'єктивного благополуччя – це переживання й реакції, які відображають наявні обставини життя індивіда. Вони зумовлені успішним (або неуспішним) функціонуванням всіх життєвих сфер людини. Дисгармонія у будь-якій з цих сфер викликає одночасно і емоційний дискомфорт, що знижує якість існування суб'єкта.

Мотиваційно-поведінковий компонент відображає наявність мети існування людини і її спроби контролю над життям (Курова, 2014).

І.О. Джидарьян, С.Л. Рубінштейн та ін. вважають, що психологічними ознаками суб'єктивного благополуччя є:

1. Суб'єктивність – індивідуальна оцінка кожною особою обставин свого життя, яка ґрунтується на її досвіді.
2. Позитивність виміру – відсутність негативних та наявність певних позитивних факторів існування людини.
3. Глобальність виміру – суб'єктивне благополуччя зазвичай містить загальну оцінку різних життєвих сфер індивіда в визначений період (від днів до десятків років) (Курова, 2014).

На найбільш узагальненому рівні всі фактори, з яким пов'язане суб'єктивне благополуччя, можна розділити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів можна віднести середовище існування, наявність ресурсів, умови соціалізації, ступінь задоволення базових потреб, можливість задоволення вторинних потреб: у самореалізації і сенсі, духовних і т.п. До внутрішніх факторів належать цінності, смисложиттєві орієнтації та світогляд особи, установки, стратегії поведінки, внутрішня гармонія й духовна рівновага й інші психологічні утворення. Деякі фактори є генетично зумовленими, наприклад, вроджений темперамент людини.

Базуючись на досвіді зарубіжних та вітчизняних дослідників, Б.Є. Пахоль здійснив ґрунтовну і широку класифікацію факторів, що впливають на рівень суб'єктивного благополуччя. Він виділив наступні фактори: природні; фізичні; духовні; екзистенційні; життєві перспективи особистості; усвідомленість життя; соціально-демографічні; соціальне порівняння; матеріальні; економічні; культурні; домінуючі емоції; особистісні (Пахоль, 2017).

Серед особистісних факторів суб'єктивного благополуччя особистості важливе місце займає її самооцінка. Позитивна оцінка себе, власних можливостей і ресурсів дає змогу людині спиратися на себе та знижує інтенсивність негативних переживань у неоднозначних ситуаціях. Психологи зауважують, що відчуття власної компетентності у певних обставинах визначає їх оцінку як таких, з якими людина здатна впоратись (Пахоль, 2017).

Толерантність до невизначеності розглядається дослідниками як стійка характеристика людини, що визначає її ставлення до невизначених життєвих обставин і на основі якої вона обирає спосіб реагування. Особа, яка є толерантною до невизначеності, здатна приймати рішення, асимілювати новий досвід, трансформуватись і задовольняти власні потреби в обставинах, які швидко змінюються. Це може значно впливати на ефективність функціонування індивіда та на переживання ним свого життя як благополучного (Павленко, 2019).

Копінг-стратегії розглядаються сучасними вченими як способи подолання людиною ситуації, яка викликає напругу і сприймається як складна. Головне їх завдання – якомога краще адаптувати особу до тих обставин, у яких вона опинилась. Тому і способи опанування ситуацією можуть бути різними: реальні дії спрямовані на вирішення проблем, контакти з оточуючими, щоб розділити емоції та/ або відповідальність; відволікання, звернення до вищих сил, вживання деяких речовин (алкоголь, наркотичні чи лікарські засоби), інші способи, які часто застосовуються лише для зменшення емоційної напруги, а не для розв'язання поставлених перед людиною завдань (Отич, 2009).

У рамках нашого дослідження було встановлено рівень впливу на суб'єктивне благополуччя дорослих людей та міру прояву трьох особистісних факторів, які на нашу думку, з ним пов'язані: конструктивності їхніх копінг-стратегій, рівні самооцінки та толерантності до невизначеності.

Вивчення рівня суб'єктивного благополуччя дорослих за допомогою методики діагностики суб'єктивного благополуччя (Р.М. Шаміонова та Т.В. Бескової) виявило, що переважна більшість опитаних має середній рівень суб'єктивного благополуччя в усіх п'яти його аспектах (Рис. 1).

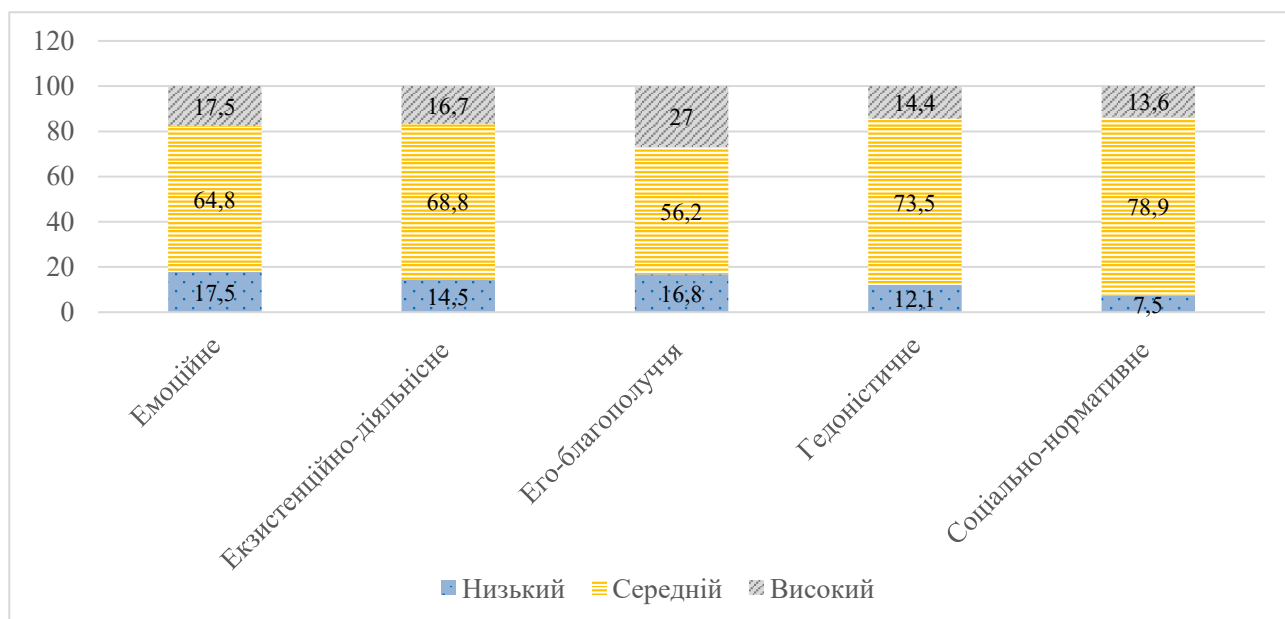

Рис. 1. Рівні суб'єктивного благополуччя осіб дорослого віку (n=257)

Виявлено, що середній рівень емоційного благополуччя має 64,8% обстежених (167 осіб). Кількість осіб з низьким та високим рівнями є однаковою: по 17,5% (45 осіб). Високий рівень емоційного благополуччя свідчить про переживання особою позитивних емоцій, таких як радість, гордість, натхненність. Натомість низький рівень прояву цього показника свідчить про відсутність у суб'єкта позитивних переживань і сприятливого емоційного життєвого фону.

Схожі результати отримані і при вивченні екзистенційно-діяльнісного благополуччя дорослих. Виявилось, що 68,8% (177 осіб) опитаних мають середній його рівень. Низький рівень екзистенційно-діяльнісного благополуччя виявлено у 14,5% (37 осіб), а високий у 16,7% (43 осіб). Екзистенційно-діяльнісне благополуччя свідчить про смислову насиченість життя, сповненість його значущими для людини подіями. Воно часто розглядається як результат оцінки людиною співвідношення своїх зусиль та результатів щодо реалізації задуманого, того, що становить цінність і насичує існування змістом.

Результати дослідження засвідчили, що у 56,2% (145 осіб) наявний середній рівень его-благополуччя. 27% людей (69 осіб) виявили високий і 16,8% (43 особи) низький рівень его-благополуччя. Таким чином, більшість опитаних є достатньо задоволеними собою, власними рисами, внутрішніми та зовнішніми характеристиками.

73,5% респондентів (189 осіб) виявили середній рівень гедоністичного благополуччя. Високий його рівень наявний у 14,4% (37 осіб). Низький рівень гедоністичного благополуччя мають 12,1% респондентів (31 особа). Отримані результати свідчать про те, що більшість опитаних цілком задовольняють власні базові потреби, можуть отримувати насолоду від самого цього процесу.

Аналізуючи результати дослідження соціально-нормативного благополуччя осіб дорослого віку можна дійти висновків про те, що переважна кількість опитаних переживають себе як таких, які відповідають соціальним нормам, можуть спиратись на цінності оточення та є конгруентними йому. Виявлено, що 78,9% (203 особи) мають середній рівень соціально-нормативного благополуччя, 13,6% (35 осіб) – високий, а 7,5% (19 людей) – низький його рівні.

З метою дослідження специфіки взаємозв'язку суб'єктивного благополуччя та виділених психологічних факторів було проведено кореляційний аналіз за допомогою критерію *r*-Спірмена.

Рівень его-благополуччя дорослих залежить від їхнього віку: чим старшими вони є, тим позитивнішим є ставлення до себе ($r=0,135^*$) і вищою їхня самооцінка ($r=-0,197^{**}$). Також з віком зростає частота застосування емоційних копінг-стратегії ($r=-0,151^*$). Особа навчається рефлексії, усвідомлює власні ресурси та обмеження, причин своєї поведінки та дій оточуючих. Толерантність до новизни також зростає з роками ($r=-0,142^*$). Людина отримує досвід і навчається його застосовувати у різного роду складних життєвих ситуаціях. На нашу думку, особливістю обраної для дослідження вибірки є те, що більша частина респондентів розуміє сутність психологічної роботи, трансформації особистості, прагнуть до саморозвитку, спроможні застосовувати отриманий досвід і переносити його на інші ситуації. Отже, якщо особа може спиратися на наявні ресурси, впевнена, що вміє вирішувати поставлені завдання й досягати мети, тоді вона не буде сприймати з острахом зміни обставин.

У ході проведеного дослідження встановлено, що для осіб чоловічої статі більш характерними є поведінкові копінг-стратегії ($r=0,167^{**}$). Таким чином вони більш схильні діяти при виникненні життєвих негараздів. Потрібно наголосити, що саме дії задля вирішення

поставлених завдань, сприяють досягненню людиною благополуччя й свідчать про активну позицію таких досліджуваних.

Жінки важче переносять ситуації, у яких не бачать потенційних можливостей до завершення ($r=0,168^{**}$). Переживання безпорадності значно знижує рівень суб'єктивного благополуччя опитаних. Також жінки більшою мірою ставляться до невизначеної інформації як до загрози ($r=0,125^*$).

Доведено, що суб'єктивне благополуччя особистості значною мірою залежить від рівня її самооцінки (Табл. 1). Високий рівень самооцінки забезпечує дорослому переживання радості, успіху, сприятливого емоційного фону ($r=-0,600^{**}$). Також виявлено, що чим вищою є самооцінка респондентів тим вона більш позитивно пов'язана з їхнім екзистенційно-діяльнісним благополуччям ($r=-0,406^{**}$). Самооцінка також позитивно корелює з его-благополуччям дорослих ($r=-0,673^{**}$). Впевненість у власних позитивних якостях та узгодженість особистості сприяє розвитку позитивного ставлення та довіри до себе.

Таблиця 1

**Взаємозв'язок суб'єктивного благополуччя та самооцінки у осіб дорослого віку
(r-Спірмена)**

Самооцінка	Суб'єктивне благополуччя				
	Емоційне благополуччя	Екзистенційно-діяльнісне благополуччя	Его-благополуччя	Гедоністичне благополуччя	Соціально-нормативне благополуччя
Рівень самооцінки	-0,600 ^{**}	-0,406 ^{**}	-0,673 ^{**}	-0,362 ^{**}	-0,396 ^{**}

* - при $p \leq 0,05$, ** - при $p \leq 0,01$

Комфортне середовище існування (гедоністичного благополуччя) позитивно корелює з самооцінкою ($r=-0,362^{**}$). Якщо людина оцінює себе як таку, що здатна про себе подбати, задовольнити свої потреби, має необхідні ресурси, дохід, є реалізованою у соціумі й може розвиватись далі – це є підґрунтям для позитивної стійкої самооцінки дорослої особистості.

Рівень соціально-нормативного благополуччя опитаних є пов'язаним з їхньою самооцінкою ($r=-0,336^{**}$).

Отримані в результаті проведення дослідження дані дозволяють стверджувати, що немає статистично значущого зв'язку між когнітивними копінг-стратегіями дорослих та їх суб'єктивними благополуччям (Табл. 3). Водночас виявлено, що частота використання поведінкових ($r=-0,180^{**}$) та емоційних ($r=-0,454^{**}$) копінг-стратегій сприяє зростанню рівня емоційного благополуччя.

У ході дослідження доведено, що існує взаємозв'язок між копінг-стратегіями особистості та її суб'єктивним благополуччям (Табл. 2). Виявлено, що екзистенційно-діяльнісне благополуччям пов'язано з конструктивністю поведінкових ($r=-0,186^{**}$) та емоційних ($r=-0,371^{**}$) копінг-стратегій. Насиченість життя, активна позиція у ньому значною мірою залежить від вміння людиною долати життєві труднощі. Від спроможності застосовувати ці копінг-стратегії також залежить і Его-благополуччя опитаних (поведінкові ($r=-0,128^*$) та емоційні ($r=-0,411^{**}$) копінг-стратегії).

Таблиця 2

**Взаємозв'язок суб'єктивного благополуччя та копінг-стратегій у осіб дорослого віку
(r-Спірмена)**

Копінг-стратегії	Суб'єктивне благополуччя				
	Емоційне благополуччя	Екзистенційно-діяльнісне благополуччя	Его-благополуччя	Гедоністичне благополуччя	Соціально-нормативне благополуччя
Поведінкові копінг-стратегії	-0,180**	-0,186**	-0,128*	0,024	-0,185**
Когнітивні копінг-стратегії	0,012	-0,102	-0,037	-0,081	-0,06
Емоційні копінг-стратегії	-0,454**	-0,371**	-0,411**	-0,169**	-0,336**

* - при $p \leq 0,05$, ** - при $p \leq 0,01$

Частота використання емоційного копінгу людиною позитивно корелює з її гедоністичним благополуччям ($r = -0,169^*$). Ступінь задоволеності базових потреб знижує напругу і значною мірою впливає на оцінку особистостю оточуючої дійсності. Обставини оцінюються позитивніше й у тому випадку, якщо людина не доклала зусиль задля їх зміни.

Конструктивність поведінкових ($r = -0,185^{**}$) та емоційних ($r = -0,336^{**}$) копінг-стратегій сприяє зростанню соціально-нормативного благополуччя. Узгодженість поведінки особистості із нормами та цінностями соціального середовища дозволяє людині бути більш успішною й реалізуватись у ньому. Такі особи можуть будувати дружні стосунки з оточуючими, що також сприяє їх підтримці у починаннях в різних життєвих сферах.

Таблиця 3

Взаємозв'язок суб'єктивного благополуччя та толерантності до невизначеності у осіб дорослого віку (r-Спірмена)

Параметри суб'єктивного благополуччя	Показники толерантності до невизначеності			
	Новизна	Складність	Невирішеність	Загальний показник
Емоційне благополуччя	-0,162**	0,063	0,162**	0,072
Екзистенційно-діяльнісне благополуччя	-0,089	0,129**	0,189**	0,135**
Его-благополуччя	-0,158*	-0,026	0,119	0,008
Гедоністичне благополуччя	-0,061	-0,032	0,135*	0,032
Соціально-нормативне благополуччя	-0,113	0,094	0,150*	0,09

* - при $p \leq 0,05$, ** - при $p \leq 0,01$

Позитивне ставлення до новизни дозволяє переживати життєві події як такі, що не загрожують особистому благополуччю людини ($r = -0,162^{**}$) (Табл. 3). Здатність до пізнання і

розширення досвіду сприяє самоактуалізації індивіда й його особистісному й професійному розвитку. Водночас, на емоційне благополуччя людини негативно впливає неможливість вирішити проблему ($r=-0,162^{**}$). Переживання власної неспроможності і відчуття безсилля перед обставинами можуть затьмарювати інші події життя.

Невизначеність і складність обставин, неможливість впоратись із труднощами знижують рівень екзистенційно-діяльного благополуччя (інтолерантності до невизначеності $r=0,135^*$, складність $r=0,129^*$, невирішеність $r=-0,189^{**}$).

Его-благополуччя буде вищим у дорослих, які є толерантними до нових ситуацій ($r=-0,158^*$). Такі люди отримують можливість випробувати себе у нових обставинах. Успішне їх подолання позитивно впливає на оцінку себе.

Зіткнення дорослих з невирішуваними обставинами їхнього життя знижує можливість насолоджуватись ним (гедоністичне благополуччя $r=0,135^*$).

Соціально-нормативне благополуччя опитаних виявлялося вищим, коли вони бачили можливість вирішення складнощів, з якими стикалися ($r=0,150^*$).

Проведене емпіричне дослідження дозволяє дійти висновків щодо взаємозв'язку суб'єктивного благополуччя дорослих з висотою їх самооцінки, поведінковими та емоційними копінг-стратегіями, а також з рівнем їхньої толерантності до невизначеності. Чим більш розвиненими у людини є ці особистісні утворення, тим більшою мірою вона оцінює своє життя як благополучне.

Висновки

Суб'єктивне благополуччя – індивідуальне ставлення особистості до себе у різних обставинах, проживання нею позитивних і негативних реакцій та впливів життя, осмислення важливих, на її суб'єктивну думку, процесів різних сфер її життя й оцінка рівня задоволеності ним. На рівень суб'єктивного благополуччя значний вплив здійснюють інші психологічні утворення особистості.

Проведене емпіричне дослідження засвідчило переважання у досліджуваних середнього рівня розвитку його компонентів. Виявлено взаємозв'язок суб'єктивного благополуччя обстежуваних з конструктивністю їхніх копінг-стратегій, рівнями толерантності до невизначеності й особистісною самооцінкою. Таким чином, опора на позитивну адекватну самооцінку дорослими, застосування ними конструктивних копінг-стратегій та розвиток вміння толерантно ставитись до невизначеності у житті може позитивно впливати на рівень іншого суб'єктивного благополуччя.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці і впровадженні психологічної програми розвитку суб'єктивного благополуччя осіб дорослого віку з урахуванням особливостей їх самооцінки, копінг-стратегій та толерантності до невизначеності.

Література

1. Аргайл, М. (2003). *Психологія щасття*. Санкт-Петербург : Питер.
2. Курова, А.В. (2014). Деякі аспекти суб'єктивного благополуччя особистості. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія*, 19(1), 174–179 .
3. Кушмирук, Є.С. (2017). Параметри психологічного благополуччя студентів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2, 36–40.
4. Отич, Д. (2009). Сучасні психологічні підходи до класифікації копінг-стратегій. *Педагогіка і психологія проф. освіти*, 5, 91–100.
5. Павленко, Г.В. (2019). Толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя студентів *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць*

Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Екологічна психологія, Том VII, 47, 208–219.

6. Пахоль, Б.Є. (2017). Суб'єктивне та психологічне благополуччя: сучасні і класичні підходи, моделі та чинники. *Український психологічний журнал, 1*, 80–104.
7. Швалб, Ю.М. (2021). *Еколого-психологічні детермінанти суб'єктивного благополуччя особистості* (Монографія). Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська.
8. Cooke, P.J., Melchert, T.P., & Connor, K. (2016). Measuring Well-Being: A Review of Instruments. *College of Education Faculty Research and Publications, 730–757*.
9. Diener, Ed. (2008). *Happiness: unlocking the mysteries of psychological wealth*. Malden, MA : Blackwell Pub.
10. Diener, Ed. (2000). Subjective well-being: The Science of Happiness and a Proposal for a National Index (PDF). *American Psychologist, 55*(1), 34–43.
11. International Wellbeing Group (2013). *Personal Wellbeing Index: 5th Edition*. Melbourne: Australian Centre on Quality of Life. Deakin University. Retrieved from <https://www.acqol.com.au/uploads/pwi-a/pwi-a-english.pdf>
12. Kashdan, T.B. (2004). The assessment of subjective well-being (issues raised by the Oxford Happiness Questionnaire). *Personality and Individual Differences, 36*(5), 1225–1232.
13. Ryff, C.D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*(6), 1069–1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>

References

1. Arhail, M. (2003). *Psykhohohyia schastia [Psychology of happiness]*. Saint Petersburg : Piter [in Russian].
2. Kurova, A.V. (2014). Deiaki aspekty sub'iektyvnoho blahopoluchchia osobystosti [Some aspects of the subjective well-being of the individual]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykhohohyia – Bulletin of Odessa National University. Series: Psychology, 19*(1), 174–179 [in Ukrainian].
3. Kushmyruk, Y.S. (2017). Parametry psykhlohichnoho blahopoluchchia studentiv [Parameters of students' psychological well-being]. *Naukovyi visnykh Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University, 2*, 36–40 [in Ukrainian].
4. Otych, D. (2009). Suchasni psykhlohichni pidkhody do klasyfikatsii kopinh-stratehii [Modern psychological approaches to the classification of coping strategies]. *Pedahohika i psykhohohyia prof. Osvity – Pedagogy and psychology prof. of Education, 5*, 91–100 [in Ukrainian].
5. Pavlenko, H.V. (2019). Tolerantnist do nevyznachenosti yak resurs psykhlohichnoho blahopoluchchia studentiv [Tolerance to uncertainty as a resource of students' psychological well-being]. *Aktualni problemy psykhohohyii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhohohyii imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrainy. Eklohichna psykhohohyia – Current problems of psychology: Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine. Environmental Psycholog, T. VII, 47, 208–219* [in Ukrainian].
6. Pakhol, B.Ye. (2017). Sub'iektyvne ta psykhlohichne blahopoluchchia: suchasni i klasychni pidkhody, modeli ta chynnyky [Subjective and psychological well-being: modern and classic approaches, models and factors]. *Ukrainskyi psykhlohichnyi zhurnal – Ukrainian Psychological Journal, 1*, 80–104 [in Ukrainian].
7. Shvalb, Yu.M. (2021). *Ekoloho-psykhlohichni determinanty sub'iektyvnoho blahopoluchchia osobystosti [Environmental and psychological determinants of the subjective well-being of the individual]*. Kyiv – Lviv : Vydavets Viktoriia Kundelska [in Ukrainian].
8. Cooke, P.J., Melchert, T.P., & Connor, K. (2016). Measuring Well-Being: A Review of Instruments. *College of Education Faculty Research and Publications, 730–757*.
9. Diener, Ed. (2008). *Happiness: unlocking the mysteries of psychological wealth*. Malden, MA : Blackwell Pub.
10. Diener, Ed. (2000). Subjective well-being: The Science of Happiness and a Proposal for a National Index (PDF). *American Psychologist, 55*(1), 34–43.

11. International Wellbeing Group (2013). *Personal Wellbeing Index: 5th Edition*. Melbourne: Australian Centre on Quality of Life. Deakin University. Retrieved from <https://www.acqol.com.au/uploads/pwi-a/pwi-a-english.pdf>
12. Kashdan, T.B. (2004). The assessment of subjective well-being (issues raised by the Oxford Happiness Questionnaire). *Personality and Individual Differences*, 36(5), 1225–1232.
13. Ryff, C.D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069–1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF SUBJECTIVE WELL-BEING OF ADULTS

Dariia Otych

**PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of General and Social Psychology**

National Pedagogical Dragomanov University

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

d.d.otych@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-6827-9832>

Iryna Chaban

Master's Degree Student, Specialty "Psychology" of the Psychology Faculty

National Pedagogical Dragomanov University

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

chaban.ira@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9254-7879>

Abstract

The article highlights the results of the study of adult subjective well-being. A theoretical analysis of approaches to the interpretation of "subjective well-being" concept and its concept components has been provided. The factors that affect the subjective well-being have been identified. It is revealed that the level of human experience of their own subjective well-being can be influenced by external (environmental, social) and internal (psychological) factors. The authors found that personal formations, including self-esteem, coping strategies and tolerance for uncertainty, play an important role in the subject's experience of well-being. The article suggested that there is a relationship between the level of adult subjective well-being and their self-esteem, coping strategies and tolerance for uncertainty. An empirical study using psychodiagnostic techniques has shown that most respondents have an average level of subjective well-being (emotional 64.8%, existential-activity 68.8%, Ego-well-being 56.2%, hedonistic 73.5% and social-normative 78.9%). The study of the subjective well-being of adults allows us to draw conclusions about the presence of a significant part of the respondents who have a high level of it (emotional 17.5%, existential-active 16.7%, Ego-well-being 27%, hedonistic 14.4% and social-normative 13.6%). The results of the correlation research between subjective well-being and self-esteem, coping strategies and tolerance for uncertainty showed that the higher the level of their development, the more a person evaluates their existence as prosperous. It has been shown that there is no significant relationship between an adult's subjective well-being and the performance of his/her cognitive coping strategies. The subjective well-being of adults is more related to individual emotional experiences and is reflected in a person's actions than it is based on rational, objective understanding of the real state of affairs.

Keywords: subjective well-being, self-esteem, tolerance for uncertainty, coping strategies, constructiveness of coping strategies.

Подано 15.06.2022

Рекомендовано до друку 20.06.2022

УДК 159.9:316.647.5/.77-053.6"20" [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.18\(63\).05](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.18(63).05)

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Олена Праченко

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри психосоматики та психологічної реабілітації

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

o.k.prachenko@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-5174-2547>

Анотація

У статті розглянуто питання гендерних особливостей комунікативної толерантності та відмінностей у її вияві в юнацькому віці. Цей віковий період визначається значними перебудовами у соціальній та особистісній сфері розвитку юнаків, а комунікація виступає домінуючим елементом їх адаптації до таких трансформацій. У механізмі формування та вияву комунікативної толерантності вирішальну роль грає сумісність або несумісність одноіменних якостей партнерів. Проте, не меш важливими властивостями, які впливають на інтенсивність і гармонійність комунікації виступають гендерні якості особистості, зокрема гендерна ідентичність. Мета статті полягає у теоретичному аналізі та емпіричному дослідженні рівнів комунікативної толерантності та гендерних особливостей особистостей юнацького віку, а також у виявленні взаємозв'язку між ними. Теоретичний аналіз заявленої проблематики показав, що, не зважаючи на досить пильну увагу науковців до проблеми комунікативної толерантності представників різних статей, доробок щодо її дослідження в юнацькому віці з позиції гендерної приналежності особистості (маскулінності, фемінності, андрогінності) не виявлено. Для проведення дослідження нами були використані наступні методи: теоретичні (аналіз, синтез та узагальнення останніх наук досліджень зазначеної проблеми); емпіричні («Опитувальник комунікативної толерантності» (авт. В.В. Бойко) та опитувальник «Психологічна стаття» (авт. С. Бем)); метод статистичного аналізу (кореляційний аналіз Пірсона). Отримані емпіричні дані дали змогу визначити, що більшості досліджуваних юнацького віку спостерігаються прагнення до сприятливого та ефективного спілкування, до порозуміння з опонентами, вони соціально активні і не уникають спільної діяльності з іншими, проте, через певну обмеженість здібностей та умінь іноді вони не здатні організувати ефективну комунікативну діяльність на основі партнерських взаємин, виявляти «гнучкість» у спілкуванні залежно від індивідуальних особливостей інших. Також нами було визначено, що для більшості юнацтва властиві маскулінні та андрогінні якості особистості. Аналіз взаємозв'язку гендерних якостей особистості з рівнем її комунікативної толерантності показав, що в особистостей маскуліного типу частіше спостерігаються тенденції інтолерантної комунікації, ніж у особистостей фемінного та андрогінного типу.

Ключові слова: толерантність, комунікативна толерантність, гендерна ідентичність, маскулінність, андрогінність, фемінність.

Вступ

Останнім часом однією з найактуальніших проблем сучасності є умови та методи формування толерантних відносин між людьми. Збільшення кількості груп та субкультур у сучасному суспільстві, проблеми взаєморозуміння народів, що населяють країну, згасання

духовних, моральних цінностей буття людини, зростання різного роду екстремізму створюють перешкоди на шляху до досягнення взаєморозуміння та встановлення зв'язку між індивідами. Особливо відчутною ця проблема виявляється саме у юнацькому віці, оскільки молодому поколінню бракує достатнього досвіду та психологічної готовності, аби розуміти й усвідомлено приймати участь у сучасних соціальних, культурних та етнічних трансформаціях. Міжособистісні стосунки формуються на сприйнятті та розумінні людьми один одного. У колективі збираються люди, кожен з яких має індивідуальні особливості: вікові, зовнішні, гендерні, професійні відмінності, відмінності в темпераменті, характері, рівні інтелекту, освіченості, соціальних настановах. Внутрішні психологічні та соціальні установки суб'єкта сприйняття запускають певну схему соціальної перцепції. Однією з базових складових цієї схеми виступає толерантність як комплексна особистісна якість, яка характеризує сукупність ціннісних установок особистості, що є показником соціальної рефлексії, рівня комунікативності, здатності долати деструктивні впливи навколишнього середовища, сприяє успішній адаптації до соціального оточення й піддається розвитку у процесі соціалізації, виховання та самовиховання.

Розглядаючи толерантність у контексті взаємостосунків з іншими людьми, важливо констатувати, що вона виступає як найважливішим принципом комунікації у різних сферах людської взаємодії так і можливістю досягнення взаєморозуміння та встановлення зв'язку між індивідами, враховуючи їх соціальні, психологічні та особистісні особливості. Тому в нашій роботі ми докладно зупинимося на вивченні толерантності у спілкуванні або комунікативної толерантності.

Комунікативна толерантність – це найважливіша соціально-психологічна характеристика особистості, необхідна для забезпечення ефективності процесів взаємодії. Вирішення питань, викликаних потребами суспільства, можливе при наявності високорозвиненої комунікативної толерантності, але велика частина молоді виявляє неготовність і недостатнє прагнення до саморозвитку, саморефлексії та соціальної активності. Відповідно, проблема дослідження особливостей комунікативної толерантності сучасної молоді, зокрема з позиції гендерного підходу, є актуальною на даному етапі.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі та емпіричному дослідженні рівня комунікативної толерантності та гендерних особливостей, а також виявлення взаємозв'язку між ними. З огляду на мету були сформовані наступні **завдання**: 1) провести теоретичний аналіз феномена комунікативної толерантності та особливостей її вияву юнаками та юнками; 2) підібрати методики й дослідити особливості вияву комунікативної толерантності та гендерних якостей сучасної молоді; 3) проаналізувати специфіку впливу гендерних якостей представників юнацького віку на вияв їх комунікативної толерантності.

Уявлення про толерантність у світовій культурі мають давню та багату історію. Так, уже в античних релігійно-міфічних вченнях можна виявити деякі її прояви, зокрема, згадування про віротерпимість до інших релігійних течій. Протягом тривалого часу поняття толерантності трансформувалося і набирало все нові та нові інтерпретації.

У філософії, соціології і в багатьох інших науках ми зустрічаємося з різними оцінками цієї категорії. Так, у «Словнику з етики» толерантність ототожнюється з терпимістю і означає моральну якість, яка характеризує терпляче ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок у поведінці інших людей. Виявляється толерантність у бажанні досягти взаємного розуміння та в узгодженості різних інтересів і точок зору без застосування крайніх мір тиску, переважно методами роз'яснення і переконання (Бантішева, 2016).

Психологічний зміст толерантності можна визначити як набуту особистісну стійкість, через послаблення реагування на несприятливий фактор і зниження чутливості до його впливу (Кузьменко, 2019); стійкість до невизначеності; етнічну стійкість (Гриншпун, 2003); стійкість до стресу; як стійкість до конфлікту, через вияв особистістю свідомого, осмисленого, відповідального вибору щодо власної життєвої позиції та активності у побудові взаємостосунків (Співак, 2012); стійкість до поведінкових відхилень як особливий спосіб взаємоставлення при міжособистісній взаємодії та комунікації (Бойко, 1994). Отже, толерантність виступає установкою свідомості та принципом організації соціальних відносин через вияв пошани до іншої людини, визнання за нею права на власні переконання та відмінності.

У різні періоди розвитку психологічної науки складну природу комунікативної толерантності розглядали А.Г. Асмолов, З.А. Агеева, А.А. Бодалев, В.В. Бойко та ін. Так, наприклад, вчені Г.У. Солдатова, С.В. Чигарькова досліджували толерантність та етнічну ідентичність, А.А. Корякіна вказувала на формування толерантності в полікультурному освітньому просторі, О.К. Логвінова розглядала особливості комунікативної толерантності студентів, Е.Ф. Ященко було виявлено вплив комунікативної толерантності на адаптивність студентів, М. Веркуйтен, К. Йогісваран встановлено підвищення виявлення толерантності в навчальних групах (Глинська & Склярів, 2019). В.В. Бойко визначав комунікативну толерантність як терпіння людини до інших людей, здатність приймати інших такими, які вони є, без виникнення агресивних реакцій (Бойко, 1994).

На думку Т.Л. Барандової, для розвитку комунікативної толерантності у особистості повинні бути сформовані такі якості як здатність до рефлексії, компромісу та взаємодії (Барандова, 2007).

На наш погляд, комунікативна толерантність є частиною емпатійних здібностей особистості, які виявляються в налаштованості на співпрацю, відкритості новому, безконфліктності, компромісності, адаптованості.

Аналіз теоретичних джерел дає змогу підтвердити, що комунікативна толерантність виявляється у зрілої особистості, що володіє визначеними особистісними якостями, такими як терпимість, уважність, емпатія, саморегуляція, самоконтроль, доброзичливість та відкритість у контактах. Механізм виникнення та прояву комунікативної толерантності пов'язаний з психологією емоційного ураження особистості.

Усвідомлено, на рівні передсвідомості або підсвідомості кожна людина реагує на те, що вона і партнер мають різні ознаки в сфері тих чи інших проявів особистості. Звичайно, враження як про себе, так і про партнера суб'єктивне, але в цьому і полягає драматизм емоційного виховання, деякі відмінності здаються неприйнятними і тому засуджуються або зовсім не приймаються.

У механізмі комунікативної толерантності вирішальну роль грає сумісність або несумісність одноіменних якостей партнерів – інтелект з інтелектом, характер з характером, звичок із звичками, темперамент з темпераментом. Інакше кажучи, партнери виставляють і оцінюють якість і стан іншого рівня окремих підструктур особистості. Не меш важливими якостями, які впливають не тільки на інтенсивність, але і на якість комунікації виступають гендерні якості особистості (Кузьменко, 2019).

Існування відмінностей між чоловіками і жінками, в тому числі й у спілкуванні, що має багатоаспектну природу, незаперечне. Фактор статі біологічно, психологічно, соціально і культурно впливає на когнітивну сферу, поведінку, сприйняття та використання мови. Vovk Yu. & Vovk L. виділяють деякі психологічні фактори, що впливають на відмінності в

поведінці чоловіка та жінки, а саме: особливості сприйняття, темпераменту, логіки та інтуїції, пристосованості, взаємовідносин з оточуючими (Vovk & Vovk, 2018).

Проте, ми вважаємо, що будь-які особливості неможливо розглядати як абсолютні маркери чоловічого чи жіночого мовлення. Вони відрізняються лише за частотністю вживання, наприклад, надмірно ввічливі форми частіше зустрічаються в мовленні жінок, найбільш грубі, інвективні форми – в мовленні чоловіків; для жіночого мовлення характерна гіперкорекція мовних форм, що співпрацює з типом розмови; для чоловічого мовлення – не суворе дотримання мовних та мовленнєвих форм, категоричність суджень.

Особливо гостро питання комунікації та гендерних відмінностей у її побудові постають саме у юнацькому віці. Оскільки саме цей віковий період визначається значними перебудовами у соціальній та особистісній сфері розвитку юнаків: трансформуються цінності; зростає увага до особистісних переживань; збільшується інтерес до власного психічного життя; завершується становлення світогляду особистості як системи знань про політичне, економічне, культурне життя суспільства; активізується усвідомлення своєї унікальності, власного світосприймання; поглиблюється «Я-концепція» (Кондратюк & Литвиненко, 2014). Отже, не зважаючи на досить пильну увагу науковців до проблеми комунікативної толерантності представників різних статей, ми не виявили доробок щодо її дослідження в юнацькому віці з позиції гендерної приналежності особистості (маскулінності, фемінності, андрогінності).

Методи дослідження

Для проведення дослідження нами були використані наступні методи: теоретичні (аналіз, синтез та узагальнення останніх наук досліджень зазначеної проблеми); емпіричні («Опитувальник комунікативної толерантності» (авт. В.В. Бойко) та опитувальник «Психологічна стаття» (авт. С. Бем)); метод статистичного аналізу (кореляційний аналіз Пірсона)

«Опитувальник комунікативної толерантності» (авт. В.В. Бойко) дозволяє оцінити, в яких аспектах відносин особистість найбільше схильна до інтолерантних виявів у комунікації. Опитувальник допомагає розглянути свої слабкі сторони та зрозуміти, які поведінкові реакції, стратегії та установки у міжособистісному спілкуванні варто підкоригувати, щоб зробити комунікативний процес лаконічним, гармонійним та ефективним.

Використана методика складається з 45 питань, поділених на 9 блоків, які відображають особливості поведінки особистості у певних умовах спілкування. Кожне питання оцінюється від 0 до 3 балів, щоб висловити, наскільки вірні наведені міркування щодо респондента. Підраховується сума балів отриманих за всіма дев'ятьма ознаками. Максимальна кількість балів – 135, по кожному з блоків – 15: 1–45 високий рівень комунікативної толерантності (такі особистості врівноважені і передбачувані, можуть порозумітися з дуже різними людьми, здатні стримувати негативні емоції щодо інших, завдяки чому утворюється комфортна обстановка для спільної роботи); 45–85 середній рівень комунікативної толерантності (ситуативно толерантні, неприязнь до партнера приховують заради спільної справи, рідко засуджують індивідуальність інших людей); 85–125 низький рівень комунікативної толерантності (досить рідко дбають про почуття інших, схильні давати безперешкодний вихід своїм негативним емоціям та мають тенденцію гостро реагувати на будь-які відмінності з партнером); 125–135 повне неприйняття оточуючих (постійно піддають вербалізованій критиці мотиви, наміри, принципи, стиль життя кожного опонента по спілкуванню, орієнтуються лише на власні почуття).

Для діагностики психологічної статі був використаний опитувальник С. Бем «Психологічна стать», за допомогою якого визначався ступінь андрогінності, маскулінності та фемінінності респондентів. Опитувальник містить 60 тверджень (якостей), на кожне з яких досліджуваний відповідає «так» чи «ні», оцінюючи цим наявність чи відсутність у себе названих якостей.

Для оцінки результатів використовується колюч:

маскулінність («так»): 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58;

фемінінність («так»): 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59.

За кожний збіг відповіді з ключем нараховується один бал. Потім визначаються показники фемінінності (F) та маскулінності (M) відповідно до наступних формул:

$F = (\text{сума балів з фемінінності}): 20$

$M = (\text{сума балів за маскулінністю}): 20$

Основний індекс IS визначається як:

$IS = (F - M): 2,322$

Оцінка результатів проходить відповідно показника величини індексу IS: в межах від -1 до +1, роблять висновок про андрогінності; IS менше -1, робиться висновок про маскулінності; IS більший за +1 — про фемінінність. До того ж, якщо IS менше -2,025 говорять про яскраво виражену маскулінність, якщо IS більше +2,025 — говорять про яскраво виражену фемінінність.

Підрахунок та кількісний аналіз отриманих результатів відбувався з використанням методів комп'ютерної обробки експериментальних кількісних даних (програма SPSS 18.0) та метод статистичного аналізу – кореляційний аналіз Пірсона.

Дослідження проводилося впродовж першого семестру 2021/2022 навчального року зі студентами факультету психології (II-III курс) НПУ імені М.П. Драгоманова та студентами факультету природничо-географічних і точних наук (I-II курс) Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Загальна вибірка респондентів складала 180 осіб юнацького віку, з яких 94 юнки та 86 юнаків.

Результати та дискусії

Основою міжособистісної взаємодії особистостей юнацького віку є комунікація, що стало орієнтиром у дослідженні вияву толерантних та інтолерантних установок в процесі їх міжстатевої комунікації. Вивчення рівня комунікативної толерантності представників юнацького віку відбувалося за допомогою методики В.В. Бойко для діагностики загального рівня комунікативної толерантності (рис. 1).

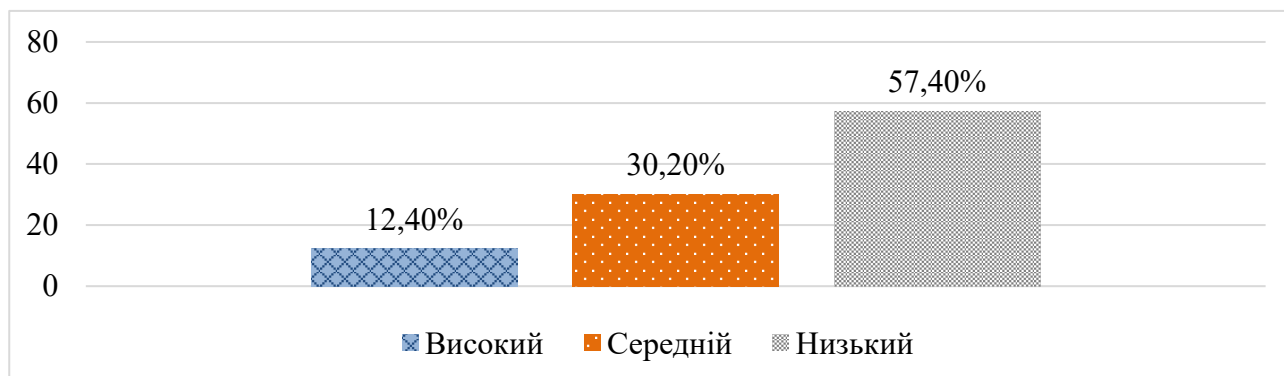

Рис. 1. Результати кількісного аналізу вияву комунікативної толерантності юнаків та юнок (%)

Отримані результати дослідження показали, що *високий рівень* комунікативної толерантності властивий 12,40% юнацтва. Такі особистості усвідомлюють та приймають відмінності партнера, його право на власні мотиви, цінності та прагнення. Вони не засуджують їх і не використовують для приниження опонента або для впливу на нього задля забезпечення власних протреб у самореалізації. Процес комунікації в них будується на основі конструктивного діалогу, який орієнтований на отримання інформації від опонента.

Середній рівень комунікативної толерантності було виявлено у 30,20% представників юнацького віку. Для них властива конструктивність та компромісність у процесі міжособистісної комунікації. При веденні діалогу вони досить диференційовано використовують свої знання, уміння та навички. Проте, час від часу можуть використовувати певні комунікативні бар'єри, бути замкнутими та виявляти зверхність до опонента. Також у їх висловлюваннях може спостерігатись консерватизм та категоричність.

Показники *низького рівня* комунікативної толерантності були констатовані в 57,40% досліджуваних. У таких особистостей спостерігається досить сильна нетерпимість до особистого дискомфорту (фізичного чи емоційного), який вони можуть відчувати у компанії неприємних для них опонентів. Досить часто таким юнакам і юнкам властиві комунікативні бар'єри, особливо у важливих ситуаціях. Водночас, в процесі комунікації таких особистостей спостерігається певна директивність, спрямованість на підпорядкування партнера.

Дуже *низького рівня* комунікативної толерантності (повної інтолерантності) в процесі аналізу отриманих результатів не виявлено.

Отже, аналіз отриманих кількісних показників комунікативної толерантності дозволив узагальнити, що лише незначна частина досліджуваних володіють достатніми комунікативними вміннями та навичками, які вони здатні успішно реалізовувати в процесі міжособистісної взаємодії. В той же час, у більше ніж половини осіб юнацького віку звфіксовано знижені показники комунікативної толерантності. Для них характерна інформаційна обмеженість, занижена комунікативна культура, обмежена емпатійність до емоцій та почуттів опонента. Досить часто вони демонструють категоричність у доведенні власної точки зору, що стає причиною виникнення конфліктних ситуацій.

Проведене діагностичне дослідження дало можливість визначити рівень сформованості комунікативної толерантності. Водночас, при аналізі кількісних та якісних показників досліджуваного феномена було відмічено деяку невідповідність у показниках дівчат та хлопців. Це дало можливість припустити, що на розвиток та вияв комунікативної толерантності юнацтва значний вплив мають їх гендерні особливості, зокрема ідентичність, порушення якої призводить до дестабілізації соціальних стосунків, сприяє зростанню конфліктності особистості, зниженню емпатійності, вияву неадекватних вербальних та невербальних реакцій. Тому подальше дослідження було спрямоване на вивчення гендерної ідентичності (за допомогою методики «Психологічна статя» (авт. С. Бем)) та виявленню її взаємозв'язків з рівнем комунікативної толерантності досліджуваних юнацького віку (табл. 1).

Проведений аналіз отриманих результатів дослідження гендерної ідентичності осіб юнацького віку надав можливість констатувати, що 61,30% хлопців та 33,40% дівчат демонструють виражену маскуліність. Для них характерні «чоловічі» якості особистості, зокрема: впевненість, наполегливість, прояв лідерських якостей, безапеляційність, домінантність, незалежність та категоричність. Важливо відмітити, що такі показники маскуліності серед хлопців свідчать про їх підпорядкованість традиційним нормам чоловічої

поведінки, які вони можуть спрямовувати як проти окремих жінок та чоловіків, так і суспільства загалом. Досить не поодинокими є випадки цькування ними тих представників обох статей, у яких, на їх думку, помітні невідповідності статевої приналежності зовнішності, роду діяльності, звичкам, потребам та стилям взаємодії. У свою чергу маскулітні юнки всіма силами борються за владу над оточуючими, а чоловіки зі слабким характером викликають відчуття відрази. Вони нетерпимі до заперечень і нав'язують свою думку всім оточуючим, їх важко переконати, мають непокладистий характер, не відповідають штампам та рамкам, у них свої правила та закони. Водночас, такі дівчата взмозі брати на себе відповідальність, а не перекидати її на оточуючих.

Таблиця 1

Кількісні показники вияву гендерної ідентичності та її взаємозв'язок з рівнями комунікативної толерантності осіб юнацького віку

Гендерна ідентичність	Маскулітність	Фемінність	Андрогінність
Стать			
Юнки (n=94)	33,40%	20,10%	46,50%
Юнаки (n=86)	61,30%	1,10%	37,60%
Комунікативна толерантність	-0,40**	0,26**	0,28**

У 1,10% хлопців та 20,10% дівчат виявлено домінування суто «жіночих» – фемінних якостей особистості, таких як емпатійність, співчуття, поступливість, контактність, соціальна відкритість. Основною перевагою фемінних молодих хлопців є вміння знаходити компроміси, йти на поступки. Проте вони здатні втомити оточуючих скаргами, ниттям, сумнівами, вічними комплексами, нерішучістю. Вони не звикли стримувати емоцій, не можуть підтримати у скрутний момент, відчувають труднощі у проблемних ситуаціях, при ухваленні вольового рішення, дуже рідко можуть піти на відчайдушний вчинок. Що ж до юнок, то вони більшою мірою орієнтовані на сім'ю та дітей, ніж на кар'єрне зростання. Найчастіше такі дівчата бувають вразливими та емоційними, важко переживають критику на свою адресу. Їхня поведінка відповідає нормативним уявленням та установкам соціуму про роль жінки.

Андрогінність було відмічено в 46,50% юнок та 37,60% юнаків. Для них властивими є високі адаптивні можливості особистості, компромісність в соціальних контактах та відсутність агресивно-домінативних виявів. Юнаки та юнки з андрогінною психологічною статтю краще адаптуються до нових умов, швидше орієнтуються у несподіваних ситуаціях. Це пов'язано з тим, що й моделі поведінки найбільш різноманітні, ніж у особистостей з виключно фемінним чи виключно маскулітним якостями. Так, юнаки та юнки усвідомлюють себе представниками власної статі, але залежно від ситуації можуть виявляти фемінні чи маскулітні риси, а отже, вони більш гнучкі у спілкуванні та встановленні соціальних контактів.

Такі високі показники маскулітності та андрогінності в хлопців і дівчат, скоріше за все, є наслідком змін у соціально-політичній, соціально-економічній, освітній та культурній сферах суспільного життя. На нашу думку, чинниками таких трансформацій в гендерній структурі сучасного юнацтва виступають довготривалі значні обмеження їх соціальних контактів через вимушену ізоляцію, що пов'язана з пандемією COVID-19, а також ситуація невизначеності, причиною якої стало наростання напруги у політичному та економічному

житті країни. Все це і виступило каталізатором розвитку і прояву у дівчат поряд із власне жіночими маскулітними якостями, а у юнаків зростання та загострення таких якостей як самостійність, категоричність, певна домітантність, обмежена емпатійність, конфліктність.

Проведений кореляційний аналіз показав значні зворотні зв'язки між показниками маскулітності у дівчат і хлопців та комунікативною толерантністю ($-0,40^{**}$, при $p \leq 0,01$). Такі результати свідчать про те, що високій маскулітності відповідає низький рівень комунікативної толерантності. У них спостерігаються знижені адаптивні можливості, для них вагомими є лише їхні прийняті та особистісно обґрунтовані правила та норми, вони певною мірою емоційно та інфортаційно обмежені. В процесі комунікації категоричні, часто безкомпромісні та різкі у висловлюваннях, схильні до використання комунікативних бар'єрів, а у критичних ситуаціях можуть бути агресивними й нехтувати нормами виховання та моралі, провокуючи конфліктні ситуації.

Водночас нами були отримані позитивні показники кореляції комунікативної толерантності з фемінністю ($0,26^{**}$, при $p \leq 0,01$) та андрогінністю ($0,28^{**}$, при $p \leq 0,01$). Такі особистості легше переживають процеси адаптації та соціалізації, визнають право опонента на відмінності у цілях, мотивах та цінностях. За рахунок своєї розвиненої емпатійності вони рідко виступають провокаторами конфліктів, майже не мають комунікативних бар'єрів, у кожній ситуації намагаються почути опонента та прийти до компромісу. Проте, важливо відмітити, що такий вияв комунікативної толерантності у надмірно фемінних особистостях може свідчити про дещо знижену самооцінку, невпевненість у собі та несформованість емоційно-вольової сфери.

Висновки

Проведене нами теоретичне дослідження показало, що у теперішніх умовах економічної, політичної та соціальної нестабільності проблема міжособистісної взаємодії особистостей юнацького віку, зокрема особливостей їх комунікації дуже вагама. У контексті нашого дослідження, важливою умовою для конструктивності, гармонійності та інформативності даного процесу виступає комунікативна толерантність. Аналіз сучасних наукових розвідок показав, що значний вплив на рівень та особливості вияву зазначеного феномена здійснюють особистісні, вікові та статеві якості особистості. Проте нами не було зафіксовано досліджень щодо особливостей впливу гендерних якостей особистості на вияв її комунікативної толерантності.

За отриманими результатами емпіричного дослідження нами було констатовано, що у більшості досліджуваних юнацького віку спостерігаються ситуативно толерантні або дещо знижені показники толерантності в комунікації. У них спостерігаються прагнення до сприятливого та ефективного спілкування, до порозуміння з опонентами. Вони соціально активні і не уникають спільної діяльності з іншими, проте через певну обмеженість здібностей та умінь іноді вони не здатні організувати ефективну комунікативну діяльність на основі партнерських взаємин, виявляти «гнучкість» у спілкуванні залежно від індивідуальних особливостей інших. Це може створювати цілий комплекс комунікативних проблем, зокрема: орієнтованість на суб'єкт – об'єктне спілкування; складнощі в адаптації своєї поведінки до вимог ситуації та особливостей партнера по спілкуванню; переважаюча скутість при спілкуванні з незнайомими людьми; час від часу стереотипізація сприйняття оточуючих; певна обмеженість у сприйнятті емоційних станів інших.

Також нами було визначено, що для більшості юнацтва властиві маскулінні якості особистості такі як відповідальність, цілеспрямованість, впевненість у собі, мобільність, амбіційність при встановленні контактів та виборі стилів комунікації, налаштованість на лідерські позиції та конкурентність при веденні діалог. Водночас значна частина представників юнацького віку володіють андрогінними якостями, які виявляються у розвинених адаптивних можливостях, гнучкості та компромісності в процесі міжособистісної комунікації, відсутності різких агресивних виявів.

За отриманими результатами виявлення взаємозв'язку гендерних якостей особистості з рівнем її комунікативної толерантності можна констатувати, що у особистостей маскуліного типу частіше спостерігаються тенденції до інтолерантної комунікації, ніж у особистостей фемінного та андрогінного типу. Юнаки та юнки з маскуліним типом гендерної ідентичності в процесі комунікації більш практичні, лаконічні та стримані, орієнтуються лише на перевірені, доведені факти. Але іноді можуть виявляти категоричність у своїх судженнях, завищені вимоги до опонента, схильні до виправлень, сарказму в процесі діалогу. Водночас представники юнацтва з фемінним та андрогінним типами частіше налаштовані на конструктивний, компромісний діалог. Вони легше приймають думки опонента та адаптуються до його комунікативних відмінностей. Проте важливо вказати, що особистості з надмірим фемінним типом можуть обмежувати власні особистісні якості та комунікативні особливості з метою уникнення конфронтацій, що в свою чергу стає причиною внутрішнього конфлікту.

Перспективами подальших досліджень ми визначили поглиблене вивчення вказаної проблематики з урахуванням соціальної та етнічної приналежності, а також розробку корекційно-розвивальної програми комунікативної толерантності осіб юнацького віку.

Література

1. Бантишева, О.О. (2016). Гендерно-вікові особливості схильності осіб юнацького віку до активної поведінки. *«Молодий вчений»*, 1(28), 58–63.
2. Барандова, Т.Л. (2007). Основы толерантности в гендерной перспективе. *Толерантность: введение в понятие. Учебное пособие* А.Ю.Сунгурова (Ред.). Санкт-Петербург : Изд-во Ютас
3. Бойко, В.В. (1994). Коммуникативная толерантность в межличностных отношениях. *Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева*, 1, 13–21.
4. Воропаєва, Т.С. (2010). Трансформація гендерної ідентичності в Україні. Т.І. Власова & Т.М. Талько (Ред.). *Особистісні виміри становлення нової парадигми сучасної української освіти*. (Монографія) (с. 150–158). Дніпропетровськ : Вид-во Маковецький.
5. Глинська, Л., & Склярів, Р. (2019). Феномен толерантності в соціально-філософських інтерпретаціях. *Соціологічні студії*, 2(15), 42–44. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-02-42-47>
6. Гриншпун, И.Б. (2003). Понятие и содержательные характеристики толерантности. *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сборник научно-методических статей* (2-е изд., с. 31–40). Москва : МПСИ; Воронеж : НПО «МОДЭК».
7. Кондратюк, А.Ю., & Литвиненко, С.А. (2014). Гендерні відмінності самореалізації особистості в юнацькому віці. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ*, 3, 73–75.
8. Кузьменко, Р. (2019). Феномен толерантності як консолідуєчий фактор в людських відносинах. *Матеріали звітної науково – практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету (13-17 травня)*, 66–68. Київ : Вид-во імені М. П. Драгоманова.

9. Співак, Л. М. (2012). Психологічні передумови становлення самосвідомості особистості в юності. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*, 627, 141–149.
10. Vovk, Yu., & Vovk, L. (2018). The structure of the gender culture of junior schoolchildren. *Людинознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія: Педагогіка*, 6(38), 84–95. <https://doi.org/10.24919/2313-2094.6/38.121429>
11. Storozhuk, S., & Hoian, I. (2017). Gender equality as a modern phenomenon. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 11, 71–83. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i11.105481>

References

1. Bantysheva, O.O. (2016). Henderno-vikovi osoblyvosti skhylnosti osib yunatskoho viku do aktyvnoi povedinky [Gender and age characteristics of adolescents' propensity to active behavior]. *Molodyi vchenyi – The Young Scientist*, 1(28), 58–63 [in Ukrainian].
2. Barandova, T.L. (2007). *Osnovy tolerantnosti v hendernoi perspektyve. Tolerantnost: vvedeniye v poniatye. Uchebnoe posobyie [Fundamentals of tolerance in a gender perspective. Tolerance: an introduction to the concept. Textbook]*. In A.Yu. Sungurov (Ed.). Saint Petersburg : Yzd-vo Yutas [in Russian].
3. Boiko, V.V. (1994). Kommunykatyvnaia tolerantnost v mezhlychnostnykh otnosheniakh [Communicative tolerance in interpersonal relationships.]. *Obozreniye psykhyatriy y medytynskoy psykholohyy im. V.M. Bekhtereva – Review of psychiatry and medical psychology. V.M. Bekhtereva*, 1, 13–21 [in Russian].
4. Voropaieva, T.S. (2010). Transformatsiia hendernoi identychnosti v Ukraini. Osobystisni vymiry stanovlennia novoi paradyhmy suchasnoi ukraynskoi osvity [Transformation of gender identity in Ukraine]. In T.I. Vlasovoi & T.M. Talko (Eds.). *Osobystisni vymiry stanovlennia novoi paradyhmy suchasnoi ukraynskoi osvity – Personal dimensions of the formation of a new paradigm of modern Ukrainian education* (pp. 150–158). Dnipropetrovsk : Vyd-vo Makovetskyi [in Ukrainian].
5. Hlynska, L., & Skliarov, R. (2019). Fenomen tolerantnosti v sotsialno-filosofskykh interpretatsiiah [The phenomenon of tolerance in socio-philosophical interpretations.]. *Sotsiolohichni studii – Sociological Studies*, 2(15), 42–44. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-02-42-47> [in Ukrainian].
6. Hrynshpun, Y.B. (2003). Poniatye y sodержatelnie kharakterystyky tolerantnosti [The concept and content characteristics of tolerance]. *Tolerantnoe soznaniye y formirovaniye tolerantnykh otnosheni (teoriya y praktika): sbornik nauchno-metodycheskykh ststatei – Tolerant consciousness and the formation of tolerant relations (theory and practice): a collection of scientific and methodological articles* (2nd ed., pp. 31–40). Moscow : MPSY; Voronezh : NPO «MODЭК» [in Russian].
7. Kondratiuk, A.Iu., & Lytvynenko, S.A. (2014). Henderni vidminnosti samorealizatsii osobystosti v yunatskomu vitsi [Gender differences in self-realization of the individual in adolescence.]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy. Zbirnyk naukovykh prats RDHU – Psychology: reality and prospects. Collection of scientific works of RDGU*, 3, 73–75 [in Ukrainian].
8. Kuzmenko, R. (2019). Fenomen tolerantnosti yak konsoliduiuchy faktor v liudskykh vidnosynakh [The phenomenon of tolerance as a consolidating factor in human relations.]. *Materialy zvitnoi naukovo- praktichnoi konferentsii vykladachiv, doktorantiv ta aspirantiv fakultetu filosofii ta suspilstvoznnavstva. Yednist navchannia i naukovykh doslidzhen – holovnyi pryntsyup universytetu – Proceedings of the reporting scientific-practical conference of teachers, doctoral students and graduate students of the Faculty of Philosophy and Social Sciences. Unity of teaching and research - the main principle of the university (May 13-17)*, 66–68 . Kyiv : Vyd-vo imeni M.P. Drahomanova [in Ukrainian].
9. Spivak, L.M. (2012). Psykholohichni peredumovy stanovlennia samosvidomosti osobystosti v yunosti [Psychological prerequisites for the formation of self-awareness of the individual in adolescence.]. *Naukovyi visnyk Chernivets'koho universytetu. Pedagogika ta psykholohiia – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Pedagogy and Psychology*, 627, 141–149. [in Ukrainian].

10. Vovk, Yu., & Vovk, L. (2018). The structure of the gender culture of junior schoolchildren. *Liudynoznavchi studii. Zbirnyk naukovykh prats DDPU imeni Ivana Franka. Seria: Pedagogika - Human studies. Collection of scientific works of Ivan Franko DSPU. Series: Pedagogy*, 6(38), 84–95. <https://doi.org/10.24919/2313-2094.6/38.121429> [in Ukrainian].
11. Storozhuk, S., & Hoian, I. (2017). Gender equality as a modern phenomenon. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 11, 71–83. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i11.105481>

GENDER FEATURES OF COMMUNICATIVE TOLERANCE MANIFESTATION OF MODERN YOUTH

Olena Prachenko

PhD in Psychology, Lecturer

of the Department of Psychosomatics and Psychological Rehabilitation

National Pedagogical Drahomanov University

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

o.k.prachenko@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-5174-2547>

Abstract

The article considers the issue of communicative tolerance and gender differences in its manifestation in adolescence. As this age period is determined by significant changes in the social and personal development of young people, communication is the dominant element of their adaptation to such transformations. Compatibility or incompatibility of the same qualities between the partners plays a crucial role in the mechanism of formation and manifestation of communicative tolerance. However, gender qualities of personality, in particular gender identity, are not only important qualities that affect the intensity and quality of communication. The purpose of the article is to theoretically analyze and empirically study the level of communicative tolerance and gender characteristics of adolescents, as well as to identify the relationship between them. Theoretical analysis of the stated issues showed that despite the scientists' close attention to the problem of communicative tolerance of different sexes, no work on its study in adolescence from the standpoint of gender (masculinity, femininity, androgyny) has been found. The following methods were used to conduct the research: theoretical (analysis, synthesis and generalization of the latest research sciences of this problem); empirical "Questionnaire of communicative tolerance" (author V.V. Boyko) and Sandra Bem's questionnaire "Diagnosis of psychological sex". Besides, the method of statistical analysis, Pearson's correlation analysis was used. Empirical data have shown that the majority of young adolescents have a desire for favorable and effective communication, understanding with opponents, they are socially active and do not avoid joint activities with others, however, due to limited abilities and skills, sometimes they are unable to organize effective communicative activities based on partnership relations, show "flexibility" in communication depending on the individual characteristics of others. We also found that most young people have masculine and androgynous personality traits. Analysis of the relationship between the gender qualities of the individual with the level of their communicative tolerance showed that masculine individuals tend to have intolerant communication tendencies more often than feminine and androgynous individuals do.

Keywords: tolerance, communicative tolerance, gender identity, masculinity, androgyny, femininity.

Подано 08.06.2022

Рекомендовано до друку 17.06.2022

ВПЛИВ СИБЛІНГОВОЇ ПОЗИЦІЇ НА ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ПОДРУЖНИМИ ВІДНОСИНАМИ У МОЛОДИХ СІМ'ЯХ

Ольга Сидоренко

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної і соціальної психології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
OlgaBorisoUA@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0925-4966>

Оксана Запорожець

магістрантка спеціальності «Психологія» факультету психології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
AfinA249@bigmir.net, <https://orcid.org/0000-0003-2044-1674>

Анотація

У статті розглянуто особливості подружніх відносин у молодих сім'ях. Презентовано аналіз зарубіжних і вітчизняних досліджень щодо проблеми подружніх відносин, зокрема вплив сиблінгової позиції на рівень задоволеності шлюбом. Розкрито психологічний зміст поняття сиблінгової позиції. Охарактеризовано особливості компліментарних, частково-компліментарних та некомпліментарних шлюбів відповідно до сиблінгової позиції. Зазначено, що компліментарність шлюбу дає можливість людині інтегрувати у своє сімейне життя отриманий позитивний досвід взаємодії з сиблінгами. За результатами рангової кореляції Спірмена встановлено статистично значущий позитивний взаємозв'язок між порядком народження у родині із его-станом дитини ($r=0,467$; $p=0,002$), задоволеністю стосунками у парі ($r=0,899$; $p=0,0001$). Взаємозв'язок між порядком народження у родині з его-станом батька ($r=-0,784$; $p=0,0001$), задоволеністю стосунками із сиблінгом ($r=-0,675$; $p=0,0001$) не є статистично значимим. Встановлено, що у компліментарних шлюбах більшість респондентів мають близькі стосунки зі своїми сиблінгами, а у некомпліментарних парах стосунки із сиблінгом є незадовільними. Отримавши досвід незадовільних стосунків з сиблінгом, досліджувані на підсвідомому рівні обирають партнера для сумісного життя з іншою сиблінговою позицією, тим самим намагаються не відтворити сценарій стосунків, який був у сім'ї їх батьків. Его-стан батька більше виражений у дітей старшого віку, ніж у молодших. У молодших частіше розвивається Его-стан дитини. Задоволеність стосунками у парі по відношенню до партнера і самого себе вища у молодших дітей. Задоволеність стосунками із сиблінгом вище у старших дітей. Констатовано, що компліментарні шлюби у більшій мірі задоволені своїми подружніми відносинами, стосунками із сиблінгами, функції, які виконували партнери є схожими з тими, які вони здійснювали у родині своїх батьків. Зазначено, що стабілізації подружніх відносин у молодих сім'ях буде сприяти розробка відповідної психокорекційної програми, враховуючи сиблінгову позицію кожного із подружжя.

Ключові слова: батьківська сім'я, поведінка, сиблінги, шлюб, компліментарність, сиблінгова позиція, подружні відносини, сумісність, адаптація, задоволеність шлюбом.

Вступ

У сучасному світі суспільство зазнає змін, змінюються життєві установки, розвиток інституту сім'ї виявляє низку кризових моментів: відбувається зміна процесу формування сімейних стосунків, уявлень про цінності подружжя та членів їх сім'ї, зростає кількість молоді, які бажають створювати сім'ю але і збільшується кількість розлучень найчастіше із-за виникнення проблеми сумісності у молодих сім'ях. При аналізі наукової літератури щодо історії існування шлюбу стає очевидним, що на даний момент його господарська та економічна функція втрачають своє визначальне значення, а увага соціуму та наукового світу зміщується в бік психотерапевтичної функції шлюбу, яка посилюється, а також виконуваної ним функції емоційної підтримки. Їхня реалізація в сім'ї багато в чому залежить від соціально-психологічних характеристик, властивих подружжю, що знаходять свій прояв у дружелюбності – агресії, домінуванні – підпорядкуванні, в індивідуальних стратегіях вирішення конфліктів, здатності піти на компроміс, копінг-стратегіях, здатності до рефлексії (Ю.Альошина, Т. Андрєєва, Л. Шнейдер).

У сучасній психологічній науці проблема дослідження особливості подружніх відносин відображено у роботах як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Вивченню чинників сумісності подружжя та задоволеності шлюбом присвячені роботи А. Волкової, О. Єгорової, М. Обозова, В. Терьохіна, Є. Криченко; вплив батьківської сім'ї на розвиток стосунків молодого подружжя та розподіл подружніх ролей відображені у працях І. Гребеннікова; вплив позиції сиблінгів на подружнє життя висвітлено у роботах М. Боуена, Р. Річардсона, К. Потапова, Є. Тюгашева, Д. Райгородського, І. Кона, Є. Червонцева, М. Абалакіна, Є. Гвоздьева, Я. Ющенко.

На сучасному етапі багато науковців узагальнюють види сімейних відносин за певним одним критерієм (наприклад, розподіл обов'язків та їх виконання), що унеможливорює зробити певний аналіз й дати повну оцінку профілю сімейних взаємин. Поза увагою залишається вирішення проблеми особливостей поведінки, ролей кожного з подружньої пари та вплив особистісних рис на взаємодію партнерів у молодих сім'ях. Ми припускаємо, що сиблінгова позиція подружжя може впливати на рівень задоволеності шлюбом у молодих сім'ях. Така проблема є мало вивченою та потребує не тільки теоретичного аналізу, а і дослідження у цьому напрямку.

Мета статті полягає у емпіричному дослідженні психологічних особливостей подружніх відносин у молодих сім'ях. **Завдання** дослідження: 1) здійснити теоретичний аналіз вивчення проблеми подружніх взаємин у психологічній науці; 2) провести емпіричне дослідження психологічних особливостей подружніх відносин у молодих сім'ях враховуючи компліментарність шлюбу і сиблінгової позиції; 3) встановити взаємозв'язок між психологічними особливостями подружжя і сиблінговою позицією у молодих сім'ях.

Методи дослідження

Експериментальне дослідження було проведено нами на базі клієнтської групи із Фейсбуку. В експерименті взяло участь 30 сімейних пар віком від 25 до 35 років.

Вивчення особливостей подружніх відносин у молодих сім'ях відбувалось за допомогою комплексу підібраних психодіагностичних методів: анкета (авторська розробка), яка дозволяла вивчити особливості сімейного взаємодоповнення пари: чоловік, дружина за типом комплементарності стосунків у родині респондентів; опитувальник «Визначення рольових позицій в міжособистісних відносинах» Е. Берна; опитувальник «Задоволеність шлюбом» В. Століна; опитувальник «Рольові очікування та домагання у шлюбі» (РОП) О. Волкова.

Результати та дискусії

Психологічні особливості подружніх відносин розкриваються через їх сумісність, шлюбно-сімейну адаптацію, задоволеність шлюбом. Кожен із подружжя прагне досягти у шлюбі хоча б мінімального рівня задоволення потреб, в результаті чого вже виникають дискомфорт і незадоволеність, закріплюються негативні емоції та почуття.

У молодих сім'ях свідоме ставлення до подружніх стосунків відбувається саме у партнерському шлюбі, у якому люди приймають один одного такими, якими вони є насправді, і не намагаються критикувати і змінювати кожного із партнерів. У такому союзі відсутні очікування стосовно розподілу обов'язків щодо чоловіка та жінки, визнаються рівні права та обов'язки, вітається особистісний, інтелектуальний та професійний розвиток та ін. Важливим є високий рівень взаємоповаги один до одного, довіра, певна домовленість у виконанні подружніх ролей з самого початку створення молодої сім'ї.

Формування уявлень про шлюбно-сімейні відносини відбувається ще у власній батьківській родині. Кожен із подружжя спирається на попередній досвід, особливості поведінки своїх батьків, тим самим створює для себе уявлення про рольову поведінку чоловіка або батька, дружини або матері, при цьому вже має очікування від виконання ролей свого партнера. Ці уявлення передаються дітям від батьків, вони їх засвоюють і знову передають вже власним дітям. Тобто, сімейні сценарії відбуваються так: з самого початку модель взаємин між подружжям діти беруть як приклад із сім'ї своїх батьків, у подальшому житті вони програють ці взаємини із сиблінгами, на основі оцінки подібності моделей подружніх відносин обирають партнера і вже у своїй власній сім'ї відтворюють рольові взаємини батьківської родини. Змістом сімейно-рольової сфери подружніх відносин є співробітництво шлюбних партнерів при реалізації сімейних функцій (Витек, 1988; Крахтофил, 2009; Обозов, 1990).

Теоретичний аналіз літературних джерел засвідчив, що від благополучного шлюбу в батьківській сім'ї залежить стабільність подружніх відносин, а від сиблінгової позиції сумісність у подружньому житті. (Мушкевич, Федоренко, Магдисюк & Дучимінська, 2018).

«Сиблінгова позиція» (від англ. sibling – брат чи сестра) – це стратегії поведінки індивіда по відношенню до своїх братів або сестер; позиція дитини серед братів і сестер. Ця позиція залежить від кількості дітей у сім'ї батьків, їх статі, порядку народження і часових проміжків між народженням (Адлер, 1997; Кратохвил, 2009). Як зазначає W. Tompa (Tompa, 1961) для стабільного шлюбу велике значення має те, як в ньому повторюється позиція «сиблінгів», яку займав кожен серед братів і сестер. Якщо стосунки обох сторін подружжя нагадують їх позицію у сім'ях своїх батьків, тим такі відносини є стабільними і довготривалими. Модель поведінки, яку людина використовувала до своїх братів і сестер, автоматично переносить її у стосунки з чоловіком/дружиною, і якщо відносини між партнерами будуються саме за таким принципом, то вони є більш стійкими, а шлюби вдалими (Боуэн, 2005; Кратохвил, 2009). Виходячи з цього, можна виділити компліментарний, частково компліментарний і некомпліментарний шлюб (Осьодло, 2017).

Компліментарний шлюб – це такий союз, в якому кожен із подружжя займає ту саму позицію, яку він займав по відношенню до своїх братів і сестер у батьківській родині. Репертуар засвоєних у дитинстві міжособистісних ролей та досвід їх виконання переноситься подружжям у своє сімейне життя, визначаючи характер міжособистісної взаємодії. Вибір шлюбного партнера, стиль взаємодії з ним залежить від досвіду, який був отриманий в дитинстві сиблінгом (Коттлер, 2001). В такому шлюбі, на думку К. Роджерса, спостерігається найбільш сприятливий варіант формування рольової структури: є взаємодоповнюючі очікування, готові стереотипи міжособистісних ролей та досвід їх виконання (Роджерс, 2012).

Але варто відзначити, що виражена компліментарність подружніх відносин створює дисфункціональну підсистему, що відрізняється ригідністю та жорсткою фіксацією ролей. Це зумовлює низьку здатність сім'ї пристосовуватися до змін (проходженням різних стадій життєвого циклу сім'ї та нормативних криз) і знижує її адаптивний потенціал. І саме здатність молодого подружжя до автономного функціонування допомагає їм уникнути емоційної реактивності та поляризованих (компліментарних) відносин, наприклад: переслідувач – дистанційний; агресивний – покірний; незалежний – вимогливий тощо. Таким чином, компліментарні відносини припускають взаємне пристосування партнерів, на відміну від таких відносин, які засновані на рівності та подібності (Олифірович, Зинкевич-Куземкина & Велента, 2007).

Як зауважує Я.І. Ющенко партнерам, що займали однакове положення серед братів і сестер у батьківській родині легше адаптуватися один до одного і вони швидше зможуть досягти взаєморозуміння (Ющенко, 2013).

В частково компіментарному шлюбі утворюються типи зв'язків, які частково співпадають із сиблінговими позиціями обох із партнерів. В такому шлюбі лише частково узгоджуються очікування подружжя щодо міжособистісної взаємодії (Кратохвил, 2009).

Ідентичні сиблінгові позиції обох із подружжя спостерігаються у некомпліментарних шлюбах (чоловік та дружина наприклад були старшими в сім'ї дітьми). У такому шлюбі можлива конкуренція у боротьбі за присвоєння однієї і тієї ж міжособистісної ролі. Старші діти можуть боротися за владу в сім'ї. Дівчатка частіше, ніж хлопчики, беруть на себе роль лідера і навчають своїх молодших братів і сестер. Старші сестри частіше виконують функції опікунів, ніж старші брати. Молодші діти, навпаки, не хочуть бути відповідальними, і при всякому випадку намагаються цього уникнути. Але водночас вони і дуже чутливі, якщо їм не вистачає певної любові, уваги, турботи. Якщо єдина дитина в сім'ї, то в неї немає можливості створити компліментарний шлюбний союз (Sokal Piotrowski, 2011; Smith, 1990; Howe & Rinaldi, 2004).

Аналіз наукових досліджень О. Гроздової, А. Лідерс (Гроздова & Лідерс, 1997) щодо взаємозв'язку рівня компліментарності шлюбу та задоволеності/незадоволеності подружжя партнерськими відносинами засвідчив, що максимальна задоволеність стосунками виявлена у компліментарних шлюбах та частково компліментарних. На нашу думку, від компліментарності чи некомпліментарності подружжя залежить ступінь задоволеності шлюбом, сумісність, виконання ролей та відповідні очікування.

З метою визначення компліментарності шлюбу, сиблінгової позиції кожного з подружжя, задоволеності стосунками із партнером та у батьківській сім'ї із сиблінгами було здійснено за допомогою розробленої авторської анкети.

Аналіз отриманих даних показав, що компліментарний шлюб представлений у 33,4% пар. Однакові показники по 33,3% виявлено у респондентів, в яких шлюб є частково компліментарний та некомпліментарний.

Далі проаналізуємо порядок народження одного із подружжя у родині. Так 42,8% у нашому дослідженні виявилось старших дітей, 47,4% респондентів були молодшими і 9,8% досліджуваних були єдиними дітьми у сім'ї.

У компліментарних і частково компліментарних шлюбах виявлено однакову кількість дітей як старших так і молодших – по 8 осіб, але в компліментарних вони доповнюються за статтю, а частково компліментарних – за статтю не співпадають. Некомпліментарні шлюби – 6 осіб були єдиною дитиною, 8 старшими і 10 молодшими дітьми.

У всіх шлюбах незалежно від типу компліментарності середній стаж від 1 до 5 років, що відповідає в періодизації циклу сім'ї за В. Сисенко (Сисенко, 1989) молодого шлюбу. Більшість компліментарних шлюбів за результатами нашого дослідження були зареєстровані до 1 року зустрічань, шлюби, які некомпліментарні за сиблінговою позицією щодо оформлення стосунків вважають, що треба ще почекати. Ми припускаємо, що це може бути пов'язано з невпевненістю у своєму партнерові, прагнення до лідерства кожного у парі або певна інфантильність у стосунках, якщо партнери були молодшими дітьми у своєї батьківській родині.

Аналіз задоволеності стосунками із сиблінгами відповідно до компліментарності свідчить, що незадовільні стосунки із сиблінгами виявлено у 5% компліментарних пар, 11% частково компліментарних і 36% некомпліментарних пар. Задовільні стосунки із сиблінгами мають 35% компліментарних пар, 14% частково компліментарних і 23% некомпліментарних пар. У компліментарних шлюбах стосунки з сиблінгами у партнерів були більш близькими, товарицькими, ніж у некомпліментарних, там переважно, як засвідчив досвід респондентів, вони були більш незадовільними.

Тобто, респонденти, які мали негативний досвід взаємодії із сиблінгом намагаються обирати для себе партнера, який займав іншу сиблінгову позицію, для того, щоб уникнути тих протиріч у стосунках між братами та сестрами, які були в родині їх батьків.

Результати отриманих даних, щодо задоволеності стосунками із партнером відповідно до компліментарності пари дають можливість констатувати, що задовільні стосунки мають 9% компліментарних, 24% частково компліментарних і 29% некомпліментарних пар. Однакові показники щодо незадоволених стосунків мають як компліментарні так і частково компліментарні пари – по 8% та 22% некомпліментарних пар. Отже, можна зазначити, що компліментарність родини дає можливість людині отриманий досвід позитивних стосунків із сиблінгом інтегрувати у свої відносини з партнером, що у подальшому буде сприяти гармонійним стосункам у сімейному житті.

Результати за методикою тест-опитувальник «Визначення рольових позицій в міжособистісних відносинах» за Е. Берном подано на рис. 1.

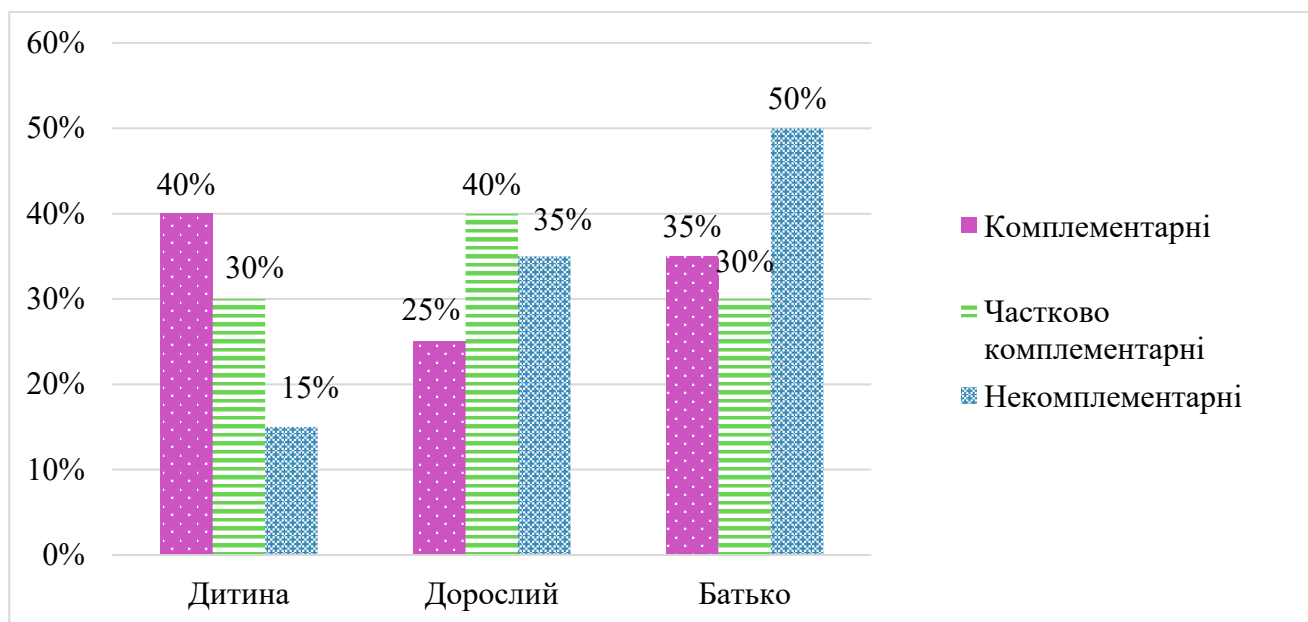

Рис. 1. Его-стани за методикою «Визначення рольових позицій в міжособистісних відносинах» за Е. Берном (%)

З рис.1. видно, що Его-стан батька проявляється у 50% некомпліментарних шлюбів, 30% частково компліментарних і 35% компліментарних шлюбів. При Батьківському его-стані людина відтворює патерни поведінки своїх реальних батьків чи інших авторитетних осіб. Це виявляється через здатність повчати, критикувати, піклуватися, проявляти турботу, дотримуватись соціальних норм, які дають індивіду можливість адаптуватися до змін у житті.

Его-стан дорослого зафіксовано у 35% некомпліментарних шлюбів, 40% частково компліментарних і 25% компліментарних шлюбів. Его-стан Дорослого перш ніж прийняти рішення оцінює і систематизує інформацію, що надходить ззовні, обдумує всі наслідки, може об'єктивно оцінити ситуацію, не розгублюючись при виникненні труднощів, діє більш зважено, враховуючи свої можливості, життєвий досвід та знання.

Его-стан дитини констатовано у 15% некомпліментарних шлюбів, 30% частково компліментарних і 40% компліментарних шлюбів. У таких шлюбах подружжя поводить себе як діти, рішення приймаються спонтанно, часом імпульсивно. Такий его-стан проявляється, коли людина не може справитися з труднощами або протистояти тиску з боку інших.

Отже, нами було встановлено, що для компліментарних і частково компліментарних шлюбів майже однаковою мірою характерні всі три его-стани особистості. У некомпліментарних шлюбах переважає его-стан батька, що найчастіше спричиняє конфлікти при не співпадінні рольових очікувань і домагань. Якщо стосунки з сиблінгом були позитивними в компліментарному шлюбі, то его-стан батька може гармонійно поєднуватися з его-станом дитини. При негативних стосунках утворюється позиція некомпліментарності у шлюбі, що в подальшому призведе до виникнення незадоволеності шлюбом.

Аналіз результатів за методикою тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко) показав, що 50% подружніх пар у компліментарному шлюбі, 35% у частково компліментарному і 15% у некомпліментарному оцінюють свій шлюб як благополучний. Цим сім'ям притаманна узгодженість сімейних цінностей та рольових очікувань-домагань при реалізації сімейних функцій. 45% некомпліментарних пар, 55% частково компліментарних і 40% компліментарних оцінюють свій шлюб скоріше як благополучний. Ці пари не завжди задовольняють потреби один одного, жертвують своїми потребами заради пріоритету потреб іншого, але в цілому вважають свій шлюб цілком благополучним. Скоріш неблагополучними вважають 40% подружніх пар у некомпліментарному шлюбі, порівняно з компліментарними і частково компліментарними, де показники є однаковими по 10%. В таких шлюбах спостерігається недостатність проявів певної уваги один до одного, тепла, любові, емоційної підтримки, розуміння, що істотно впливає на стійкість шлюбу.

Аналіз результатів за методикою «Рольові очікування і домагання в шлюбі» А.Н. Волкова відображено в табл. 1.

Нами було констатовано, що високий рівень узгодженості в інтимно-сексуальній сфері мають 45% компліментарних шлюбів порівняно з некомпліментарними, що становить 30%. Високі оцінки за шкалою означають, що умовою подружнього щастя чоловік (дружина) вважає досягнення сексуальної гармонії у шлюбі, особливості ставлення один до одного, як до сексуального партнера. Низький рівень свідчить, що партнери недооцінюють свої сексуальні стосунки.

Показники очікування подружжя

n=60

Очікування подружжя за сімейними функціями	Комплементарні шлюби			Частково комплементарні			Некомплементарні		
	Рівні			Рівні			Рівні		
	Високий	Помірний	Низький	Високий	Помірний	Низький	Високий	Помірний	Низький
Інтимно-сексуальна	45%	35%	20%	35%	45%	25%	30%	35%	35%
Особистісна ідентифікація з чоловіком/дружиною	55%	25%	20%	30%	40%	30%	10%	15%	75%
Господарсько-побутова	35%	35%	30%	30%	30%	40%	20%	35%	45%
Батьківсько-виховна	25%	45%	30%	40%	35%	25%	30%	35%	35%
Соціальна активність	40%	35%	25%	35%	35%	30%	30%	35%	35%
Емоційно-психотерапевтична	60%	35%	5%	40%	35%	25%	25%	25%	50%
Зовнішня привабливість	40%	25%	35%	40%	35%	25%	35%	30%	35%

За шкалою особистісної ідентифікації у некомпліментарних шлюбах, порівняно з компліментарними, у більшості переважає низький рівень – 75% як прагнення особистості до автономії від свого партнера. Порівняно з високим рівнем у комплементарних шлюбах – 55%, відбувається узгодженість інтересів, ціннісних орієнтацій, способів проведення вільного часу.

Приблизно однакові показники виявлено щодо узгодженості ролевих очікувань і домагань в господарсько-побутовій, батьківсько-виховній сфері, соціальній активності та зовнішньої привабливості, порівняно з емоційно-психотерапевтичною шкалою, де моральна та емоційна підтримка членів сім'ї у компліментарних стосунках знаходиться на високому рівні 60%, порівняно з некомпліментарними, у яких яскраво відображається показник низького рівня, що становить 50%. Це свідчить про те, що подружжя відчуває труднощі при вирішенні проблем, спостерігається розбіжність інтересів, поглядів, незадоволення потреб, намірів та бажань членів сім'ї, породжуючи тим самим негативні емоційні стани, що у подальшому порушує взаємини між партнерами та виникнення конфліктів.

Отже, можна зазначити, що більша узгодженість виявлена у компліментарних стосунках, ніж у некомпліментарних.

За результатами рангової кореляції Спірмена було встановлено статистично значущий позитивний взаємозв'язок між порядком народження у родині батьків з его-станом дитини ($r=0,467$; $p=0,002$), задоволеністю стосунками у парі ($r=0,899$; $p=0,0001$). Взаємозв'язки між порядком народження у сім'ї батьків з его-станом батька ($r=-0,784$; $p=0,0001$), задоволеністю стосунками із сиблінгом ($r=-0,675$; $p=0,0001$), не є статистично значущими. Его-стан батька більше проявляється у старших дітей, у молодших частіше розвивається его-стан дитини. Задоволеність стосунками у парі щодо установок про партнера і про себе вища у молодших дітей, а задоволеність стосунками із сиблінгом вища у старших дітей.

Таким чином, можна констатувати, що компліментарні шлюби мають більше шансів на задоволення у своєму розвитку, оскільки функції, які виконують партнери ідентичні з тими, які вони виконували у родині своїх батьків. Позиція сиблінгів не є прикладом для наслідування подружніх взаємин, знання про неї допоможуть розширити уявлення про функціональність членів сім'ї між поколіннями, відповідність або відхилення в подружніх стосунках у молодих сім'ях.

Висновки

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновки, що сиблінгова позиція представляє собою стратегії поведінки індивіда щодо його братів або сестер. Вибір шлюбного партнера залежить від досвіду, отриманого сиблінгом у дитинстві. Компліментарність родини дає можливість людині отриманий досвід позитивних стосунків із сиблінгом інтегрувати у свої відносини з партнером.

Рівень розуміння між подружжям та ступінь задоволеності шлюбом у компліментарних парах є вищим, ніж у некомпліментарних. Це пов'язано з тим, що в основі компліментарності ролей лежить взаємодоповнюваність потреб кожного із партнерів. У компліментарному шлюбі взаємоузгодженість та співробітництво досягаються легше, оскільки подружжя займає таке ж саме положення, яке займало серед своїх братів та сестер у батьківській сім'ї. Некомпліментарність виступає не тільки джерелом конфліктів у парі, а й точкою зростання та розвитку, коли відбувається глибше усвідомлення себе і партнера, своїх можливостей та обмежень. Отже, компліментарність шлюбного союзу стає чинником задоволеності подружніми відносинами.

З огляду на вище означене, *перспективи подальших досліджень* вбачаємо у необхідності розробки програми психокорекції та психопрофілактики психологічних особливостей подружніх відносин у молодих сім'ях, враховуючи сиблінгову позицію кожного із подружжя.

Література

1. Адлер, А. (1997). *Понять природу человека*. Москва : Академический проект.
2. Боуэн, М. (2005). *О процессах дифференциации своего «Я» в родительской семье. Теория семейных систем Мюррея Боуэна: основные понятия, методы и клиническая практика*. Москва : Когито-Центр, 81–106 .
3. Витек, К. (1988). *Проблемы супружеского благополучия*. Москва : Прогресс.
4. Гроздова, Е., & Лидерс, А. (1997). Комплементарность супругов и удовлетворенность браком. *Семейная психология и семейная терапия: Ежеквартальный научно-практический журнал*, 2, 23–31.
5. Коттлер, Дж. (2001). *Психотерапевтическое консультирование*. Санкт-Петербург : Питер.
6. Кратохвил, С. (2009). *Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний*. Санкт-Петербург : Речь.
7. Мушкевич, М., Федоренко, Р., Магдисюк, Л., & Дучимінська, Т. (2018). *Психологія молоді сім'ї: монографія*. Луцьк : Вежа-Друк.
8. Обозов, Н.Н. (1990). *Психология межличностных отношений*. Киев : Лыбидь.
9. Олифинович, Н.И. (2007). *Психология семейных кризисов*. Санкт-Петербург : Речь.
10. Осьодло, В. (2017). Проблема сиблінгових стосунків у психології сім'ї: впорядкування наукового дискурсу. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія*, 1. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_1_8
11. Роджерс, К. (2002). *Психология супружеских отношений. Возможные альтернативы*. Москва : ЭСМО.
12. Сысенко, В. А. (1989). *Супружеские конфликты*. Москва : Мысль.

13. Ющенко, Я.І. (2013). Компліментарність та функціонально-рольова узгодженість подружжя як чинники задоволеності шлюбом. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія*, 5(13), 313–319.
14. Ewin Smith, T. (1990). Academic achievement and teaching younger siblings. *Social Psychology Quarterly*, 53(4), 352–362.
15. Howe, N., & Rinaldi, C. (2004). You be the big sister': maternal-preschooler internal state discourse, perspective-taking, and sibling caretaking. *Infant and Child Development*, 13, 217–234.
16. Sokal, L., & Piotrowski, C. (2011). My Brother's Teacher? Siblings and Literacy. *Education Research International*, 253896. <https://doi.org/10.1155/2011/253896>
17. Toman, W. (1961). Family constellation of normal and disturbed marriages. *Journal of Ind. Psychol*, 17, 93–95.

References

1. Adler, A. (1997). *Ponjat prirodu cheloveka [Understand human nature]*. Moscow : Akademicheskij proekt [in Russian].
2. Boujen, M. (2005). *O processah differenciacii svoego «Ja» v roditelskoj sem'e. Teorija semejnyh sistem Mjurreja Boujena: osnovnye ponjatija, metody i klinicheskaja praktika [About the processes of differentiation of one's "I" in the parental family. Murray Bowen Family Systems Theory: Basic Concepts, Methods and Clinical Practice]*. Moscow : Kogito-Centr, 81–106 [in Russian].
3. Vitek, K. (1988). *Problemy supruzheskogo blagopoluchija [Problems of marital well-being]*. Moscow : Progress [in Russian].
4. Grozdova, E., & Lidere, A. (1997). Komplementarnost suprugov i udovletvorennost brakom [Complementarity of spouses and satisfaction with marriage]. *Semejnaja psihologija i semejnaja terapija: Ezhekvartalnyj nauchno-prakticheskij zhurnal – Family psychology and family therapy: Quarterly scientific and practical journal*, 2, 23–31 [in Russian].
5. Kottler, Dzh. (2001). *Psihoterapevticheskoe konsultirovanie [Psychotherapeutic counseling]*. Saint Petersburg : Piter [in Russian].
6. Kratochvil, S. (2009). *Psihoterapija semejno-seksualnyh disgarmonij [Psychotherapy of family and sexual disharmony]*. Saint Petersburg : Rech [in Russian].
7. Mushkevich, M., Fedorenko, R., Magdisjuk, L., & Duchiminska, T. (2018). *Psihologija molodoi simji: monografija [Psychology young family: monograph]*. Luck : Vezha-Druk [in Ukrainian].
8. Obozov, N.N. (1990). *Psihologija mezhlchnostnyh otnoshenij [Psychology of interpersonal relationships]*. Kyiv : Lybid [in Russian].
9. Olifirovich, N.I. (2007). *Psihologija semejnyh krizisov [The Psychology of Family Crises]*. Saint Petersburg : Rech [in Russian].
10. Osodlo, V. (2017). Problema siblinhovykh stosunkiv u psykhologhii simji: vporiadkuvannia naukovooho dyskursu [The problem of siblings in psychology: streamlining scientific discourse]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriya: Psykhologhiia – Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: Psychology*, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_1_8 [in Ukrainian].
11. Rodzhers, K. (2002). *Psihologija supruzheskih otnoshenij. Vozmozhnye alternatyvy [Psychology of marital relations. Possible alternatives]*. Moscow : ESMO [in Russian].
12. Sysenko, V.A. (1989). *Supruzheskie konflikty [Spousal conflicts]*. Moscow: Mysl [in Russian].
13. Yushchenko, Ya.I. (2013). Komplementarnist ta funktsionalno-rolova uzghodzenist подружжя як чинники задоволеності шлюбом [Complementarity and functional-role coordination of spouses as factors of marriage satisfaction]. *Aktualni problemy psykhologhii. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologhii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Psykhofiziologhiia. Psykhologhiia pratsi. Eksperymentalna psykhologhiia – Actual problems of psychology. Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine. Psychophysiology. Psychology of work. Experimental psychology*, 5(13), 313–319 [in Ukrainian].
14. Ewin Smith, T. (1990). Academic achievement and teaching younger siblings. *Social Psychology Quarterly*, 53(4), 352–362.

15. Howe, N., & Rinaldi, C. (2004). You be the big sister': maternal-preschooler internal state discourse, perspective-taking, and sibling caretaking. *Infant and Child Development*, 13, 217–234.
16. Sokal, L., & Piotrowski, C. (2011). My Brother's Teacher? Siblings and Literacy. *Education Research International*, 253896. <https://doi.org/10.1155/2011/253896>
17. Toman, W. (1961). Family constellation of normal and disturbed marriages. *Journal of Ind. Psychol*, 17, 93–95.

THE INFLUENCE OF SIBLING POSITION ON SATISFACTION OF MARITAL RELATIONSHIPS IN YOUNG FAMILIES

Olga Sydorenko

PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of General and Social Psychology

National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

OlgaBorisoUA@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0925-4966>

Oksana Zaporozhets

Master's Degree Student, Specialty "Psychology" of the Psychology Faculty

National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

AfinA249@bigmir.net, <https://orcid.org/0000-0003-2044-1674>

Abstract

The article discusses the peculiarities of marital relationships in young families. Foreign and domestic studies on the problem of marital relations are analyzed, in particular, the influence of sibling position on the level of marital satisfaction. The psychological meaning of the sibling position concept is revealed. Peculiarities of complementary, partially complementary and non-complementary marriages according to the sibling position are characterized. It is noted that the complementarity of marriage allows a person to integrate the positive experience of interaction with siblings in their family life. According to Spearman's rank correlation, a statistically significant positive relationship was found between the birth order in the family with the child's ego-state ($r=0.467$; $p=0.002$), satisfaction with the couple's relationship ($r=0.899$; $p=0.0001$). The relationship between the birth order in the family with the ego-state of the father ($r=-0.784$; $p=0.0001$), satisfaction of the relationship with sibling ($r=-0.675$; $p=0.0001$), is not statistically significant. It has been found that in complementary marriages most respondents have a close relationship with their siblings, and in non-complementary couples a relationship with a sibling is unsatisfactory. Experiencing an unsatisfactory relationship with a sibling, they subconsciously choose a partner to live with another sibling position, thus trying not to reproduce the scenario of the relationship that was in the family of their parents. The ego-state of the father is more pronounced in older children than in younger children. The younger ones often develop the ego-state of the child. Satisfaction with the relationship between the couple in relation to the partner and himself is higher in younger children. Satisfaction with sibling is higher in older children. It was stated that complementary marriages are more satisfied with their marital relations, relationships with siblings, the functions performed by partners are similar to those they performed in the family of their parents. It is noted that the development of an appropriate psycho-correctional program, taking into account the sibling position of each spouse, will help stabilize marital relations in young families.

Keywords: parental family, behavior, siblings, marriage, complementarity, sibling position, marital relations, compatibility, adaptation, marital satisfaction.

Подано 06.06.2022

Рекомендовано до друку 18.06.2022

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН НА ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ПІДЛІТКА

Марія Сичинська

аспірантка кафедри психології та особистісного розвитку

ДЗВО «Університет менеджменту освіти»

04053, Україна, м. Київ, вул. Січових стрільців, 52-А

Sy4ynska@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9096-8573>

Анотація

Статтю присвячено проблемі формування резильєнтності як предиктора ефективної адаптації українських підлітків до життєдіяльності в умовах воєнного стану. На підґрунті застосування теоретичного аналізу та узагальнення наукових джерел розкрито зміст категорії резильєнтність, її провідні ознаки та функції. Поняття резильєнтності тлумачиться як спроможність особистості протистояти загрозам та швидко відновлюватись. Наголошено, що резильєнтність як системна особистісна якість формується внаслідок інтегрованої дії внутрішніх (індивідуально-психологічних) і зовнішніх (соціальних) чинників. Викладено зміст, структуру та вияви батьківсько-дитячих взаємин як чинника формування резильєнтності у підлітковому віці. Доведено значущість батьківсько-дитячих взаємин як провідного чинника формування резильєнтності у підлітковому віці. Презентовано авторську структурно-функціональну модель впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка та проаналізовано зміст цієї моделі. Розкрито зміст ціннісно-мотиваційного, когнітивно-рефлексивного, емоційно-регулятивного і конативно-поведінкового компонентів батьківсько-дитячих взаємин, наголошено на їхній синергійній взаємодії. Виокремлено та диференційовано функції батьківського впливу на формування резильєнтності підлітка, а саме: просвітницьку (інформування, пояснення для формування світоглядної цінності резильєнтності; фасилітаційну (збагачення і стимуляція резильєнтності дитини власним прикладом батьків); комунікативну (емпатійне прийняття, емоційна близькість, змістовне спілкування). Наголошено, що індивідуальна траєкторія виховання у поєднанні зі значущими індивідуальними психофізіологічними чинниками формування підлітка (властивості темпераменту, риси характеру, зміст самоприйняття) сприяють розвитку резильєнтності як актуальної особистісної риси у підлітковому віці.

Ключові слова: батьківсько-дитячі взаємини, резильєнтність, підліток, підлітковий вік, індивідуальна траєкторія виховання, адаптація.

Вступ

Проблема формування резильєнтності підлітків під впливом батьківсько-дитячих взаємин набуває особливої значущості сьогодні, в умовах повномасштабної війни в Україні. Наразі спостерігається значне ускладнення можливостей адаптації до скрутних життєвих умов серед підлітків, що, як наслідок, може загрожувати їхньому психофізіологічному розвитку.

Провідною особистісною рисою, яка визначає успішність адаптації підлітків до життєдіяльності в умовах воєнного стану, є резильєнтність. У сучасному світі є різноманітні підходи до вивчення резильєнтності, зокрема А.С. Masten розглядав резильєнтність як

здатність і результат успішної адаптації; M.Rutter вивчав резильєнтність як результат взаємодії між ризиком і захисними факторами; D. Cicchetti та K. Valentino вважали, що резильєнтність людини впливає не тільки від вроджених характеристик, але й від зовнішніх обставин (Cicchetti & Valentino, 2006). Дослідники D. Cicchetti та K. Valentino зосередили увагу на факторах, які формують шляхи розвитку, включаючи вплив з боку родини (Cicchetti & Valentino, 2004).

Дійсно, активізація резильєнтності підлітків для подолання ними стресових і кризових станів стає платформою для подальшого становлення їх особистості. Водночас провідною зовнішньою умовою є організація сприятливого соціального супроводу, який першочергово забезпечують батьки, адже вченими встановлено, що позитивні стосунки між батьками та їхніми дітьми позитивно прогнозують резильєнтність підлітків (Werner, 2000).

Відтак, важливим прикладним завданням психологічної науки та практики є вивчення специфіки формування та проявів резильєнтності українських підлітків, а також розроблення та апробація програм фасилітації дорослими цієї риси.

Метою статті є виклад результатів теоретичного аналізу проблеми змісту та детермінації резильєнтності як предиктора ефективною адаптації українських підлітків до життєдіяльності в умовах воєнного стану та презентація авторської структурно-функціональної моделі впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка. **Завдання:** 1) здійснити аналіз та узагальнення наукових підходів до проблеми резильєнтності сучасних підлітків; 2) на підґрунті аналізу наукових джерел визначити чинники формування резильєнтності як провідної умови адаптації вітчизняних підлітків до складних умов життєдіяльності; 3) розробити й описати структурно-функціональну модель впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка.

Методи дослідження

Для досягнення мети та реалізації завдань були використані такі теоретичні методи як аналіз наукових джерел, індукція, дедукція і систематизація психологічних даних за темою дослідження, узагальнення теоретико-методологічних підходів до проблеми, теоретичне моделювання.

Результати та дискусії

Зважаючи на розповсюдженість проблем, суперечностей і відвертих кризових викликів функціонування сучасної особистості, поняття резильєнтності потрапило та міцно закріпилось у фокусі сучасних психологічних досліджень. Резильєнтність визначається як здатність (потенційна або вже проявлена) динамічної системи успішно адаптуватися до несприятливих факторів, які загрожують функціонуванню системи, життєздатності або розвитку; успішна адаптація або розвиток в контексті значного негативного впливу (Masten, 2014: 308). Дослідник M. Rutter визначав резильєнтність як динамічну концепцію, що виникає в результаті взаємодії між ризиком і захисними факторами, а також стверджував, що ця динамічна структура змінює вплив негативних подій на життя. Захисні фактори слугують буфером проти труднощів, а саме описують ситуації, які пом'якшують, зменшують або усувають ризик або вплив труднощів і розвивають здорову адаптацію та компетенції особистості (Rutter, 1999).

Теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, що резильєнтність особистості формується шляхом синергійного впливу трьох рівнів чинників функціонування особистості,

а саме на *мікрорівні* особистих виявів (психофізіологічні, когнітивні, емоційно-вольові, ціннісно-смыслові, конативні тощо), мезорівні – взаємодії з найближчим соціальним оточенням, що включає сім'ю, товаришів, друзів), та макрорівні, який передбачає вплив громади і суспільства загалом. На думку вітчизняного дослідника П.В. Лушина, в перехідний період у людини спрацьовують неусвідомлені програми самопомоги та виживання, реалізація яких потребує допомоги інших, суб'єкт здійснює перехід на соціальний рівень саморегуляції (Лушин, 2013).

Складні життєві обставини не лише перевіряють резильєнтність, але й сприяють її формуванню. За нашим уявленням, особистісні зміни є результатом взаємодії людини з зовнішніми факторами навколишнього середовища, і це особливо яскраво простежується у складному перехідному періоді – підлітковому віці, який вважається вразливим для більшості людей через невизначеність майбутнього. Підлітковий вік характеризується швидкими та нерівномірними темпами фізичного та фізіологічного розвитку, які супроводжуються соціальними та психологічними проблемами. На цьому тлі серед підлітків спостерігається різке збільшення поширеності емоційних симптомів, таких як тривога та депресія (Skrove, Romundstad & Indredavik, 2013).

Зараз у практиці психологічного консультування є очевидним, як по-різному підлітки адаптуються до труднощів, пов'язаних з війною. Відповідно, використання підлітками активів і ресурсів для позитивного подолання негараздів демонструє застосування резильєнтності як процес.

Науковці D. Cicchetti та K. Valentino вважають, що резильєнтність людини впливає не тільки від вроджених характеристик, але й від зовнішніх обставин (Cicchetti & Valentino, 2006). Очевидно, що серед зовнішніх чинників формування резильєнтності сім'я має найбільш прямий і тривалий вплив. Дослідники T.M. Yates і A.S. Masten удосконалили модель розвитку резильєнтності, щоб зосередити увагу на факторах, які формують шляхи розвитку, включаючи вплив з боку родини (Yates & Masten, 2004).

Зважаючи на значущість резильєнтності для психічного розвитку підлітків, нами було сформовано модель впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітків (рис. 1). Батьківсько-дитячі взаємини розглядаються у цій моделі як складна система взаємопов'язаних складових та їх показників. Зокрема, *ціннісно-мотиваційний компонент* батьківсько-дитячих взаємин складає сукупність цінностей, переконань, норм і принципів, потреб, прагнень і мотивів, що забезпечують ціннісне ставлення до батьківсько-дитячих взаємин. Показниками цього компоненту є: цінність батьківсько-дитячих взаємин для їх суб'єктів (батьків і підлітків); умотивованість щодо побудови конструктивних батьківсько-дитячих взаємин; потреба в реалізації оптимального стилю сімейного виховання; прагнення здобути і поглибити психолого-педагогічні знання щодо батьківсько-дитячих взаємин та їх оптимізації).

Формування ціннісно-мотиваційного компоненту батьківсько-дитячих взаємин відбувається у процесі соціалізації. Адже, за словами О.Л. Музики, особистісні цінності – це сформовані в процесі вирішення життєвих завдань і закріплені в ціннісному досвіді людини уявлення про морально-етичні межі й індивідуальні інструментальні засоби для задоволення особистісних потреб (Музика, 2017: 44). Ціннісний компонент батьківсько-дитячих взаємин – найпотужніший чинник формування, становлення й зростання сім'ї як на рівні взаємодії подружжя, так і на рівні взаємодії батьків з дитиною, що «передбачає формування в молодій

людини системи цінностей, що визначають її ставлення до себе, інших людей, навколишнього світу» (Сопівник, 2016).

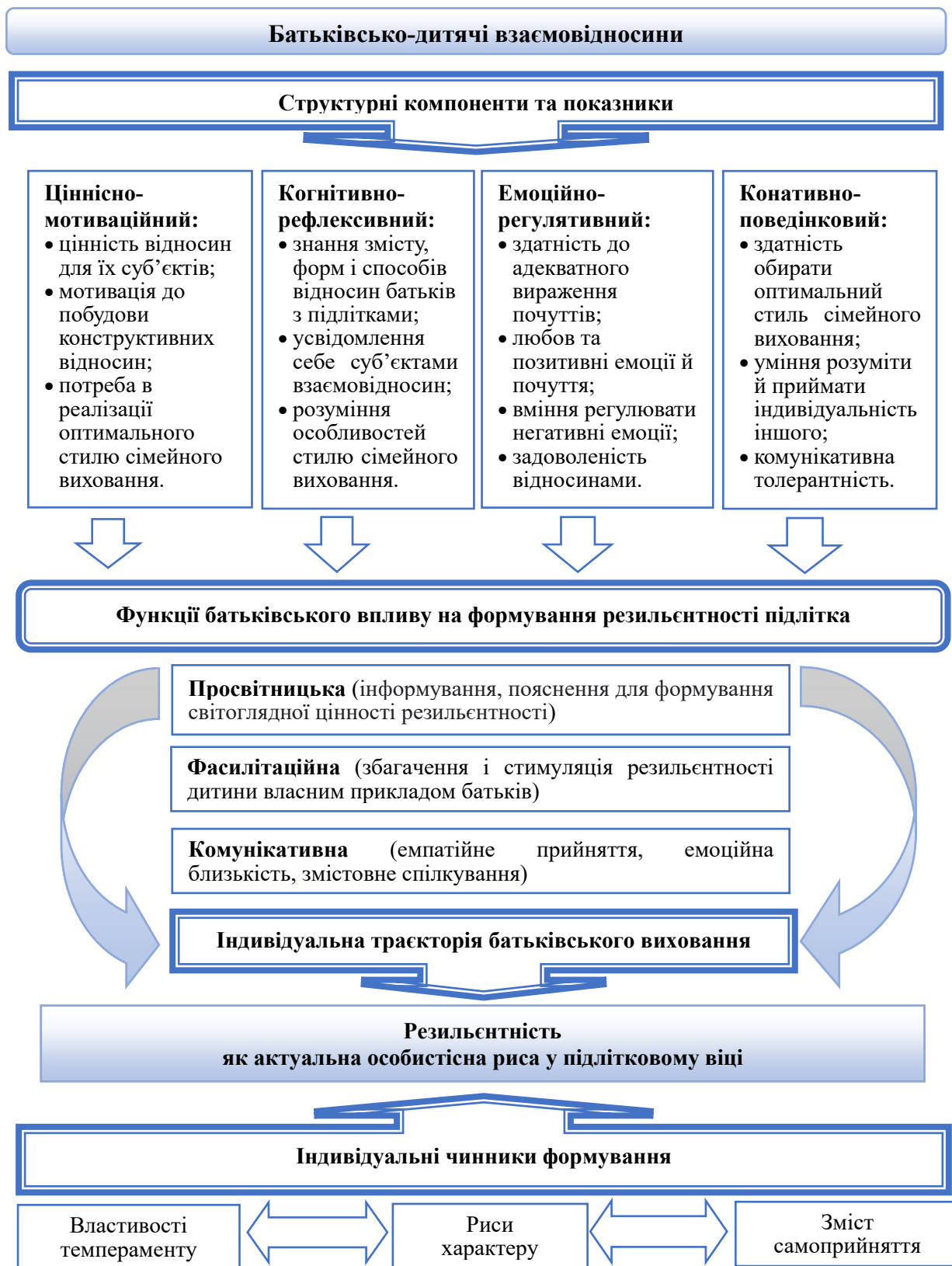

Рис. 1. Структурно-функціональна модель впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка

Процес формування цінностей через батьківсько-дитячі взаємини зазнає постійної трансформації від авторитарної домінанти до співпраці батьків і підлітка, що забезпечує соціальну мобільність особистості, її здатність до автономності, позитивного сприйняття навколишнього світу, пошуку виходу зі стресових чи конфліктних ситуацій, емоційну стійкість, власне «Я» у мінливих умовах. Усе це та інше можливе лише за умови позитивного ставлення особистості до самої себе, навколишнього світу й інших людей.

Важливою ознакою взаємин з підлітком є наявність складного сплетіння суперечливих тенденцій особистісного й соціального у їх розвитку. З одного боку, цей вік характеризується численними позитивними аспектами – зростає самостійність, урізноманітнення взаємин з однолітками і дорослими, їх змістовність, розширення та істотна зміна діяльності підлітків, розвиток відповідального ставлення до себе та інших людей. Це період вільного вибору особистістю певних ідеалів, сенсожиттєвих настанов, який зумовлює ціннісно-цільовий вектор її самореалізації в контексті цілісної життєдіяльності (Радчук, 2011).

Надзвичайно важливим є усвідомлення потреби і прагнення здобути і поглибити психолого-педагогічні знання щодо батьківсько-дитячих взаємин та їх оптимізації у вихованні особистості підліткового віку. *Когнітивно-рефлексивний компонент* тлумачиться нами як обізнаність щодо сукупності знань і вмінь, які забезпечують розуміння й усвідомлення особливостей батьківсько-дитячих взаємин та рефлексію їх реалізації. Даний компонент містить сукупність знань, умінь, які сприяють пізнавальній активності щодо сутності, компонентів, чинників і показників батьківсько-дитячих взаємин, сприяють розумінню й усвідомленню особливостей батьківсько-дитячих взаємин та їх впливу на розвиток підростаючої особистості. Показниками цього компоненту постають: знання змісту, форм і способів взаємин батьків з підлітками; усвідомлення себе суб'єктами батьківсько-дитячих взаємин; розуміння особливостей стилю сімейного виховання та його впливу на розвиток особистості підлітка).

Знання і розуміння особливостей психічного розвитку особистості підліткового віку суттєво визначає сутність дитячо-батьківських взаємин, їхні характеристики. Це розуміння й усвідомлення характеру емоційного зв'язку: з боку батьків – емоційного прийняття підростаючої особистості, любові до неї, з боку підлітка – прихильності та позитивного ставлення до батьків. Також слід брати до уваги мотиви виховання й батьківства; ступінь включеності батьків і їхньої дитини у батьківсько-дитячі взаємини та його усвідомлення. Когнітивний компонент дитячо-батьківських взаємин відображає певною мірою батьківську позицію. Наприклад, уявлення батьків про свою дитину, розуміння форм і методів виховання, узгодженість позицій батьків стосовно підлітка, настанови, їхній вплив на формування не лише взаємин з підростаючою особистістю, а й її світогляду, поведінки, становлення її особистісних структур тощо. Батьківсько-дитячі взаємини відображають характер взаємин у сім'ї, їх частоту, модальність, спрямованість та інші характеристики, що створюють в сукупності той особливий, далеко не завжди усвідомлюваний контекст, через який заломлюються вербальні впливи – настанови, поради тощо.

Батьківсько-дитячі взаємини складають лише «верхівку айсберга» багатофакторного формувального впливу сім'ї на підлітка – всього комплексу виховного процесу та інших змістово-структурно-динамічних характеристик сім'ї, що охоплюють як усвідомлювані настанови, цілеспрямовані впливи батьків, так і ті чинники, які здебільшого не усвідомлюються, проте мають значний вплив на особистість у підлітковому віці. Як зазначила О.В. Савченко, батьківсько-дитячі взаємини передбачають розгляд, обмірковування,

визначення ситуації, що свідчить про актуалізацію когнітивних факторів як важливого аспекту у розумінні мотивів батьківсько-дитячих взаємин і діяльності людини загалом (Савченко, 2012).

Емоційно-регулятивний компонент передбачає адекватний вияв почуттів і емоцій суб'єктами батьківсько-дитячих взаємин, їх регуляцію та формування позитивної емоційної основи батьківсько-дитячих взаємин. Показниками цього компоненту можна вважати здатність до адекватного вираження почуттів суб'єктами батьківсько-дитячих взаємин; любов та позитивні емоції й почуття по відношенню один до одного; вміння регулювати негативні емоції у батьківсько-дитячих взаєминах; задоволеність такими взаєминами.

Здатність до адекватного прояву почуттів та емоцій суб'єктами батьківсько-дитячих взаємин вказує на значущість для особистості тих чи інших явищ дійсності, що спонукають її до дії. Емоції і почуття слугують своєрідним «внутрішнім регулятором» взаємин та діяльності у сім'ї. Взаємозалежність когнітивного й емоційного компонентів передбачають виявлення, усвідомлення і продукування цінностей у батьківсько-дитячих взаєминах, оскільки взаємини є одним з перших механізмів соціалізації дитини. Тому ціннісні орієнтації батьків відбиваються не лише на становленні системи ціннісних орієнтацій дитини, але й на досягненню нею емоційного благополуччя.

Емоційний компонент становить основу батьківсько-дитячих взаємин, сприяє формуванню у підлітка зрілих соціальних навичок, забезпечуючи успішність у міжособистісних взаєминах, досягнення психологічного благополуччя тощо. Ефективність і надійність батьківсько-дитячих взаємин значною мірою залежить від емоційної стійкості, яка сприяє зменшенню негативного впливу сильних емоцій, прояву готовності до дій, запобіганню появі стресових ситуацій (Кочубей & Семенов, 2013:118).

Виступаючи емоційними наставниками для своїх дітей, батьки мають бути емоційно грамотними, а це, як зазначає Д. Гоулман, потребує спеціальної підготовки. Вчений наголошує, що це колосальне завдання потребує двох важливих змін: щоб учителі вийшли за рамки своєї традиційної місії і щоб суспільство проявило більшу зацікавленість у сфері освіти (Гоулман, 2020: 487).

Конативно-поведінковий компонент батьківсько-дитячих взаємин потребує здатності будувати гармонійні батьківсько-дитячі взаємини. Показниками цього компоненту слугують: здатність обирати оптимальний стиль сімейного виховання; вміння розуміти й приймати індивідуальність іншого; комунікативна толерантність. Маркерами прояву конативно-поведінкового компоненту є задоволення батьками потреб особистості підлітка, турбота та увага до підлітка з боку батьків; вибір оптимального стилю спілкування і взаємодії з підлітком, способу розв'язання проблемних ситуацій, надання підтримки й автономії підлітку; реалізація соціального контролю: вимог й заборон, їх змісту і кількості, способів контролю, санкцій (заохочення і покарання), здійснення батьківського моніторингу; дотримання стійкості і послідовності (суперечливості) сімейного виховання.

Особливо актуальними для батьківсько-дитячих взаємин є усвідомлення цілей, смислів, прийняття особистості дитини, мотивація до особистісного зростання як батьків, так і дитини, розуміння власного потенціалу, автономія особистості, здатність до свідомого контролю, оцінювання досягнень і перспектив (Сердюк & Шамич, 2017). У баченні І.В. Корчікової, здатність самостійно й незалежно від безпосередніх зовнішніх чинників сприяти становленню власної позиції і поведінки дитини дозволяє здійснення свідомого вибору, проектування майбутнього на основі рефлексії власних потреб, мотивів і цінностей (Корчікова, 2014:9).

Поведінковий компонент передбачає реалізацію конкретних операцій, дій, вчинків, які супроводжують взаємодію і спілкування батьків з підростаючою особистістю, формуючи загальну стратегію виховання. Також цей компонент характеризує гендерна вибірковість, а саме: поведінка батьків по відношенню до дітей різної статі різна. Поведінковий компонент включає не лише догляд за підлітком, а й стиль поведінки, спілкування і взаємодії, прийнятний характер дисциплінарних впливів.

Однією із провідних функцій батьківсько-дитячих взаємин є *просвітницька*, яка проявляється через інформування, пояснення для формування світоглядної цінності резильєнтності. Надання батьками інформації щодо важливості резильєнтності сприяє тому, що підлітки, які володіють компетентностями, навичками та ресурсами, вважаються більш витривалими. Водночас, у батьків щодо особистості підліткового віку, окрім інформування з'являється ще важлива додаткова місія – моніторинг змісту та емоційного супроводу її спілкування у соціальних мережах, надання зразків медіаграмотності. Результати попередніх досліджень переконують, що соціальні мережі та Інтернет створюють можливості для розвитку, а також є джерелом ризиків для психічного здоров'я підлітків. Щодо них проблема насильства та надмірної залученості визнана найважливішим негативним соціальним фактором (Lebedynets-Roda, 2020). Ця ситуація створює серйозну перешкоду для формування резильєнтності підлітків і вимагає від їхніх батьків активного втручання. Кожна сім'я потребує професійних порад і вказівок для досягнення всебічного зміцнення резильєнтності.

Зважаючи на значну емоційну залученість суб'єктів батьківсько-дитячих взаємин, важливу роль для формування резильєнтності підлітків відіграє *фасилітаційна* функція, змістом якої є збагачення і стимуляція резильєнтності дитини власним прикладом батьків.

Привертає увагу *екофасилітативний підхід* вітчизняного психолога, науковця П.В. Лушина, підґрунтя якого передбачає розкриття особистісних змін особистості, що проявляються у її поведінці, діяльності під час переходу до нової ідентичності, здатної продуктивно вирішувати творчі завдання. Іншими словами, відбувається зміна системи уявлень підростаючої особистості відносно самої себе, власного способу життя в процесі реалізації творчого розвитку шляхом акумулювання креативних ідей у розв'язанні різного характеру особистісних проблем, подоланні їх наслідків. Модифікація ідентичності, як зауважує дослідник, можлива як радикально, так і неочікувано, причому як власне для суб'єкта (підлітка), так і для навколишнього середовища. Це уможлиблює особистості опанувати нові цінності, переконання, способи дії, формувати новий тип емоційного реагування, тим самим сприяти міжсистемному переходу до принципово нових можливостей ідентичності, реалізуючи творчі задуми, прийняття неординарних рішень. Так, особистість, яка опинилась в умовах кризових ситуацій, психотравмуючих подій зазнає суттєвих змін, що передбачають формування нової ідентичності, в процесі якого можуть спостерігатися позитивні (негативні) аспекти (негативні – як результат пережитих психологічних травмуючих подій (в умовах) невизначеності, позитивні – передбачають появу принципово нових соціально спрямованих можливостей), творчого розвитку як колективу, так і окремих працівників. Отже, у межах екофасилітативного підходу П.В. Лушин вказує на процес змін особистості в період кризи, який полягає у переході від застарілої ідентичності до нової, спроможної приймати креативні рішення, прагнути до творчого розвитку в умовах нового зовнішнього середовища (Лушин, 2013: 28).

Ознаки фасилітації педагога щодо учнів, запропоновані в межах гуманістичної клієнтоцентрованої психології К. Роджерсом, цілком можна застосувати щодо батьківсько-

дитячих взаємин, де фасилітація розглядається як сприяння особистісному зростанню клієнта, самоактуалізації його внутрішнього потенціалу, розвитку здатності до творчої адаптації та самозміни (Rogers, 1961). Батьки у взаємодії з підлітком мають дотримуватись трьох важливих настановлень: перше – це справжність, щирість, або конгруентність. Дорослий повинен прийняти свої почуття як цілком природні й нормальні, вміти їх проявляти у формі, що не ображає і не кривдить підростаючу особистість. Друга настанова – безумовне прийняття підлітка, позитивне ставлення до нього, а третя – емпатія, емпатичне розуміння. Основоположними для розуміння сутності фасилітації у сімейному вихованні є ідеї про самоцінність особистості й притаманну їй потребу постійного вдосконалення.

І найбільш тривалою та інтенсивною є дія *комунікативної* функції у процесі розвитку батьками резильєнтності підлітка. На підґрунті емпатійного прийняття, емоційної близькості відбувається змістовне, підтримуюче спілкування батьків з особистістю підліткового віку. Прихильники психоаналітичного підходу розглядають батьківсько-дитячі взаємини як взаємини найближчого соціального оточення, що впливають на формування у підлітка почуття прихильності до найближчих дорослих, задоволення потреб у прийнятті, визнанні, захисті, емоційній підтримці, повазі. Це, у свою чергу, впливає на успішність соціальної адаптації підлітка чи дезадаптації, а характер батьківсько-дитячих взаємин буде складати основну умову соціальної адаптації підростаючої особистості. Резильєнтність підлітків, в першу чергу, як зазначають A.S. Masten, K.M. Best та N. Garmezy, стосується сімейного рівня втручання, адже це є основна соціальна опора підлітків, перші зовнішні засоби захисту розвитку (Masten, Best & Garmezy, 1990). Підлітки, котрі проживають позитивні стосунки з батьками, відчувають батьківську увагу, підтримку, заохочення та турботу більш схильні до резильєнтності (Eccles, Early, Fraser, Belansky & McCarthy, 1997).

На підґрунті вияву попередньо охарактеризованих компонентів і синергійної дії функцій батьківсько-дитячих взаємин в умовах життя конкретної сім'ї, яка забезпечує формування особистості підліткового віку розгортається індивідуальна траєкторія батьківського виховання. Ця траєкторія відображає у прогностичному аспекті ті цілі та завдання, які ставлять батьки щодо виховання підлітка, а в актуальному виявляється у сукупності тих виховних методів, прийомів і засобів, що використовуються мамою і татом при взаємодії з підлітком. Власне, формування його резильєнтності як стійкої особистісної якості є одним із вагомих маркерів успішності реалізації батьками індивідуальної виховної траєкторії.

Ученими встановлено, що позитивні стосунки між батьками та підлітками позитивно прогнозують резильєнтність останніх (Werner, 2000). Саме тому, на нашу думку, батькам доцільно зайняти активну позицію у супроводі процесу проживання підлітком травмуючих ситуацій, підтримуючи тим самим динаміку формування його резильєнтності, а за найкращих умов – сприяти майбутній саморегуляції особистості у процесі подолання складних життєвих обставин.

Беручи до уваги взаємодію трьох провідних чинників формування особистості – біологічного, соціального та активності, яка проявляється в діяльності – зазначимо, що у нашій моделі формування резильєнтності підлітка доречно виокремити індивідуальні чинники формування резильєнтності, зокрема це властивості темпераменту, риси характеру, зміст самосприйняття.

Розглядаючи резильєнтність як системну якість особистості, зазначимо, що на її формування вочевидь впливають внутрішні психофізіологічні особливості підлітка. Так, вроджену основу для резильєнтності становлять властивості темпераменту, що в свою чергу

впливають зі специфіки вищої нервової діяльності людини. Однак, наголосимо, що зв'язок резильєнтності та типу ВНД не є прямим, зокрема носії слабого типу можуть розвинути високий рівень резильєнтності за рахунок успішного сімейного впливу та самовиховання. В свою чергу, самовиховання постає значущим чинником формування характеру підлітків. Внаслідок цього на їхню резильєнтність впливають ряд сформованих рис характеру, як-то розумова гнучкість, емоційна стійкість, цілеспрямованість, наполегливість, витримка тощо.

Підлітковий вік правомірно вважається сенситивним до розвитку самосвідомості особистості. Варто зауважити, що, оскільки дитячо-батьківські взаємини безпосередньо пов'язані з особливостями сімейного виховання, важливим є розуміння батьками актуальності впливу типу сімейного виховання на розвиток Я-концепції, зміст самосприяття особистості в підлітковому віці. Хоча підлітки проводять менше часу з батьками, а їхні стосунки переживають період реорганізації (наприклад, незалежність), немає підстав вважати, що батьківська підтримка неважлива для самоставлення підлітків (Harter, 2006). Дійсно, близькі стосунки між батьками та дітьми як і раніше є важливим джерелом самооцінки підлітків (Mattanah, Lopez & Govern, 2011). Таким чином, зміст самосприяття, що визначає рівень самооцінки та домагань, є ядром резильєнтності підлітка. Якщо самосприяття підлітка є загалом позитивним, то і реакція на життєві труднощі буде адекватною через визнання власної спроможності їхнього подолання. Натомість, невпевненість підлітка в собі, невизнання власних ресурсів може суттєво гальмувати прояви резильєнтності.

Висновки

У реаліях повномасштабної російської збройної агресії проти України провідною умовою адаптації вітчизняних підлітків до складних умов життєдіяльності постає резильєнтність, на формування якої впливають внутрішні, індивідуально-психофізіологічні, та зовнішні, соціально-психологічні, чинники. Значним зовнішнім ресурсом є батьківська підтримка, що сприяє позитивному розвитку особистості в підлітковому віці. Розгляд теорії резильєнтності в більш екологічному контексті підкреслює, що зовнішні ресурси можуть бути центром змін, які допомагають підліткам відновитися після труднощів, запобігти негативним наслідкам психотравмуючих подій та за допомогою фасилітаційного супроводу батьків сприяти розвитку особистості підлітків.

Отже, особливо важливою для підлітків є батьківська підтримка, яка позитивно впливає на розвиток їхніх внутрішніх ресурсів та є хорошою системою підтримки для розвитку резильєнтності. Ряд структурних компонентів батьківсько-дитячих взаємин, зокрема когнітивно-рефлексивний, емоційно-регулятивний та конативно-поведінковий впливають на формування резильєнтності підлітків, реалізуючись через просвітницьку, фасилітаційну та комунікативну функції. Специфіка впливу батьків, їх ставлення до підростаючої особистості визначають зміст індивідуальної траєкторії виховного впливу, яка, в свою чергу, інтегрується з психофізіологічними якостями підлітка та стає платформою для формування його резильєнтності.

Перспективами наших подальших досліджень є діагностика рівня та чинників формування резильєнтності українських підлітків.

Література

1. Гоулман, Д. (2020). Емоційний інтелект. Харків : Віват.
2. Корчікова, І.В. (2014). Особистісна автономія як чинник визначення життєвої перспективи в юнацькому віці. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Київ. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/5177>

3. Кочубей, Т., & Семенов, А. (2013). Наукові підходи до вивчення емоційної стійкості як особистісної лідерської якості. *Збірник наукових праць Уманського педагогічного університету, 1*, 117–124. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2013_1_17
4. Лушин, П.В. (2013). Экологичная помощь личности в переходный период: экофасилитация (Монография). Киев.
5. Музика, О.Л. (2017). Ціннісна детермінація становлення обдарованої особистості. (Монографія). Київ : Видавничий Дім «Слово». Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/708203/1/Muzyka_O_L_ZDSOO_IP_2017.pdf
6. Радчук, Г.К. (2011). Психологія аксіогенезу особистості у контексті вищої професійної освіти. (Автореф. дис. д-ра психол. наук). Київ.
7. Савченко, О.В. (2012). Аналіз когнітивних структур, що обумовлюють сприйняття та оцінку різних ситуацій. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології»*, 20, 244–253.
8. Сердюк, Л.З., & Шамич, О.М. (2017). Самодетермінація особистості як психологічна основа її самореалізації. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Т. VI., 13.*, 164–73. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/709101/1/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8E%D0%BA%20%D0%9B_%D0%A8.pdf
9. Сопівник, І.В. (2016). Ціннісний (аксіологічний) підхід у вихованні особистості. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, 239, 225–229. Київ.
10. Cicchetti, D., & Valentino, K. (2006). An ecological transactional perspective on child maltreatment: Failure of the average expectable environment and its influence upon child development. In D. Cicchetti & D.J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology* (Vol. 3, 2nd ed., pp. 129–201). New York : John Wiley.
11. Eccles, J.S., Early, D., Fraser, K., Belansky, E., & McCarthy, K. (1997). The relation of connection, regulation, and support for autonomy to adolescents' functioning. *Journal of Adolescent Research*, 12(2), 263–286.
12. Harter, S. (2006). Developmental perspectives on the self. In N. Eisenberg (Ed.) *Handbook of Child Psychology*, (Vol. 4, pp. 513–519). New York : Wiley.
13. Lebedynets-Roda, O. (2020). The Conceptual and Terminological Field for the Problem of Adolescents' Excessive Involvement into Social Networking. *Psychological Journal*, 6(9), 15–28.
14. Masten, A. (2014). *Ordinary magic: resilience in development*. New York : The Guilford Press. <https://doi.org/10.1002/imhj.21625>
15. Masten, A.S., Best, K.M., & Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2(4), 425–444.
16. Mattanah, J.F., Lopez, F.G., & Govern, J.M. (2011). The contributions of parental attachment bonds to college student development and adjustment: a meta-analytic review. *J. Couns. Psychol.*, 58, 565–596. <https://doi.org/10.1037/a0024635>
17. Rogers, C.R. (1961). *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston : Houghton Mifflin.
18. Rutter, M. (1999). Resilience concept and finding: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21, 119–144.
19. Skrove, M., Romundstad, P., & Indredavik, M.S. (2013). Resilience, lifestyle and symptoms of anxiety and depression in adolescence: the Young-HUNT study. *Soc. Psychiatry Psychiatr. Epidemiol*, 48, 407–416.
20. Werner, E.E. (2000). Protective factors and individual resilience. In P. Shonkoff & S.J. Meisels (Eds.). *Handbook of Early Childhood Intervention* (pp. 115–132). New York : Cambridge University Press.
21. Yates, T.M., & Masten, A.S. (2004). Fostering the future: resilience theory and the practice of positive psychology. In P.A. Linley & S. Joseph (Eds.). *Positive Psychology in Practice* (pp. 521–539). New York : Wiley.

References

1. Goleman, D. (2020). *Emotsiyni intelekt [Emotional intelligence]*. Kharkiv : Vivat [in Ukrainian].
2. Korchikova, I.V. (2014). Osobystisna avtonomiia yak chynnyk vyznachennia zhyttievoi perspektyvy v yunatskomu vitsi [Personal autonomy as a factor in determining life prospects in adolescence]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/5177> [in Ukrainian].
3. Kochubey, T., & Semenov, A. (2013). Naukovi pidkhody do vyvchennia emotsiinoi stiikosti yak osobystisnoi liderskoi yakosti [Scientific approaches to the study of emotional stability as a personal leadership quality]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of Uman Pedagogical University, 1*, 117–124. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2013_1_17 [in Ukrainian].
4. Lushyn, P.V. (2013). Ekolohychnaia pomoshch lychnosti v perekhodnyi peryod: ekofasylytatsyia [Ecological help of the person in a transition period: eco-facilitation]. Kyiv [in Russian].
5. Muzyka, O.L. (2017). *Tsinnisna determinatsiia stanovlennia obdarovanoi osobystosti [Value determination of gifted personality formation]*. Kyiv : Vydavnychi Dim «Slovo». Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/708203/1/Muzyka_O_L_ZDSOO_IP_2017.pdf [in Ukrainian].
6. Radchuk, H.K. (2011). Psykholohiia aksiogenezu osobystosti u konteksti vyshchoi profesiinoi osvity [Psychology of axiogenesis of personality in the context of higher professional education]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Savchenko, O.V. (2012). Analiz kohnityvnykh struktur, shcho obumovliuiut spryiniattia ta otsinku riznykh sytuatsii [Analysis of cognitive structures that determine the perception and evaluation of different situations]. *Naukovi zapysky. Seriia «Psykholohiia i pedahohika». «Aktualni problemy kohnityvnoi psykholohii» – Scientific notes. Series “Psychology and Pedagogy”. “Actual problems of cognitive psychology”, 20*, 244–253. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/709101/1/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8E%D0%BA%20%D0%9B_%D0%A8.pdf [in Ukrainian].
8. Serdiuk, L. Z., & Shamykh, O. M. (2017). Samodeterminatsiia osobystosti yak psykholohichna osnova yii samorealizatsii [Self-determination of personality as a psychological basis of its self-realization. Current problems of psychology]. *Aktualni problemy psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats. Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy – Actual problems of psychology. Collection of scientific works. G. S. Kostyuk Institute of Psychology, NAPS of Ukraine, T. VI, Vol.13*, 164–173. [in Ukrainian].
9. Sopivnyk, I.V. (2016). Tsinnisnyi (aksiolohichnyi) pidkhid u vykhovanni osobystosti. [Value (axiological) approach in the education of personality]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Pedahohika, psykholohiia, filosofiiia. – Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Pedagogy, psychology, philosophy*, 239, 225–229 [in Ukrainian].
10. Cicchetti, D., & Valentino, K. (2006). An ecological transactional perspective on child maltreatment: Failure of the average expectable environment and its influence upon child development. In D. Cicchetti & D.J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology* (Vol. 3, 2nd ed., pp. 129–201). New York : John Wiley.
11. Eccles, J.S., Early, D., Fraser, K., Belansky, E., & McCarthy, K. (1997). The relation of connection, regulation, and support for autonomy to adolescents' functioning. *Journal of Adolescent Research*, 12(2), 263–286.
12. Harter, S. (2006). Developmental perspectives on the self. In N. Eisenberg (Ed.) *Handbook of Child Psychology*, (Vol. 4, pp. 513–519). New York : Wiley.
13. Lebedynets-Roda, O. (2020). The Conceptual and Terminological Field for the Problem of Adolescents' Excessive Involvement into Social Networking. *Psychological Journal*, 6(9), 15–28.
14. Masten, A. (2014). *Ordinary magic: resilience in development*. New York : The Guilford Press. <https://doi.org/10.1002/imhj.21625>
15. Masten, A.S., Best, K.M., & Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2(4), 425–444.

16. Mattanah, J.F., Lopez, F.G., & Govern, J.M. (2011). The contributions of parental attachment bonds to college student development and adjustment: a meta-analytic review. *J. Couns. Psychol.*, 58, 565–596. <https://doi.org/10.1037/a0024635>
17. Rogers, C.R. (1961). *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston : Houghton Mifflin.
18. Rutter, M. (1999). Resilience concept and finding: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21, 119–144.
19. Skrove, M., Romundstad, P., & Indredavik, M.S. (2013). Resilience, lifestyle and symptoms of anxiety and depression in adolescence: the Young-HUNT study. *Soc. Psychiatry Psychiatr. Epidemiol.*, 48, 407–416.
20. Werner, E.E. (2000). Protective factors and individual resilience. In P. Shonkoff & S.J. Meisels (Eds.). *Handbook of Early Childhood Intervention* (pp. 115–132). New York : Cambridge University Press.
21. Yates, T.M. , & Masten, A.S. (2004). Fostering the future: resilience theory and the practice of positive psychology. In P.A. Linley & S. Joseph (Eds.). *Positive Psychology in Practice* (pp. 521–539). New York : Wiley.

THEORETICAL ASPECTS OF THE PARENT-CHILD RELATIONSHIP INFLUENCE ON THE ADOLESCENT RESILIENCE FORMATION

Mariia Sychynska

Postgraduate student of the Department of Psychology and Personal Development

University of Education Management

52 A, Sichovykh Striltsiv Str., Kyiv, Ukraine

Sy4ynska@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9096-8573>

Abstract

The article focuses on the problem of resilience formation as a predictor of effective adaptation of Ukrainian adolescents to life under martial law. Based on the application of theoretical analysis and generalization of scientific sources, the content of the category of resilience, its leading features and functions are revealed. The concept of resilience is interpreted as the ability of an individual to withstand threats and recover quickly. It is emphasized that resilience as a systemic personal quality is formed due to the integrated action of internal (individual psychological) and external (social) factors. The content, structure and manifestations of parent-child relationships as a factor in the formation of resilience in adolescence are presented. The importance of parent-child relationships as a leading factor in the formation of resilience in adolescence is proved. The author's structural and functional model of the parent-child relationship influence on the formation of adolescent resilience is presented, and the model content is analyzed. The content of value-motivational, cognitive-reflexive, emotional-regulatory and conative-behavioral components of parent-child relationships is revealed and their synergistic interaction is emphasized. The functions of parental influence on the formation of the child's resilience are singled out and differentiated, namely: educational (information, explanation for the formation of the ideological value of resilience; facilitation) (enrichment and stimulation of the child's resilience that the individual trajectory of upbringing in combination with significant individual psychophysiological factors of adolescent formation (temperament properties, character traits, content of self-acceptance) lead to the formation of resilience as an actual personal trait of a teenage child.

Keywords: parent-child relationships, resilience, adolescent, adolescence, individual trajectory of upbringing, adaptation.

Подано 17.06.2022

Рекомендовано до друку 24.06.2022

ПРЕСТИЖНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ КАРАНТИНУ

Алла Федоренко

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної і соціальної психології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
fedorenkoalla.f@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8180-4494>

Тетяна Ханецька

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психосоматики та психологічної реабілітації
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
t.i.khanetska@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9767-5116>

Кирило Веселий

магістрант спеціальності «Психологія» факультету психології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
vesel.kyr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1285-9720>

Анотація

У статті здійснено теоретичний та практичний аналіз проблеми зв'язку престижності з професійним самовизначенням підлітків в умовах карантинних обмежень. Проаналізовані теоретичні підходи щодо визначення понять професіоналізм, професійна орієнтація та окреслена роль престижу в генезисі професійного самовизначення старшокласників. Зокрема, щоб мати можливість більш точно та правильно обрати професійний напрям, постає величезна кількість питань, які допомагають виявити ключові фактори й умови, що можуть здійснити вплив на профорієнтацію людини. Бажання індивіда, соціальна та економічна ситуація, внутрішні властивості, особливості темпераменту та характеру, життєвий досвід, потяг та нахили, престижність професії, матеріальна винагорода, статус у суспільстві, допомога іншим, вирішення власних проблем – і це не весь список суб'єктивних та об'єктивних чинників, що можуть орієнтувати особистість на вибір майбутньої сфери професійної діяльності. З'ясовано, що у сучасному стані карантинних обмежень у підлітків при виборі майбутнього фаху домінують такі фактори професійної діяльності як ризикованість, безпека та соціальна дистанція, по відношенню до її престижності. Ізоляція та соціальна дистанція індивідів одне від одного в умовах карантину, спричинених COVID-19, можуть позначитися на виокремленні одних професій від інших. Встановлено, що це спонукає підлітків у подальшому обирати такі напрямки, які будуть більш значимими та престижними навіть за дистанційних умов навчання. Зазначено, що в умовах пандемії досить ефективно проявила себе технологія дистанційного навчання, яка наразі має запровадження в усіх освітніх закладах різних типів. Її введення допомагає учням не тільки здійснювати участь у навчальній діяльності з педагогами, але й дає змогу взаємодіяти з працівниками освітніх закладів (психолог, соціальний педагог, адміністрація закладу освіти та інші). Констатовано, що престижність як чинник професійного самовизначення в умовах карантинних обмежень посідає важливе місце у структурі обрання майбутнього фаху підлітком.

Ключові слова: професійне самовизначення, престижність, ієрархія престижу, стандарт престижності професій, епідемічна ситуація, карантин, дистанційне навчання, карантинні обмеження.

Вступ

Майже кожна людина розуміє, що вибір майбутньої професії може вплинути на усе подальше життя. Особливо важливим фактором є її самовизначення у пубертатний період розвитку, коли зацікавленість та інтерес до різних сфер має диференційований характер. При цьому, залучення старшокласника в різноманітні види діяльності, лише спонукають його до саморозвитку. Однак, питання щодо вибору справи життя у першій половині 21-го століття вносить свої корективи у професійне становлення особистості. Особливо це позначається в умовах сьогодення, коли загроза з боку пандемії, викликані COVID-19, може вплинути на зміну професійної спрямованості підлітків.

У психологічних дослідженнях обґрунтовано сутність і зміст професійного самовизначення (М.Р. Гінзбург, Н.С. Пряжников), структуру (В.В. Болучевська, В.В. Мілакова, О.В. Падалко), типи та рівні (І.П. Андрійчук, Ю.П. Поваренков, Дж. Холланд), його способи рефлексивної регуляції (В.В. Синявський, З.Л. Становських), етапи (Е. Гінцберг, Е.А. Климов, Д. Сьюпер), механізми становлення особистості як суб'єкта професійного самовизначення (Г.О. Балл, В.В. Рибалка), активізацію та психологічний супровід професійного самовизначення школярів різного віку (Д.О. Закатнов, О.В. Капустіна, Н.А. Побірченко) (Федоренко, 2020).

У руслі сучасних змінних процесів, спричинених пандемією, важливим постає питання щодо професійного самовизначення підлітка в умовах обмеженої життєдіяльності. В загальному, це поняття розглядають як конкретне, але досить широке та розгалужене, що може включати в себе безліч трактувань та шляхів розуміння. Професійне самовизначення залежить як від зовнішніх, так й від внутрішніх чинників, що впливають на людину протягом онтогенезу.

Мета дослідження полягає у теоретичному та емпіричному аналізі престижності як фактору професійного самовизначення підлітків в умовах карантину. **Завдання** дослідження: 1) проаналізувати теоретичні засади поняття престижності; 2) дослідити взаємозв'язок фактору престижності у професійному самовизначенні з умовами карантинних обмежень.

Методи дослідження

Для вивчення престижності професій в умовах карантинних обмежень нами був застосований «Диференціально-діагностичний опитувальник» (ДДО) (авт. Е.А. Климов), а також використана авторська анкета «Вибір майбутньої професії в обмежених умовах», де одне з питань стосувалося престижності професій у період карантину. В дослідженні взяли участь 56 учнів середньої загальноосвітньої школи № 67 віком 15-16 років.

Також були використані теоретичні методи дослідження. Для виявлення психологічних особливостей підлітків щодо престижності професій був здійснений аналіз психологічної літератури. Крім цього, були опрацьовані сучасні зарубіжні праці, які стосувалися пандемії.

Результати та дискусії

Сучасне суспільство потребує високоефективних фахівців, здатних правильно оцінити як результати своєї професійної діяльності, так і власні можливості. Суб'єктивне ставлення молоді людини, яка знаходиться на етапі вибору професії, до майбутньої виконуваної

професійної діяльності реалізується у спрямованості особистості до внутрішніх ресурсів, власного особистісного потенціалу, до можливостей вибору засобів дій та побудови певної стратегії майбутньої діяльності, поведінки та життя в цілому. У зв'язку з цим, останнім часом спостерігається особливий інтерес психологів до пошуку внутрішніх ресурсів, здібностей та можливостей молодшої людини, актуалізація яких призведе до більш усвідомленого вибору майбутньої професії, до більш швидкої адаптації в складних умовах життєвих, професійних і суспільних криз, успішного професійного самовизначення та самореалізації особистості (Сидоренко, Федоренко & Ханецька, 2019).

Професійне самовизначення передбачає вибір кар'єри, сфери саморозвитку особистісних можливостей, а також формування практичного, дієвого ставлення особистості до соціокультурних і професійно-виробничих умов її суспільно-корисного життя, компонент постійного самовдосконалення в руслі обраної діяльності (Климов, 2004).

Зокрема, професійне самовизначення М.С. Пряжников розглядає як постійний пошук особистісного сенсу в обраній, засвоєній і виконуваній трудовій діяльності, а також знаходження сенсу в самому процесі особистісного самовизначення. Зокрема, виявляється деякий парадокс цього визначення – з одного боку, знайдений сенс порівнюється як щось вже досягнуте на цьому етапі, вирішене, а, з іншого, наявний результат може знецінити сенс життя, і в подальшому утворюється «порожнеча», коли незрозуміло заради чого жити, до чого прагнути. У кращому випадку особистості залишається прагнути до виокремлених нею цілей, поступово перетворюючись з пасивного глядача на активного виконавця. Тому не менш важливим є сам процес пошуку, де окремі, вже віднайдені сенси – це лише тимчасові етапи (Пряжников, 1996).

Деякі науковці вказують на те, що професійне самовизначення – це формування людиною власної особистості у співвідношенні до вироблених в суспільстві (і прийнятих даною людиною) критеріїв професіоналізму. Один вважатиме критерієм професіоналізму лише приналежність до певної професії або отримання спеціальної освіти, згідно з чим буде відповідно себе оцінювати, інший – вважає, що критерієм професіоналізму є індивідуальний творчий внесок в професію, збагачення своєї особистості засобами професії, відповідно вона інакше й буде самореалізовуватися у професійній діяльності (Арендасук, 2006; Климов, 2004).

На початковому етапі вибору професії у старшокласників виявляються загальні тенденції в бажаних, престижних типах професійної спрямованості, які не залежать від освітніх установ, в яких вони навчаються. Виявлено, що найбільш бажаними є для них професії підприємливого, художнього та конвенціонального типів. А.К. Маркова висловлює власні погляди на найбільш розповсюджені професійні типи особистості серед підлітків, які наразі знаходяться перед одним із найважливіших виборів у своєму житті. На перші місця виходять соціальний, конвенціональний і реалістичний типи. Ймовірно, це пов'язано з тим, що при такій процедурі актуалізуються наявні у підлітка уявлення про професії, уявлення про себе в професії та наявні соціальні установки (Маркова, 1996).

Карантинні умови, які були запроваджені навесні 2020 року, досить суттєво вплинули на загальне формування уявлень молодих людей про світ професій. Обмежене становище зачепило не лише приватне й суспільне життя кожної особистості, воно також вплинуло на виконання нею соціально-професійних ролей та поставило питання про особливості вибору майбутньої професійної діяльності молодим поколінням в умовах обмеженої життєдіяльності.

За даними останніх досліджень, було встановлено, що пандемія, викликана COVID-19, спричинила одне з найбільших в історії порушення в системі освіти, зачепивши на всіх

континентах майже 1,6 мільярди учнів у понад 190 країнах. Закриття шкіл та інших навчальних закладів вплинуло більш ніж на 94% учнів у світі та до 99% у країнах із низьким та нижчим за середній рівні доходу. Криза посилює існуючі диспропорції в освіті, зменшуючи можливості в отриманні якісних знань для продовження навчання за певним профілем. Для багатьох дітей, які відносяться до вразливих груп – тих, хто проживає в бідних або сільських районах, біженців, інвалідів та примусово переміщених осіб, а також інших категорій населення освіта є неможливою.

Погіршення навчального процесу, спричиненого загальною пандемією, також загрожує вийти за межі сучасного покоління і знищити освітній прогрес, який утворювався десятиліттями. Вагомий вплив це матиме на тих, хто має труднощі у засвоєнні знань або серйозні проблеми зі здоров'ям, що можуть вплинути на навчальну діяльність. Близько 23,8 мільйонів дітей та молоді (від дошкільної до вищої школи) можуть кинути навчання або зовсім «випасти» з освітнього процесу, втративши мотивацію до навчання або замінивши провідну сферу діяльності пошуком роботи (Policy brief: education during covid-19 and beyond, 2020).

Особливо слід звернути увагу на те, що подібні порушення в освітній діяльності матимуть суттєві наслідки протягом наступних років у професійному самовизначенні молоді, зокрема, підлітків, що є вкрай важливим для загального розвитку суспільства.

Оскільки фінансальний тиск посилюється, а допомога у розвитку освітнього процесу стає деформованою, фінансування освіти також може зіткнутися із серйозними проблемами, посилюючи значні розриви у фінансуванні освіти до COVID-19. Наприклад, для країн з низьким рівнем доходу та країн із низьким й середнім рівнем доходу цей розрив сягнув приголомшливих 148 млрд. доларів щороку, і тепер він може збільшитися до однієї третини (Policy brief: education during covid-19 and beyond, 2020).

Незважаючи на те, що уряди країн боролися з розповсюдженням хвороби, закриваючи цілі сектори економіки, та, вводячи широкі обмеження на мобільність, санітарна криза переросла у велику економічну кризу, яка, як очікується, буде обтяжувати суспільство на наступні роки (Schleicher, 2020).

Щодо становища з освітнім процесом на території України, то відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 211 від 11.03.2020 року «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19», уряд запровадив суворий карантин до 22 травня 2020 року (Постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України корона вірусу», 2020). Постанова передбачала заборону відвідування закладів освіти її здобувачами. В результаті виникла низка проблем, пов'язаних із заборонаю відвідування навчальних установ та переведенням освітнього процесу в дистанційний формат. З цього приводу МОН України було надіслано ряд листів та роз'яснень, спрямованих на уточнення питань, які виникли під час запровадження карантинних обмежень, спричинених епідемічною ситуацією (Гриневич, Ільч, Морзе, Прошкін, Шемелинець, & Линьов, та ін., 2020).

Епідемічна ситуація за визначенням, яке вказане у Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб», це показник епідемічного благополуччя території (об'єкта) у певний час, що характеризується рівнем і динамікою захворювання людей на інфекційні хвороби, наявністю або відсутністю відповідних факторів передачі інфекції та іншими обставинами, що впливають на поширення інфекційних хвороб. Також необхідно наголосити на такому визначенні як «карантин». Карантин – це сукупність адміністративних та медико-санітарних заходів, що застосовуються для запобігання поширенню особливо

небезпечних інфекційних хвороб (Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб», 2000).

Варто зазначити, що в умовах пандемії досить ефективно проявила себе технологія дистанційного навчання, яка наразі має запровадження в усіх навчальних закладах різних типів. Її введення допомагає учням не лише брати участь у навчальній діяльності з педагогами, але й дає змогу взаємодіяти з працівниками освітніх закладів (психолог, соціальний педагог, адміністрація школи та інші).

Оцінюючи сучасний стан у сфері соціально-економічних відносин, у підлітків виникає безліч сумнівів, з приводу обрання справи життя. Оцінка різноманітних чинників, таких як прибутковість, безпека на робочому місці, індивідуально-психологічні характеристики індивіда, не дають цілісного уявлення про майбутній професійний вибір. Тому, варто наголосити на одному з досить вагомих на сьогоднішній день чинників професійного самовизначення старшокласників, яким виступає престижність професії.

Питанням престижності професії займалися такі науковці як Е.А. Климов, М.І. Найдьонов, Л.В. Григоровська, Н.Є. Тихонова, О.Дункан, Б. Барбер, Н.Б. Качайнов, Я.В. Дідковська та інші вітчизняні та зарубіжні автори.

Роль престижу в генезисі професійного самовизначення старшокласників полягає в тому, що він визначає привабливість професій, а також їх популярність серед дітей та молоді, тим самим орієнтуючи їх на домінування одних професій над іншими. Згідно з американськими соціологічними дослідженнями, престиж професій відображає систему розмежування конкретного суспільства, тому дослідження питання престижу є одним з ключових елементів на даному етапі функціонування суспільства (Григоровська & Найдьонов, 2009).

М.І. Найдьонов зазначає, що престижність професії виступає інтегральним показником соціально-економічного статусу людини й є доволі значущим орієнтиром у виборі молодою людиною майбутньої професії, зумовлює старанність та наполегливість у її опануванні, у плануванні майбутньої кар'єри та вдосконаленні професійної майстерності (Найдьонов, 2013).

Варто зауважити, що престиж професії пов'язаний із прибутком, освітою, авторитетом, повагою, статусом, привабливістю професії тощо. Він зумовлений, перш за все, уявленнями людей про соціальну ієрархію, що утворюються в суспільстві в процесі міжособистісних відносин. Через це в окремих професійних сферах виникає досить жорстка конкуренція за посаду та вільні робочі місця, на які можуть претендувати десятки осіб з відповідною кваліфікацією (Пряжников, 1996).

Окремо хочемо виділити мікросоціальні чинники, що в подальшому впливають на вибір престижної професії. Зокрема, при обранні майбутньої професії часто виникають конфлікти у системі дитячо-батьківських стосунків, через що вибір певного професійного напрямку може стати для молодої людини неможливим або недоступним. Також вимоги, які ставить перед людиною та чи інша професія, призводять до відмови молодих людей від власних інтересів, смаків та розстановці пріоритетів між іншими сферами власного життя (сім'я, друзі, хоббі, дозвілля тощо).

Отже, залежність підлітка від зовнішніх умов та вплив найближчого оточення може сформувати у нього неправильне розуміння поняття «престижності» та призвести до невдалого вибору професії. Важливим у подоланні зайвих, неконструктивних думок є робота психолога, що включає в себе допомогу у знаходженні консенсусу між батьками та дитиною,

профілактику вибору професії «за течією», відмову від помилкових міркувань про престиж в цілому, а також концентрація уваги підлітка на власних можливостях, здібностях та нахилах (Климов, 2004).

Також існує певний соціальний ризик, який пов'язаний з дефіцитом та зменшенням робочої сили у окремих сферах діяльності, зумовлюючи втрату популярності, і, як наслідок, порушення стійкості окремих підприємств та структур, що негативно впливатиме на загальний економічний розвиток країни.

Іншим суттєвим важелем щодо престижності є часові рамки. Відомо, що зі змінами у суспільстві, а також враховуючи інноваційний розвиток у науково-технічному прогресі можуть відбуватися заміна одного роду занять іншими, повне або часткове ліквідування окремих видів діяльності, а також виникнення нових професій, які з часом можуть стати досить престижними та витіснити «престиж минулого». Соціокультурний аспект є не менш вагомим чинником, який стосується престижності професій. Він залежить не лише від загальноприйнятих норм та цінностей, що утворилися протягом суспільно-історичного розвитку, але й залежить від економічного стану країни, географічного місцезнаходження, політичної ситуації в державі та інших вагомих чинників.

Орієнтуючись у виборі майбутньої професійної діяльності на престижність професії, підліток доволі рідко враховує той факт, що оволодіння окремою справою та отримання вигоди від неї може відбутися не одразу, а окремі зовнішні фактори (пандемія, війна, економічна криза, катастрофи) – знизити престиж або цінність певної професії (Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб», 2000).

Якщо взяти до уваги сучасний стан, викликаний карантинними обмеженнями, то варто зазначити про такі фактори як ризикованість, безпека та соціальна дистанція у ході здійснення професійної діяльності, по відношенню до її престижності. Ізоляція та соціальна дистанція індивідів одне від одного в умовах карантину, викликаних COVID-19, можуть позначитися на виокремленні одних професій від інших. Це зумовить молодих людей в подальшому обирати такі професійні напрями, які будуть більш значимими та престижними навіть за дистанційних умов.

Ще одним фактором, який не завжди оцінюється підлітками є співвідношення престижу та затребуваності окремої сфери, в якій, наприклад, на одне робоче місце може претендувати до сотні осіб, й з яких дійсно лише одна-дві особи зможуть отримати дане робоче місце. До таких напрямів діяльності можна віднести ІТ-сферу, медицину, юридичну сферу, управління персоналом, коучинг та інші популярні «західні» напрями. При чому, у подібних випадках такі особливості індивіда як здібності, навички, рівень інтелекту та фізичні данні можуть зовсім не враховуватися в процесі самостворення (Григоровська & Найдьонов, 2009).

В умовах постійних криз, які впливають на функціонування різних структур суспільства, а також у зв'язку з тенденціями диференційних зрушень, пов'язаних із загальною пандемією, показник престижності професії як чинник професійного самовизначення підлітка, слугує детермінантною зменшення впевненості осіб в окремих професіях, які раніше високо оцінювалися у суспільстві. Негативним є й те, що більшість осіб притримуються думки, немов конкуренція на окремі місця та професії буде зменшуватися з появою нових сфер діяльності, спричинених карантинними обмеженнями (Маркова, 1996).

На даний момент існує досить проблемна ситуація, яка полягає в суперечливості ієрархії престижу та шляхів його встановлення й визначення. У сучасному світі найбільш

престижними вважаються професії, яким відповідає висока оплата праці, а також ті, де наявні великі можливості для створення швидкої та успішної кар'єри (юрист, менеджер, HR). З іншого боку, варто відмітити спад престижу тих професій, що вимагають високої кваліфікації, відповідної освіти, а також різних професійних навичок (інженер, вчитель). Подібна ієрархія престижу відображає кризові зміни сучасного суспільства, що відбуваються під впливом COVID-19 – невідповідність між освітою у закладах освіти, яка здобувається, професією і доходом, що виступають індикаторами соціального статусу. Зрушення, які виникають між рівнем освіти, сферою професійної діяльності та винагородою за роботу, зумовлюють формування рівня престижу у соціумі, це в свою чергу веде не лише до вимушеного працевлаштування не за своєю спеціальністю, але й впливає на мотиви учнів щодо обрання відповідної освіти, закладу вищої освіти, професії тощо.

В Україні був створений окремий перелік професій, який свого часу став першим кроком до формування національного стандарту престижності професій. Даний перелік сформувався відповідно до вимог, які визначені у Міжнародному стандарті класифікації професій ISCO-88. Для визначення цих професій, була використана шкала, розроблена Д. Трейманом, що слугувала орієнтиром у формуванні та розробці переліку професій на території України. Завдяки цій системі та активній роботі міністерств, по всій країні вдалося сформувати рейтинг престижності професій, який можна було використовувати в подальших дослідженнях (Маркова, 1996).

Окремо варто виділити глобалізаційні процеси, які є направляючими в тенденціях формування престижності професій. Зважаючи на вплив провідних держав, зокрема країн Великої сімки, основні базиси престижних професій зароджуються саме на їх теренах, з майбутніми перспективами на поширення у високорозвинутих країнах світу. Оцінюючи даний фактор, підлітки можуть формувати власний стандарт престижних професій, надаючи перевагу саме тим сферам, які мають перспективу та кар'єрний зріст на територіях інших країн, отримуючи можливість розвиватися не лише вертикально, а й горизонтально, змінюючи місце роботи на більш прибуткове.

У процесі діагностичного обстеження досліджуваних з допомогою «Диференціально-діагностичного опитувальника» Е.А. Климова, показники учнів за кожним типом професії були розподілені на 3 групи:

- високий рівень вираженості до типу професії (8-11 стенів);
- середній рівень вираженості до типу професії (4-7 стенів);
- низький рівень вираженості до типу професії (0-3 стенів).

Результати дослідження наведені у табл. 1 та на рис. 1.

Таблиця 1

Характеристика рівнів вираженості типів професій у підлітків

Рівні вираженості	«Людина природа»		«Людина - техніка»		«Людина - людина»		«Людина - знакова система»		«Людина - художній образ»	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Високий	8	14,30%	10	17,90%	32	57,20%	11	19,60%	13	23,20%
Середній	27	48,20%	27	48,20%	19	33,90%	35	62,50%	19	33,90%
Низький	21	37,50%	19	33,90%	5	8,90%	10	17,90%	24	42,90%

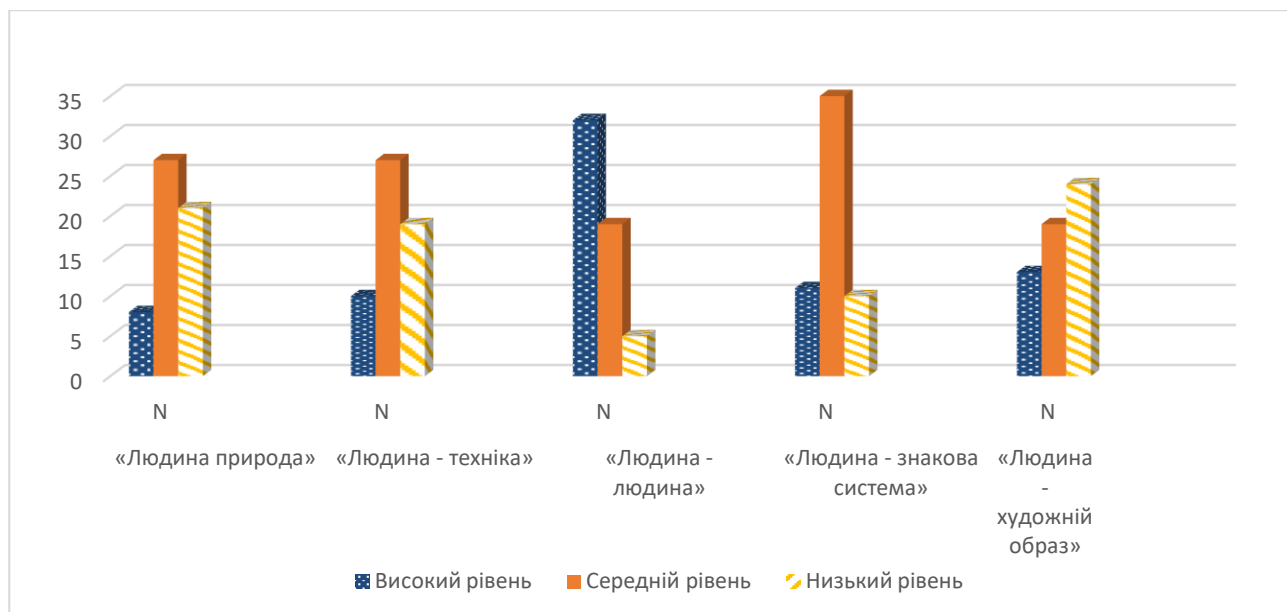

Рис. 1. Рівні вираженості типів професій в учнів 10-х класів

Слід зазначити, що серед респондентів найбільш вираженими є професії типу «Людина-людина», найменш вираженими типами є професії типу «Людина-художній образ».

Звертаючи увагу на існуючі виклики сучасності, пов’язані з карантинними обмеженнями, спричиненими COVID-19, нами було проведено анкетування за авторською методикою учнів середньої загальноосвітньої школи № 67 м. Києва (вбірку склали 56 юнаків та дівчат десятих класів). Результати опитування щодо престижності сфер професій у сучасних карантинних умовах відображено на рис. 2.

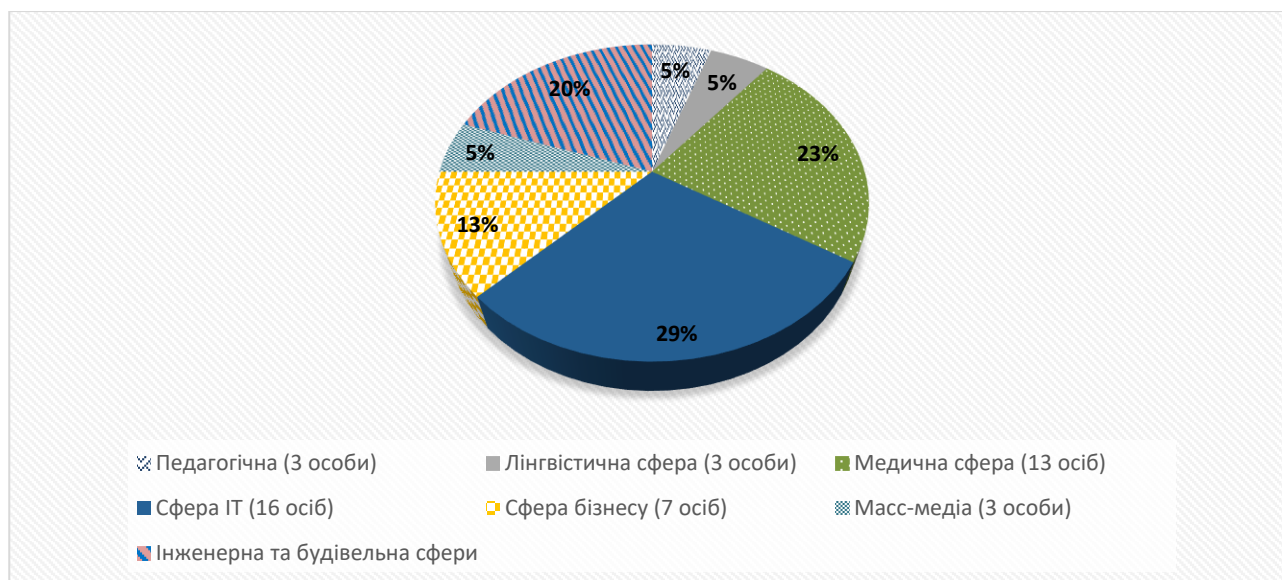

Рис. 2. Показники престижності професій старшокласників за різними сферами

Оцінюючи результати опитування, можна зазначити, що не дивлячись на ситуацію з пандемією, а також ризики та небезпеку, які несе COVID-19 для усіх тих, хто працює наразі у медичній сфері, значна частина підлітків все ж таки вважає дану сферу досить престижною у найближчому майбутньому.

З одного боку, будучи інтегральним показником соціально-економічного статусу людини, престижність професій виступає доволі значущим орієнтиром у виборі майбутнього спеціальності, вона впливає на вибір місця професійної діяльності, після завершення навчального закладу, формує образ бажаних професійних досягнень, мотивує особистість до вдосконалення професійної майстерності та кар'єрного зростання. З цього погляду престижність виступає як значний внутрішній ресурс накопичення потенціалу як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Щодо останнього, то у періоди розвитку, вчасне опрацювання розповсюджених у масовій свідомості уявлень, які впливають на формування престижності окремих професій, пришвидшує отримання структурними і корпоративними суб'єктами потрібних їм людських ресурсів.

Динаміка професійного самовизначення зумовлена зміною ставлення особистості до самої себе, а також тими умовами, в яких вона існує та розвивається. Частіше всього, у процесі підвищення професіоналізму у людини також зростають вимоги до самої себе, змінюються критерії оцінювання власної особистості. А при потраплянні у професійну сферу, людина різко відкидає думки щодо власного професіоналізму, поступово занурюючись у себе та маючи сумніви у власній компетентності (Маркова, 1996). А з впливом пандемії – можливістю втратити роботу, подібні роздуми та напруга лише зростають.

Висновки

Для допомоги у вирішенні різноманітних запитів старшокласників, які пов'язані зі співвідношенням престижності майбутньої професії, рівня освіти та майбутньої перспективи, психолог повинен систематично проводити профорієнтаційну роботу в закладах середньої освіти з метою попередження виникнення у підлітків хибних уявлень про світ професій, здійснювати профілактичну та просвітницьку роботу з батьками та дітьми, проводити психокорекцію у випадках виникнення у учнів дезадаптаційних процесів після впливу різних негативних факторів, запобігати впливу деструктивних чинників у процесі вибору престижної професії, формувати у дітей навички саморегуляції та саморефлексії тощо.

Отже, можна зробити висновок, що престижність професії як чинник професійного самовизначення в умовах карантинних обмежень посідає важливе місце в структурі обрання майбутнього фаху та виду діяльності підлітком. Врахування цього фактору допоможе дівчатам та хлопцям у подальшому сфокусуватися вже на певній спеціальності, враховуючи й інші чинники, які у майбутньому зможуть позитивно вплинути на досягнення успіху у професійній діяльності та реалізації успішної професійної кар'єри.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в аналізі проблеми визначення престижності різноманітних професій в особливі періоди, а також у розробці та впровадженні тренінгу професійного самовизначення старшокласників.

Література

1. Арендачук, І.В. (2006). *Професіоналізм личности в научно-педагогической деятельности*. Саратов : Изд-во Саратовского университета.
2. Гриневич, Л., Ільч, Л., Морзе, Н., Прошкін, В., Шемелинець, І., Линьов, К., та ін. (2020). *Організація освітнього процесу в школах України в умовах карантину: аналітична записка*. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка. Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31739/1/L_Hrynevych_L_Ilich_K_Lynov_N_Morze_O_Pp_Ortsenko_V_Proshkin_H_Rii_Analit_zapiska_2020.pdf.
3. Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» (Відомості Верховної Ради

- України (ВВР), 2000, 29, ст. 228). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16125-14#Text>.
4. Климов, Е.А. (2004) *Психология профессионального самоопределения*. Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия».
 5. Григоровська, Л.В., & Найдюнов, М.І. (2009). Соціальна ситуація дефіцитності-престижності професій. *Науково-практична конференція «Державна служба зайнятості України на ринку праці в умовах світової фінансово-економічної кризи: питання теорії та виклики практики»* (м. Київ, 2009 р.), (с. 136–143). Київ : ІПК ДСЗУ. Режим доступу: http://iris-psy.org.ua/publ/st_0091.pdf.
 6. Маркова, А.К. (1996). *Психология профессионализма*. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание».
 7. Найдюнов, М.І. (2013). *Психология престижности профессий*. (Монографія). Кіровоград : Імекс-ЛТД Режим доступу: <http://iris-psy.org.ua/publ/pop.pdf>.
 8. Найдюнов, М.І., & Григоровська, Л.В., (2013). *Соціально-психологічні чинники престижності професій: підготовка молоді до активного самоздійснення на сучасному ринку праці*. Кіровоград : Імекс-ЛТД. Режим доступу: <http://iris-psy.org.ua/publ/spfop.pdf>.
 9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України корона вірусу» (м. Київ, 11 березня 2020 р., 211). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>.
 10. Пряжников, Н.С. (1996). *Профессиональное и личностное самоопределение*. Москва : Издательство «Институт практической психологии».
 11. Сидоренко, О.Б., Федоренко, А.Ф., Ханецька, Т.І. (2019). Самоефективність особистості у виборі копінг-стратегій поведінки. *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 1(15), 112–122. Режим доступу: <https://doi.org/10.26661/2310-4368-2019-1-15-17>.
 12. Федоренко, Л.П. (2020). Психологічні особливості професійного самовизначення випускників сільських шкіл. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Київ. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34515/100431170.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
 13. Schleicher, A. (2020). *The Impact of COVID-19 on Education: Insights From Education at a Glance 2020*. Режим доступу: <https://www.oecd.org/education/the-impact-of-covid-19-on-education-insights-education-at-a-glance-2020.pdf>.
 14. *Policy brief: education during covid-19 and beyond*. (2020). Режим доступу: https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf.

References

1. Arendachuk, I.V. (2006). *Professionalizm lichnosti v nauchno-pedagogicheskoy deyatel'nosti*. [Personal professionalism in scientific and pedagogical activity]. Saratov : Izd-vo Saratovskogo universiteta [in Russian].
2. Grinevich, L., Ilyich, L., Morze, N., Proshkin, V., Shemelinec, I., Linov, K., et al. (2020). *Organizaciya osvitnogo procesu v shkolah Ukrayini v umovah karantynu: analitichna zapiska* [Organization of the educational process in schools of Ukraine under quarantine conditions: an analytical note]. Kyiv : Kiyivskij universitet imeni Borisa Grinchenka. Retrieved from http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31739/1/L_Hrynevych_L_Ilich_K_Lynov_N_Morze_O_Pp_rotsenko_V_Proshkin_H_Rii_Analit_zapiska_2020.pdf [in Ukrainian].
3. The Law of Ukraine «Pro zahist naseleennya vid infekcijnih hvorob» (Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini (VVR) [“On the Protection of the Population from Infectious Diseases” (Vedomosti Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)], 2000, 29, Article 228). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16125-14#Text> [in Ukrainian].

4. Klimov, E.A. (2004) *Psiholoriya professionalnoro samoopredeleniya [Psychology of professional self-determination]*. Textbook. Moscow : Izdatelskij centr «Akademiya» [in Russian].
5. Grigorovska, L.V., & Najdonov, M.I. (2009). Socialna situaciya deficitnosti-prestizhnosti profesij [The social situation of scarcity-prestige of professions]. Proceedings from SESULMCGFEC'09: *Naukovo-praktichna konferenciya «Derzhavna sluzhba zajnyatosti Ukrayini na rinku praci v umovah svitovoyi finansovo-ekonomichnoyi krizi: pitannya teorii ta vikliki praktiki» – Scientific and practical conference “The State Employment Service of Ukraine on the labor market in the conditions of the global financial and economic crisis: theoretical issues and practical challenges”* (Kyiv, 2009.), (pp. 136–143). Kyiv: IPK DSZU. Retrieved from http://iris-psy.org.ua/publ/st_0091.pdf [in Ukrainian].
6. Markova, A.K. (1996). *Psihologiya professionalizma [Psychology of professionalism]*. Moscow : Mezhdunarodnyj gumanitarnyj fond «Znanie» [in Russian].
7. Najdonov, M.I. (2013). *Psihologiya prestizhnosti profesij [Psychology of the prestige of professions]*. Kirovograd : Imeks-LTD. Retrieved from <http://iris-psy.org.ua/publ/pop.pdf> [in Ukrainian].
8. Najdonov, M.I., & Grigorovska, L.V., (2013). *Socialno-psihologichni chinniki prestizhnosti profesij: pidgotovka molodi do aktivnogo samozdijsnennya na suchasnomu rinku praci [Sociopsychological factors of the prestige of professions: preparing young people for active self-realization in the modern labor market]*. Kirovograd : Imeks-LTD. Retrieved from <http://iris-psy.org.ua/publ/spfop.pdf> [in Ukrainian].
9. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Pro zapobigannya poshirennyu na teritoriyi Ukrayini korona virusu» [“On preventing the spread of the corona virus on the territory of Ukraine”] (Kyiv, 11.03.2020, 211). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
10. Pryazhnikov, N.S. (1996). *Professionalnoye i lichnostnoye samoopredeleniye [Professional and personal self-determination]* Moscow : Izdatelstvo «Institut prakticheskoy psikhologii» [in Russian].
11. Sidorenko, O.B., Fedorenko, A.F., Hanecka, T.I. (2019). Samoefektivnist osobistosti u vibori koping-strategij povedinki [Self-efficacy of the individual in the choice of behavioral coping strategies. Problems of modern psychology]. *Problemi suchasnoyi psihologiyi. Zbirnik naukovih prac Zaporizkogo nacionalnogo universitetu ta Institutu psihologiyi imeni G.S. Kostyuka NAPN Ukrayini – Collection of scientific works of the Zaporizhia National University and the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine, 1(15), 112–122*. Retrieved from <https://doi.org/10.26661/2310-4368-2019-1-15-17> [in Ukrainian].
12. Fedorenko, L.P. (2020). Psykholohichni osoblyvosti profesiynoho samovyznachennya vypusknivkiv silskykh shkil [Psychological features of professional self-determination of rural school graduates]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34515/100431170.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
13. Schleicher, A. (2020). *The Impact of COVID-19 on Education: Insights From Education at a Glance 2020*. Retrieved from <https://www.oecd.org/education/the-impact-of-covid-19-on-education-insights-education-at-a-glance-2020.pdf>.
14. *Policy brief: education during covid-19 and beyond*. (2020). Retrieved from https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf.

**PRESTIGE AS A FACTOR OF THE PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION
OF TEENAGERS UNDER QUARANTINE****Alla Fedorenko****PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of General and Social Psychology**National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601fedorenkoalla.f@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8180-4494>**Tetiana Khanetska****PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Psychosomatics and Psychological Rehabilitation**National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601tanyadjan7@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9767-5116>**Kyrylo Veselyi****Master's Degree Student, Specialty "Psychology" of the Psychology Faculty**National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601vesel.kyr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1285-9720>**Abstract**

The article provides a theoretical and practical analysis of the problem of the link between prestige and professional self-identification of teenagers in the conditions of quarantine restrictions. Theoretical approaches to defining the concepts of professionalism, professional orientation are analyzed, and the role of prestige in the genesis of professional self-determination of high school students is outlined. In particular, in order to be able to choose a professional direction more accurately and correctly, a huge number of questions arise that help identify key factors and conditions that can influence a person's professional orientation. Desire of the individual, social and economic situation, internal properties, features of temperament and character, life experience, drive and inclinations, prestige of the profession, material reward, status in society, helping others, solving one's own problems – and this is not the whole list of subjective and objective factors that can guide a person to choose a future field of professional activity. It was found that in the current state of quarantine restrictions, such factors of professional activity as riskiness, safety and social distance dominate among teenagers when choosing a future profession, in relation to its prestige. The isolation and social distancing of individuals from each other in the quarantine conditions caused by COVID-19 can affect the separation of some professions from others. It has been established that this encourages teenagers to choose such directions in the future, which will be more significant and prestigious even under distance learning conditions. It is noted that in the conditions of the pandemic, distance learning technology has proved itself quite effectively, which is currently being implemented in all educational institutions of various types. Its introduction helps students not only participate in educational activities with teachers, but also enables interaction with employees of educational institutions (psychologist, social pedagogue, administration of educational institution, and others). It was established that prestige as a factor of professional self-determination in the conditions of quarantine restrictions occupies an important place in the structure of the choice of a future profession by a teenager.

Keywords: professional self-determination, prestigiousness, prestige, hierarchy of prestige, the standard for the prestige of professions, epidemic situation, quarantine, distance education, quarantine restrictions.

Подано 14.06.2022

Рекомендовано до друку 19.06.2022

ЗМІСТ

1.	Бондарчук Оксана, Росенко Ілля. Теоретичний аналіз взаємозв'язку віри в теорію змови та локусу контролю особистості.....	5
2.	Гуляс Інеса. Регулятивно-поведінковий вектор життєздійснення майбутніх педагогів.....	14
3.	Курова Анастасія. Специфіка структури ціннісних орієнтацій особистості в умовах невизначеності	24
4.	Отич Дарія, Чабан Ірина. Психологічні особливості суб'єктивного благополуччя осіб дорослого віку.....	32
5.	Праченко Олена. Гендерні особливості вияву комунікативної толерантності сучасної молоді.....	43
6.	Сидоренко Ольга, Запорожець Оксана. Вплив сиблінгової позиції на задоволеність подружніми відносинами у молодих сім'ях.....	54
7.	Сичинська Марія. Теоретичні аспекти впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка	64
8.	Федоренко Алла, Ханецька Тетяна, Веселий Кирило. Престижність як чинник професійного самовизначення підлітків в умовах карантину.....	76

CONTENTS

1.	Bondarchuk, Oksana & Roenko, Ilya. Theoretical analysis of the relationship between conspiracy theory belief and personality control locus.....	5
2.	Hulias, Inesa. Regulatory and behavioral vector of life achievement of the teachers to be.....	14
3.	Kurova, Anastasiia. Specificity of personality value orientation structure in conditions of uncertainty	24
4.	Otych, Dariia & Chaban, Iryna. Psychological peculiarities of subjective well-being of adults.....	32
5.	Prachenko, Olena. Gender features of communicative tolerance manifestation of modern youth	43
6.	Sydorenko, Olga & Zaporozhets, Oksana. The influence of sibling position on satisfaction of marital relationships in young families.....	54
7.	Sychynska, Mariia. Theoretical aspects of the parent-child relationship influence on the adolescent resilience formation	64
8.	Fedorenko, Alla, Khanetska, Tetiana & Veselyi, Kyrylo. Prestige as a factor of the professional self-determination of teenagers under quarantine.....	76

Наукове видання категорії «Б»

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НПУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Серія 12. Психологічні науки

В и п у с к 18 (63)

Шеф-редактор – Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор
Головний редактор – Булах І. С., доктор психологічних наук, професор
Заступник головного редактора – Ханецька Т. І., кандидат психологічних наук, доцент
Відповідальний секретар – Федоренко А. Ф., кандидат психологічних наук, доцент

Технічний редактор – Праченко О. К., кандидат психологічних наук, старший викладач
Технічний редактор – Федоренко Л. П., кандидат психологічних наук, викладач
Англомовний редактор – Мальцева І. В., викладач англійської мови

Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції. За достовірність фактів, цитат, імен, назв та інших відомостей відповідають автори.

Підписано до друку 30 червня 2022 р.
Формат 60x84/8. Папір офісний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. Аркушів 10,578. Облік видав арк.6,778.
Наклад 300.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво
НПУ імені М. П. Драгоманова Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від
29.10.2002
(044) 239-30-26, 239-30-85

Scientific edition of Category “B”

SCIENTIFIC JOURNAL

of NATIONAL PEDAGOGICAL DRAGOMANOV UNIVERSITY

Series 12. Psychological sciences

Issue 18(63)

Chief-Editor – Andrushchenko V. P., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor

Editor-in-Chief – Bulakh I. S., Doctor of Sciences in Psychology, Professor

Managing Editor – Khanetska T. I., PhD in Psychology, Associate Professor

Responsible Secretary – Fedorenko A. F., PhD in Psychology, Associate Professor

Technical Editor – Prachenko O. K., PhD in Psychology, Senior Lecturer

Technical Editor – Fedorenko L. P., PhD in Psychology, Lecturer

English language Editor – Maltseva I. V., Senior Teacher of English

The views of the authors do not always coincide with the editorial standpoint. Authors are responsible for the accuracy of the facts, quotes, names, titles and other information.

Signed for publication of *June 30, 2022.*

Format 60x84/8. Offset paper. Headset Times. Offset.

Probation print sheet 10,578. Accounting issued ff.6,778.

Circulation 300.

Printed from the original

Publishers of

National Pedagogical Dragomanov University

9, Pyrohov Str., Kyiv, 01601

Certificate of registration № 1101 from 29.10.2002

(044) 239-30-26, 239-30-85

NOT FOR SALE!